

ISSN 2518-7236

№ 2(90)/2018

ТАРИХ. ФИЛОСОФИЯ сериясы
Серия ИСТОРИЯ. ФИЛОСОФИЯ
HISTORY. PHILOSOPHY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 2518-7236

Индексі 74621

Индекс 74621

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ТАРИХ. ФИЛОСОФИЯ сериясы

Серия ИСТОРИЯ. ФИЛОСОФИЯ

HISTORY. PHILOSOPHY Series

№ 2(90)/2018

Сәуір–мамыр–маусым

30 маусым 2018 ж.

Апрель–май–июнь

30 июня 2018 г.

April–May–June

June, 30, 2018

1996 жылдан бастап шығады

Издается с 1996 года

Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады

Выходит 4 раза в год

Published 4 times a year

Қарағанды, 2018

Караганда, 2018

Karaganda, 2018

Бас редакторы

ЖМ ХҒА академигі, заң ғыл. докторы, профессор
Е.Қ.Көбеев

Бас редактордың орынбасары **Х.Б.Омаров**, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі,
техн. ғыл. д-ры, профессор

Жауапты хатшы **Г.Ю.Аманбаева**, филол. ғыл. д-ры,
профессор

Редакция алқасы

З.Г.Сактаганова,	ғылыми редактор тарих. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.Е.Колумбаев,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Р.М.Жумашев,	тарих ғыл. д-ры (Қазақстан);
В.В.Козина,	тарих ғыл. д-ры (Қазақстан);
В.С.Батулин,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.И.Карипбаев,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ж.С.Сыздыкова,	тарих ғыл. д-ры (Ресей);
Б.А.Амирова,	психол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.Н.Джумагельдинов,	PhD (Франция);
В.И.Разумов,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
Н.А.Головин,	әлеум. ғыл. д-ры (Ресей);
Р.М.Зиязетдинов,	тарих ғыл. д-ры (Ресей);
Б.Н.Кылышбаева,	әлеум. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.К.Жолдубаева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ш.М.Мухтарова,	пед. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Кристиан-Раду Кереджи,	PhD (Румыния);
В.С.Агаджанян,	әлеум. ғыл. д-ры (АҚШ);
Р.М.Шукуров,	тарих ғыл. д-ры (Ресей);
В.Г.Рыженко,	тарих ғыл. д-ры (Ресей);
Ф.Н.Зиатдинова,	пед. ғыл. канд. (Ресей);
К.С.Алдажуманов,	тарих ғыл. канд. (Қазақстан);
Г.М.Смагулова,	тарих ғыл. канд. (Қазақстан);
С.Б.Стамбулов,	жауапты хатшы PhD (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100028, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторлары

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерде беттеген

Г.Қ.Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Тарих. Философия» сериясы.

ISSN 2518-7236.

Меншік иесі: «Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж.
№ 13105–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 29.06.2018 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 17,62 б.т.
Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 74.

Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.
100012, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
академик МАН ВШ, д-р юрид. наук, профессор
Е.К.Кубеев

Зам. главного редактора **Х.Б.Омаров**, чл.-корр. НАН РК,
д-р техн. наук, профессор

Ответственный секретарь **Г.Ю.Аманбаева**, д-р филол. наук, профессор

Редакционная коллегия

З.Г.Сактаганова,	научный редактор д-р ист. наук (Казахстан);
Б.Е.Колумбаев,	д-р филос. наук (Казахстан);
Р.М.Жумашев,	д-р ист. наук (Казахстан);
В.В.Козина,	д-р ист. наук (Казахстан);
В.С.Батурин,	д-р филос. наук (Казахстан);
Б.И.Карипбаев,	д-р филос. наук (Казахстан);
Ж.С.Сыздыкова,	д-р ист. наук (Россия);
Б.А.Амирова,	д-р психол. наук (Казахстан);
А.Н.Джумагельдинов,	PhD (Франция);
В.И.Разумов,	д-р филос. наук (Россия);
Н.А.Головин,	д-р соц. наук (Россия);
Р.М.Зиязетдинов,	д-р ист. наук (Россия);
Б.Н.Кылышбаева,	д-р соц. наук (Казахстан);
А.К.Жолдубаева,	д-р филос. наук (Казахстан);
Ш.М.Мухтарова,	д-р пед. наук (Казахстан);
Кристиан-Раду Кереджи,	PhD (Румыния);
В.С.Агаджанян,	д-р соц. наук (США);
Р.М.Шукуров,	д-р ист. наук (Россия);
В.Г.Рыженко,	д-р ист. наук (Россия);
Ф.Н.Зиатдинова,	канд. пед. наук (Россия);
К.С.Алдажуманов,	канд. ист. наук (Казахстан);
Г.М.Смагулова,	канд. ист. наук (Казахстан);
С.Б.Стамбулов,	ответственный секретарь PhD (Казахстан)

Адрес редакции: 100028, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.
E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

И.Д.Рожнова, Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерная верстка

Г.К.Калел

Вестник Карагандинского университета. Серия «История. Философия».
ISSN 2518-7236.

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова».
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное
свидетельство № 13105–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 29.06.2018 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 17,62 п.л. Тираж 300
экз. Цена договорная. Заказ № 74.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А.Букетова.
100012, г. Караганда, ул. Гоголя, 38, тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Карагандинский государственный университет, 2018

Main Editor

Academician of IHEAS, Doctor of Law

Ye.K.Kubeyev

Deputy main Editor

Kh.B.Omarov, Corresponding member of NAS RK,
Doctor of techn. Science, Professor

Responsible secretary

G.Yu.Amanbayeva, Doctor of phylol. science, Professor

Editorial board

Z.G.Saktaganova,

Science Editor Doctor of Historical Science
(Kazakhstan);

B.E.Kolumbaev,

Doctor of Philosophical Science (Kazakhstan);

R.M.Zhumashev,

Doctor of Historical Science (Kazakhstan);

V.V.Kozina,

Doctor of Historical Science (Kazakhstan);

V.S.Baturin,

Doctor of Philosophical Science (Kazakhstan);

B.I.Karipbaev,

Doctor of Philosophical Science (Kazakhstan);

Zh.S.Syzdykova,

Doctor of Historical Science (Russia);

B.A.Amirova,

Doctor of Psychological Science (Kazakhstan);

A.N.Dzhumageldinov,

PhD (France);

V.I.Razumov,

Doctor of Philosophy Science (Russia);

N.A.Golovin,

Doctor of Social Science (Russia);

R.M.Ziyazetdinov,

Doctor of Historical Science (Russia);

B.N.Kylyshbaeva,

Doctor of Social Science (Kazakhstan);

A.K.Zholdubaeva,

Doctor of Philosophical Science (Kazakhstan);

Sh.M.Mukhtarova,

Doctor of Pedagogical Science (Kazakhstan);

Christian-Radu Chereji,

PhD (Romania);

V.S.Aghajanian,

Doctor of Social Science (USA);

R.M.Shukurov,

Doctor of Historical Science (Russia);

V.G.Ryzhenko,

Doctor of Historical Science (Russia);

F.N.Ziatdinova,

Candidate of Pedagogical Science (Russia);

K.S.Aldazhumanov,

Candidate of Historical Science (Kazakhstan);

G.M.Smagulova,

Candidate of Historical Science (Kazakhstan);

S.B.Stambulov,

PhD, secretary (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100028, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editors

I.D.Rozhnova, Zh.T.Nurmukhanova

Computer layout

G.K.Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «History. Philosophy» series.

ISSN 2518-7236.

Proprietary: RSE «Academician Ye.A.Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13105–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 29.06.2018. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 17,62 p.sh. Circulation 300 copies.

Price upon request. Order № 74.

Printed in the Ye.A.Buketov Karaganda State University Publishing house.

100012, Kazakhstan, Karaganda, Gogol Str., 38, Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

© Karaganda State University, 2018

МАЗМҰНЫ

ТАРИХ

<i>Абдрахманова К.К., Смагулов А.С.</i> Қазақстан Республикасының шетел мемлекеттерімен білім беру саласындағы ынтымақтастығы: 1990–2000-шы жылдардың басындағы мәселенің тарихнамасы.....	8
<i>Аблажей Н.Н.</i> Сібір облыстарының өңірлік және ұлттық жобалары.....	14
<i>Абылхожин Ж.Б., Бурханов Б., Кубеев Р.</i> 1917 жылғы Қазан революциясы және оның әлеуметтік базасы: кейбір дәстүрлі тарихнамалық мифологемалардың ғылыми дәрменсіздігі.....	21
<i>Адамбек Б.К.</i> 1917 жылғы Ресейдегі Ақпан революциясы.....	30
<i>Райымбекова А.А., Жабина Ж.Р.</i> «Медиация» анықтамасын теориялық тұрғыдан түсіндіру....	35
<i>Аманжолова Д.А.</i> 1917 жылғы революция және Ресейдің Орталық Азия аймағы халықтарының этносаяси даму мәселелері.....	41
<i>Әлжанова Э.Е., Қасымбеков А.С.</i> XIX ғасыр жазба дереккөздеріндегі Қазақ даласын отарлау саясатының тарихы: электрондық жиынтық	50
<i>Бөдеев К.Т., Сактаганова З.Г.</i> Кеңес дәуіріндегі діни ұйымдардың құқықтық жағдайы (XX ғ. 40-жылдары).....	56
<i>Досова Б.А.</i> Гендертану мен «Әйел және соғыс» тақырыбын зерттеу мәселелері.....	62
<i>Едгина Г.Т., Абу Таам Х.</i> Нұрсұлтан Назарбаев — көшбасшы және дипломат.....	69
<i>Сактаганова З.Г.</i> «1917 ж. Ресей революциясы және Қазақстан» мәселесінің тарихнамалық дискурсы.....	76
<i>Сыздықова Ж.С., Досова Б.А., Байгожина Г.М.</i> 1970–1980 жылдардағы Кеңес Одағының діни саясаты бойынша Қарағанды облысының Мемлекеттік мұрағаттарының материалдары	90
<i>Курпебаева Г.К.</i> Араб елдерінің әлеуметтік-саяси дамуындағы ислам факторының рөлі.....	97
<i>Ермекбаев А.</i> Түркияның сыртқы саясатындағы өзгеріс: кемализмнен неоосманизмге (негізгі ішкі және сыртқы факторлар)	103

ФИЛОСОФИЯ

<i>Батурын В.С., Абрамович Е.А.</i> Қоғамдық сананы өзгерту үрдісінде ағылшын тілінің рөлі	110
<i>Қоқымбаева Б., Теміртон Ф.</i> Аналық және ерлік адамзат болмысының кілттік константалары ретінде: логикалық реконструкциялық тәжірибе	118
<i>Феталиева Н.Ю.</i> Абай философиясының мәселелері.....	123

ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Инджиголян А.А., Ламанова А.С.</i> Медициналық жоғарғы оқу орынында білім беру сапасын арттыру міндеттерін жүзеге асыруда «кері байланыс» әлеуметтік әдістемені қолдану тәжірибесі ..	129
<i>Магзумова Н.К., Бенчич С., Игембаева К.С.</i> Студенттердің оқу үрдісіне бейімделуінің психологиялық ерекшеліктері.....	134

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР.....	140
---------------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

<i>Абдрахманова К.К., Смагулов А.С.</i> Сотрудничество Республики Казахстан в сфере образования с зарубежными странами: историография проблемы в 1990-х – начале 2000-х годов..	8
<i>Аблажей Н.Н.</i> Региональный и национальный проекты сибирских областников	14
<i>Абылхожин Ж.Б., Бурханов Б., Кубеев Р.</i> Октябрьская революция 1917 года и ее социальная база: научная несостоятельность некоторых традиционных историографических мифологем.....	21
<i>Адамбек Б.К.</i> Февральская революция в России 1917 года.....	30
<i>Райымбекова А.А., Жабина Ж.Р.</i> Теоретическое осмысление понятия «посредничество»	35
<i>Аманжолова Д.А.</i> Революция 1917 года и проблемы этнополитического развития народов Центрально-Азиатского региона России.....	41
<i>Альжанова Э.Е., Касымбеков А.С.</i> История колонизации Казахской степи в письменных источниках XIX века: электронная коллекция	50
<i>Бодеев К.Т., Сактаганова З.Г.</i> Правовое положение религиозных организаций в советский период (40-е годы XX в.)	56
<i>Досова Б.А.</i> Гендерология и проблемы изучения темы «Женщина и война».....	62
<i>Едгина Г.Т., Абу Таам Х.</i> Нурсултан Назарбаев — лидер и дипломат	69
<i>Сактаганова З.Г.</i> К историографическому дискурсу проблемы «Российская революция 1917 г. и Казахстан»	76
<i>Сыздыкова Ж.С., Досова Б.А., Байгожина Г.М.</i> Материалы Государственного архива Карагандинской области о религиозной политике Советского государства в 1970–1980-е годы.....	90
<i>Курпебаева Г. К.</i> Роль исламского фактора в общественно-политическом развитии арабских стран.....	97
<i>Ермекбаев А.А.</i> Изменение внешней политики Турции: от кемализма до неосманизма (основные внутренние и внешние факторы).....	103

ФИЛОСОФИЯ

<i>Батурин В.С., Абрамович Е.А.</i> Роль английского языка в процессе трансформации общественного сознания	110
<i>Кокумбаева Б., Темиртон Г.</i> Женское и мужское как ключевые константы человеческого бытия: опыт логической реконструкции.....	118
<i>Феталиева Н.Ю.</i> Проблемы философии Абая.....	123

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИИ

<i>Инджигоян А.А., Ламанова А.С.</i> Опыт использования социологической методики «обратной связи» при реализации задач повышения качества образования в медицинском вузе	129
<i>Магзумова Н.К., Бенчич С., Игембаева К.С.</i> Психологические особенности адаптации к учебному процессу у студентов	134

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	140
--------------------------	-----

CONTENTS

HISTORY

<i>Abdrakhmanova K.K., Smagulov A.S.</i> Cooperation of the Republic of Kazakhstan in the field of education K.K.with foreign countries: the historiography of the problem in the 1990s-the beginning of the 2000s	8
<i>Ablazhey N.N.</i> Regional and national projects of the Siberian regionalists	14
<i>Abylkhozhin Zh.B., Burkhanov B., Kubeyev R.</i> The October Revolution of 1917 and Its Social Base: The Scientific Insolventy of Some Traditional Historiographic Mythologems.....	21
<i>Adambek B.K.</i> The February revolution in Russia in 1917.....	30
<i>Raiymbekova A.A., Zhabina Zh.R.</i> Theoretical interpretation of the concept of «mediation».....	35
<i>Amanzholova D.A.</i> Revolution of 1917 and problems of ethno-political development of the peoples of the Central Asian region of Russia.....	41
<i>Alzhanova E.E., Kasymbekov A.S.</i> History of colonization of the Kazakh steppe in written sources of the 19th century: electronic collection	50
<i>Bodeev K.T., Saktaganova Z.G.</i> The legal status of religious organizations in the Soviet period (40 years of the XX century).....	56
<i>Dosova B.A.</i> Gender studies and problems of studying the theme «Woman and war».....	62
<i>Yedgina G.T., Khaled Abou Taam.</i> Nursultan Nazarbayev — leader and diplomat.....	69
<i>Saktaganova Z.G.</i> The historiographic discourse of the problem «The Russian Revolution of 1917 and Kazakhstan».....	76
<i>Syzdykova Z.S., Dosova B.A., Baigozhina G.M.</i> Materials of the state archive of Karaganda region on the religious policy of the Soviet state in 1970–1980.....	90
<i>Kurpebayeva G.K.</i> The role of the Islamic factor in the socio-political development of the Arab countries	97
<i>Yermekbayev A.A.</i> The change in Turkey's foreign policy: from Kemalism to Neo-Ottomanism (the main internal and external factors).....	103

PHILOSOPHY

<i>Baturin V.S., Abramovich Ye.A.</i> The role of English in the process of transformation of public consciousness	110
<i>Kokumbaeva B., Temirton G.</i> Female and Male as key constants of human existence: the experience of logical reconstruction.....	118
<i>Fetalieva N.Yu.</i> Problems of Abai's philosophy.....	123

ACTUAL PROBLEMS OF PSYCHOLOGY

<i>Injigolyan A.A., Lamanova A.S.</i> The experience of the using of sociological method «feedback» on the realization of the tasks of the educational quality's increasing in the medical university.....	129
<i>Magzumova N.K., Bencic S., Igembaeva K.S.</i> Psychological features of adaptation to the learning process of students.....	134

INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	140
--------------------------------	-----

UDC 94(574)

K.K. Abdrakhmanova, A.S. Smagulov

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E.mail: kimbat_abd@mail.ru, arman_44@bk.ru)*

Cooperation of the Republic of Kazakhstan in the field of education with foreign countries: the historiography of the problem in the 1990s-the beginning of the 2000s

The drastic socio-economic and political changes that swept through the post-Soviet space in the last decade of the 20th century had a significant impact on the state of the education system in Kazakhstan. In this article there is considered the historiography of the problem of cooperation of the Republic of Kazakhstan in the field of higher education with foreign countries in the 1990's and early 2000's. Three groups of studies have been selected and analyzed: Soviet, foreign and domestic. A complex analysis of the main works for each group was carried out. The authors come to the conclusion that the problem of the development of international relations in the sphere of education in Kazakhstan has not been practically developed, and this explains the absence of complex works.

Keywords: international cooperation, educational space, education, Kazakhstan, higher education, international relations.

Over the short historical period of the development of the Kazakhstani society, international cooperation in the field of education has changed significantly in its essence, the given objectives, pursuing purposes and organizational and legal norms. International cooperation in the process of reforming of the education system is a priority and is a necessary condition for the equal accession of the Republic of Kazakhstan to the world community, because it helps to determine the ultimate purposes and objectives of reforms through the consideration of universally recognized standards of education.

After the collapse of the Soviet Union and gaining independence, it became apparent that there was a discrepancy between the objectives facing the state in reforming the country's political and socio-economic life and the availability of personnel capable of carrying out these objectives. By the decree of the President of the Republic of Kazakhstan in 1993, International Scholarships of the President of the Republic of Kazakhstan for the training of personnel abroad «Bolashak» were established. In April 1997, the Parliament of the Republic of Kazakhstan ratified the Lisbon convention on the recognition of diplomas and qualifications in the sphere of higher education [1]. Guided by the normative act «Regulation on the procedure for the implementation of international cooperation by educational institutions of the Republic of Kazakhstan», approved by the Ministry of education on August 11, 1998, each large university of Kazakhstan opens international departments, joint educational institutions and affiliates with educational establishments of foreign countries are created.

Many states of the world community have turned their attention to a huge educational space which remained self-sufficient in the content of natural science disciplines and extremely inadequate both in terms of the parameters of the content of economic and administrative subjects and in terms of the parameters of state financial provision. The financial support for education and science, which is common in the West, but uncommon for our state, is becoming actual for Kazakhstan, through attracting significant additional funds, in the form of loans, grants, technical and charitable assistance.

The state's policy in the field of education has fundamental importance for social development, the formation of a system of values and moral orientations of the nation. Modern historical science has not yet researched the history of international cooperation of the Republic of Kazakhstan in the field of education, where the state policy in the field of education, aspects of its development, analysis of difficulties and mistakes made at the stage of formation of international ties in the field of education would be objectively reflected.

Moreover, it can be affirmed that the state of Kazakhstan's international relations in the field of education has not been covered considerably in the Kazakhstani historiography, the sources of these processes and the dynamics of the cooperation's development have not also been assessed.

It's required to cover objectively Kazakhstan's first experience of international relations in the sphere of education, which was strictly regulated by all-Union normative acts directed at achieving the ideological and political purposes of the USSR, and the process of formation of new relations between Kazakhstan and the countries of the Commonwealth of Independent States in the field of education.

The sizeable lack of laws, a regulatory framework and rules of international cooperation in the first years of independence led to the activation of such a negative phenomena as brain drain, the illegal immigration to Kazakhstan under the pretext of studying, etc. By 1995, there was not even objective statistics on the number of foreign students studying in Kazakhstan's universities.

The given period is interesting due to it's transition, because the initial, conventional world has been destroyed, and significant changes began, including in the sphere of education. At the same time, in order to better understand the state of our modern education system, its positive and negative aspects, it is necessary to analyze the main stages of development, formation, achievements and omissions in this field. Researching these issues within the framework of international cooperation of the sovereign Kazakhstan has become particularly actual.

In recent years there has been a steady increase in the interest of researchers in international relations of the Republic of Kazakhstan with certain countries and states. However, the issues closely related to the cooperation in the field of education, namely in the context of problems of education, in the interaction of the national system of education with the educational structures of other countries, have been omitted in the specific historical analysis.

The study and analysis of international relations in the field of education, their role in training and educating young people, in the development of the country's policy and strategy of education has great a theoretical and practical significance.

The historiography regarding this problem can be divided into 3 groups: soviet, foreign and domestic.

The first group represents the works of Soviet researchers regarding the problems of training and education in the spirit of communism of foreign students who studied at the universities of the former USSR. Mostly, these are the works of Soviet authors of the 1970s-1980s. Among them are the works of A.P. Dyakov «Perfection of the ideological work of the Komsomol organizations with foreign students of higher educational institutions of the USSR (1964-1974)» [2], Yu.P. Kozhaev «International activities of the CPSU to assist in the training of national personnel of specialists for developing countries (on the example of cooperation between the USSR and Afghanistan in the 1920-1980s)» [3], D.S. Captain «The participation of the Byelorussian SSR in the economic and cultural cooperation of the Soviet Union with the developing countries (1960-1970)» [4], etc.

The analysis of the problems examined in them have shown that they are mainly devoted to the methodology and specifics of the education of foreigners, the issues of educational and ideological work with them, as well as the conditions of their way of life and cultural leisure. There have not been covered the events of recent years and have not been addressed the issues of inter-university international cooperation.

The panorama of the evolution of international scientific and educational ties of the Kazakh SSR is not represented in any work. The monograph of K.Zh. Zhamanbaev «Higher school in Kazakhstan» describes the historical experience of the Communist Party of Kazakhstan in governing the higher school, which shows the activities of the CPSU on the creation and development of the higher school of the republic. The main attention in it is given to the activities of party and Soviet bodies in improving the system of education and strengthening the educational and methodological base of higher education institutions [5].

The second group of researches is represented by Russian historiography and works of scientists from the CIS countries.

Problems of international relations in the field of education are examined in the research of V.V. Safonov, where the author pays attention to the study of languages of international communication in

the context of the dialogue of cultures and civilizations [6]. N. Borevskaya studies the education system in the PRC, A. Suprunova — in India. The works of W. Wolfson and Yu. Alferov describes the educational system of the West, mainly the large Western European states and the United States. The scientist G. Mikaberidze is interested in the state of education in Japan and South Korea.

In 1997, A.Yu. Zvyagolsky defended his dissertation on the topic «International cooperation in the field of higher education on the example of universities of the Krasnoyarsk krai». A similar regional aspect has the work of V.A. Stakhanova «Formation, current state and ways of development of the general education system of the Komi Republic» [7].

Such works as «Objective Necessity» (author V.G. Kiniliev) [8], and a three-volume edition of «The university and the market» [9] with the number of articles of rectors and prominent scientists of Russia, devoted to international ties and foreign economic activity of higher education, describe the development of the education system of developing countries and the problems of higher education in developed foreign countries. The work experience of a number of educational institutions described in them and recommendations for the development of this work are undoubtedly arouse interest both in theoretical and in practical terms.

Among the CIS countries, the study of the sphere of education was conducted by scientists from Kyrgyzstan. In particular, it's worth to mention S. Dzhuseubayev's monograph «World tendencies in the development of higher education in the world in the second half of the 20th century», which is devoted to the research of world models of secondary and higher education and main directions of its development. In the work negative and positive aspects of the Soviet education system along with educational systems of the United States, European and Asian countries are considered and analyzed using specific examples and statistical material. Considerable attention is paid to the history of the formation of Western systems, methods of comparative study of educational systems, widely used to shape the strategy of education in the advanced states of the planet [10].

In the early 2000s, the dissertations of K.K. Raiymbekova «The higher education of sovereign Kyrgyzstan», I.V. Khalansky «The history of international relations of the Kyrgyz Republic in the field of education (1991-1999)» [11], as well as the Tajik scientist A.A. Sharipov «The history of higher education in Tajikistan: experience and problems (the second half of the 40's - the first half of the 90-ies)» were defended [12]. These researches describe the process of formation and development of international relations of republics in the field of education, the activities of international organizations in supporting and developing the education sector

For Kazakhstan's historical science the interest in the above-mentioned topic is a new direction.

The international relations of Kazakhstan in the sphere of education are examined in the studies of L.M. Iwatova [13]. The author focuses on the development of cooperation in the field of education between Kazakhstan and the United States. Having analyzed the specifics of the education system of the Federal Republic of Germany and the Republic of Kazakhstan, A.K. Kusainov tried to conduct comparative analysis [14]. In her dissertation, E.R. Shaimardanova characterizes the sphere of education in the general aspect of Kazakh-American relations [15]. The study of A.P. Liferov, which analyzes the main stages and trends, describes the integration of the world educational space [16]. The work of N.D. Imasheva analyzes the cooperation between Kazakhstan and Turkey, including the aspect of education [17].

The dissertation of A.M. Rakhimzhanova «History of the development of the education system of the Republic of Kazakhstan in the ten-year period of its formation and independence (1991-2001)» stands out separately [18].

The researches of K.Tokayev «Kazakhstan's foreign policy in the conditions of globalization» [19], T. Mansurov «Kazakh-Russian relations in the era of change» [20], G.N. Kim, E.S. Sim «The history of enlightenment of Koreans of Russia and Kazakhstan» [21], M.T. Laumulin «Kazakhstan in contemporary international relations» examine the separate moments of Kazakhstan's international relations in the sphere of education [22].

However, in the given works the international educational ties of Kazakhstan have been considered as an integral part of international economic, political, trade, scientific and cultural relations, and a special, purposeful attention has not been paid to their description and analysis.

The articles of S. Irsaliev «Stages of the formation of international cooperation in the field of education» and «Higher education system in Canada» arouse a particular interest in the context of international educational ties [23, 24].

Historiographical analysis of the literature shows that the problem of the development of international relations in the sphere of education in Kazakhstan in the 1990s in the early 2000s was not practically devel-

oped due to certain objective circumstances. Despite the growing interest of researchers in the development of educational relations of the Republic of Kazakhstan with international organizations, international funds and educational institutions, there is no comprehensive study of these problems in Kazakhstan. Foreign educational systems were only studied partly, however, due to the fact that in those years the Republic was building its national model on the example of Western education, the study of their examples was very important.

References

- 1 Тасмагамбетов И. Образование – капитал стратегический / И. Тасмагамбетов // Казахстанская правда. — 1997. — 23 апр.
- 2 Дьяков А.П. Совершенствование идеологической работы комсомольских организаций с иностранными студентами высших учебных заведений СССР (1964–1974 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / А.П. Дьяков. — М., 1977. — 31 с.
- 3 Кожаяев Ю.П. Интернациональная деятельность КПСС по оказанию помощи в подготовке национальных кадров специалистов для развивающихся стран (на примере сотрудничества между СССР и Афганистаном в 1920-1980 годах): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 – «Всеобщая история (соответствующего периода)» / Ю.П. Кожаяев. — М., 1985. — 30 с.
- 4 Капитан Д.С. Участие Белорусской ССР в экономическом и культурном сотрудничестве Советского Союза с развивающимися странами (1961–1970 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / Д.С. Капитан. — Минск, 1974. — 34 с.
- 5 Жаманбаев К.Ж. Высшая школа в Казахстане / К.Ж. Жаманбаев. — Алма-Ата, 1972. — 182 с.
- 6 Сафонов В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций / В.В. Сафонов. — Воронеж, 1996. — 296 с.
- 7 Звягольский А.Ю. Международное сотрудничество в сфере высшего образования на примере вузов Красноярского края: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / А.Ю. Звягольский. — М., 1997. — 29 с.
- 8 Кинилёв В.Г. Объективная необходимость / В.Г. Кинилёв. — М.: Республика, 1995. — 293 с.
- 9 Вуз и рынок: в 3 кн. — Кн.2. — М., 1993. — 472 с.
- 10 Джусеубаев Ш. Мировые тенденции развития высшего образования в мире во второй половине XX века / Ш. Джусеубаев. — Бишкек, 1997. — 370 с.
- 11 Халанский И.В. История международных отношений Кыргызской Республики в сфере образования (1991 – 1999): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / И.В. Халанский. — Бишкек, 2000. — 32 с.
- 12 Шарипов А.А. История высшего образования Таджикистана: опыт и проблемы (вторая половина 40-х — первая половина 90-х): автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / А.А. Шарипов. — Душанбе, 2000. — 38 с.
- 13 Иватова Л.М. Казахстан – США: политика сотрудничества в сфере образования / Л.М. Иватова // Евразийское сообщество. — 1999. — № 3. — С. 86–91.
- 14 Кусаинов А.К. Развитие системы образования Федеративной Республики Германии и Республики Казахстан: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 – «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А.К. Кусаинов. — Алматы, 1997. — 34 с.
- 15 Шаймарданова Е.Р. Казахстанско-американские отношения в процессе становления суверенитета Республики Казахстан: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 23.00.02 – «Политические институты, процессы и технологии» / Е.Р. Шаймарданова. — Алматы, 1998. — 28 с.
- 16 Лиферов А.П. Основные тенденции интегрированных процессов в мировом образовании: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 13.00.01 – «Общая педагогика, история педагогики и образования» / А.П. Лиферов. — Алматы, 1997. — 31 с.
- 17 Имашева Н.Д. Культурное и научное сотрудничество Казахстана и Турции: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / Н.Д. Имашева. — Алматы, 2002. — 32 с.
- 18 Рахимжанов А.М. История развития системы образования Республики Казахстан в десятилетний период её становления и независимости (1991-2001): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / А.М. Рахимжанов. — Костанай, 2001. — 29 с.
- 19 Токаев К. Внешняя политика Казахстана / К. Токаев. — Алматы, 1995. — 398 с.
- 20 Мансуров Т. Казахстанско-российские отношения в эпоху перемен / Т. Мансуров. — М.: Реал-Пресс, 2001. — 709 с.
- 21 Ким Г.Н. История просвещения корейцев России и Казахстана / Г.Н. Ким, Е.С. Сим. — Алматы: КазГУ, 2000. — 278 с.
- 22 Лаумулин М.Т. Казахстан в современных международных отношениях: безопасность и геополитика / М.Т. Лаумулин. — Алматы, 2000. — 480 с.
- 23 Ирсаилов С. Система высшего образования Австралии / С. Ирсаилов // Высшая школа Казахстана. — 2000. — № 2. — С. 136–140.
- 24 Ирсаилов С. Система образования Франции / С. Ирсаилов // Высшая школа Казахстана. — 2002. — № 1. — С. 156–161.

К.К. Абдрахманова, А.С. Смагулов

Қазақстан Республикасының шетел мемлекеттерімен білім беру саласындағы ынтымақтастығы: 1990–2000-шы жылдардың басындағы мәселенің тарихнамасы

XX ғасырдың соңғы онжылдығындағы посткеңестік кеңістікті қамтыған түбегейлі әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістер Қазақстанның білім беру жүйесінің жағдайына да едәуір әсер етті. Мақалада 1990–2000-шы жылдардың басындағы Қазақстанның шет елдермен жоғары білім саласындағы ынтымақтастығы мәселесінің тарихнамасы қарастырылды. Авторлар зерттеулердің кеңестік, шетелдік және отандық тобын ажырата отырып, оларға талдау жасады. Әрбір топ бойынша негізгі еңбектер кешенді түрде зерттелген. Нәтижесінде Қазақстандағы білім беру саласындағы халықаралық қатынастардың даму мәселесі іс жүзінде жетілдірілмеген деген қорытындыға келді. Бұл мәселеге байланысты кешенді еңбектердің жоқтығы осымен түсіндірілді.

Кілт сөздер: халықаралық ынтымақтастық, білім кеңістігі, Қазақстан, жоғары білім, халықаралық қатынастар.

К.К. Абдрахманова, А.С. Смагулов

Сотрудничество Республики Казахстан в сфере образования с зарубежными странами: историография проблемы в 1990-х – начале 2000-х годов

Кардинальные социально-экономические и политические изменения, охватившие постсоветское пространство в последнем десятилетии XX в. оказали существенное влияние на состояние системы образования Казахстана. В данной статье рассматривается историография проблемы сотрудничества Республики Казахстан в сфере высшего образования с зарубежными странами в 1990-х – начале 2000-х годов. Выделены и проанализированы три группы исследований: советская, зарубежная и отечественная. Проведен комплексный анализ основных трудов по каждой группе. Авторы приходят к выводу, что проблема развития международных отношений в сфере образования в Казахстане практически не разрабатывалась, этим и объясняется отсутствие комплексных трудов.

Ключевые слова: международное сотрудничество, образовательное пространство, образование, Казахстан, высшее образование, международные отношения.

References

- 1 Tasmagambetov, I. (1997). *Obrazovanie – kapital stratchicheskii* [Education – strategic capital]. *Kazhstanskaia pravda – The Kazakh truth*. (23 April) [in Russian].
- 2 Dyakov, A.P. (1977). *Sovershenstvovanie ideolohicheskoi raboty komsomolskikh orhanizatsii s inostrannymi studentami vysshikh uchebnykh zavedenii SSSR (1964-1974 hh.)* [Perfection of ideological work of Komsomol organizations with foreign students of higher educational institutions of the USSR (1964-1974)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 3 Kozhaev, Y.P. (1985). *Internatsionalnaia deiatelnost KPSS po okazaniiu pomoshchi v podgotovke natsionalnykh kadrov spetsialistov dlia razvivaiushchikhsia stran (na primere sotrudnichestva mezhdu SSSR i Afhanistanom v 1920-1980 hodakh)* [International activities of the CPSU in assisting in the training of national personnel of specialists for developing countries (on the example of cooperation between the USSR and Afghanistan in 1920-1980)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 4 Capitain, D.S. (1974). *Uchastie Belorusskoi SSR v ekonomicheskom i kulturnom sotrudnichestve Sovetskoho Soiuza s razvivaiushchimisia stranami (1961-1970 hh.)* [Participation of the Byelorussian SSR in the economic and cultural cooperation of the Soviet Union with the developing countries (1961-1970)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Minsk [in Russian].
- 5 Zhamanbaev, K.Zh. (1972). *Vysshiaia shkola v Kazakhstane* [High school in Kazakhstan]. Alma-Ata [in Russian].
- 6 Safonov, V.V. (1996). *Izuchenie yazykov mezhdunarodnoho obshcheniia v kontekste dialoha kultur i tsivilizatsii* [Learning the languages of international communication in the context of a dialogue of cultures and civilizations]. Voronezh [in Russian].
- 7 Zvyagolskiy, A.Yu. (1997). *Mezhdunarodnoe sotrudnichestvo v sfere vyssheho obrazovaniia na primere vuzov Krasnoiarsskoho kraia* [International cooperation in the field of higher education on the example of universities of the Krasnoyarsk kraï]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
- 8 Kiniliov, V.G. (1995). *Obektivnaia neobkhodimost* [Objective necessity]. Moscow [in Russian].
- 9 *Vuz i rynek* (1993) [University and market]. (Vol. 1-3, Vol. 2). Moscow [in Russian].
- 10 Djuseubayev, Sh. (1997). *Mirovye tendentsii razvitiia vyssheho obrazovaniia v mire vo vtoroi polovine XX veka* [Global tendencies of development of higher education in the world in the second half of the XX century]. Bishkek [in Russian].

- 11 Khalansky, I.V. (2000). Istorii mezhdunarodnykh otnoshenii Kyrghyzskoi Respubliki v sfere obrazovaniia (1991–1999) [The history of international relations of the Kyrgyz Republic in the field of education (1991–1999)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Bishkek [in Russian].
- 12 Sharipov, A.A. (2000). Istorii vyssheho obrazovaniia Tadzhikistana: opyt i problemy (vtoraia polovina 40-h — pervaiia polovina 90-h) [History of higher education of Tajikistan: experience and problems (second half of the 40's — first half of the 90's)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dushanbe [in Russian].
- 13 Iyatova, L.M. (1999). Kazakhstan – SSHA: politika sotrudnichestva v sfere obrazovaniia [Kazakhstan – USA: the policy of cooperation in the sphere of education]. *Evraziiskoe soobshchestvo – The Eurasian community*, 3, 86–91 [in Russian].
- 14 Kusainov, A.K. (1997). Razvitie sistemy obrazovaniia Federativnoi Respubliki Hermanii i Respubliki Kazakhstan [Development of the education system of the Federal Republic of Germany and the Republic of Kazakhstan]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Almaty [in Russian].
- 15 Shaymardanova, E.R. (1998). Kazakhstansko-amerikanskii otnosheniia v protsesse stanovleniia suvereniteta Respubliki Kazakhstan [Shaymardanova E.R. Kazakh-American relations in the process of formation the sovereignty of the Republic of Kazakhstan]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 16 Liferov, A.P. (1997). Osnovnye tendentsii intehrirovannykh protsessov v mirovom obrazovanii [The main tendencies of the integrated processes in the world education]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 17 Imasheva, N.D. (2002). Kulturnoe i nauchnoe sotrudnichestvo Kazakhstana i Turtsii [Cultural and scientific cooperation of Kazakhstan and Turkey]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 18 Rakhimzhanov, A.M. (2001). Istorii razvitiia sistemy obrazovaniia Respubliki Kazakhstan v desiatiletnii period ee stanovleniia i nezavisimosti (1991-2001) [The history of the development of the educational system of the Republic of Kazakhstan in the ten-year period of its formation and independence (1991-2001)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kostanay [in Russian].
- 19 Tokaev, K. (1995). *Vneshniaia politika Kazakhstana [Foreign Policy of Kazakhstan]*. Almaty [in Russian].
- 20 Mansurov, T. (2001). *Kazakhstansko-rossiiskie otnosheniia v epokhu peremen [Kazakh-Russian relations in the era of change]*. Moscow [in Russian].
- 21 Kim, G.N. Sim, E.S. (2000). *Istorii prosveshcheniia koreitsev Rossii i Kazakhstana [History of enlightenment of Koreans of Russia and Kazakhstan]*. Almaty: KazHU [in Russian].
- 22 Laumulin, M.T. (2000). *Kazakhstan v sovremennykh mezhdunarodnykh otnosheniakh: bezopasnost i heopolitika [Kazakhstan in the contemporary international relations: security and geopolitics]*. Almaty [in Russian].
- 23 Irsaliev, S. (2000). Sistema vyssheho obrazovaniia Avstralii [Higher Education in Australia]. *Vysshiaia shkola Kazakhstana – High School of Kazakhstan*, 2, 136–140 [in Russian].
- 24 Irsaliev, S. (2002). Sistema obrazovaniia Frantsii [French education system]. *Vysshiaia shkola Kazakhstana – High School of Kazakhstan*, 1, 156–161 [in Russian].

N.N. Ablazhey

*Novosibirsk State University, Institute of History, SB RAS
(E-mail: ablazhey@academ.org)***Regional and national projects of the Siberian regionalists***

The concept of the Siberian autonomy formed around the fundamental thesis about the uniqueness of Siberia as a region. Federalism based on the idea of regional autonomy was considered as a basis for the model of the Russian statehood, and, as referred to Siberia, as a method of overcoming its colonial status. The revolution of 1917 triggered the rise of separatism and nationalism and subsequent collapse of the country, but simultaneously caused different options how to get out of this situation. The regionalists (oblastniki) believed that the state and national organization should be based either on the creation of federation (that should consist not only of Russia alone but also of Siberia, according to the territorial and national principles), or on the implementation of the ideas of territorial, exterritorial and national and cultural autonomy. On practice, these scenarios would promote all-Russian national and state, and Siberian regional consolidation that did not exclude ethnic, religious and other identities. Such scenarios created a basis for overcoming discrimination regarding the title population of national territories together with consolidation of the society on the all-Russian principles.

Keywords: the Russian empire, Siberia, colonial policy, Siberian regionalists (oblastniki), Siberian identity, separatism, federation, national issue.

Intra-state relations, in the first place, the mutual relations between centre and the regions, determine not only the structure of the state, but its internal political stability also depends on them. The collapse of the colonial world and growth of regionalism as a manifestation of opposition to political centre from the second half of the 20th century have been dictating the tendency of the world development. On the one hand, this resulted in the need to re-interpret the theory of social mobility and integration in favour of regionalism as a tendency opposing globalism. On the other hand, regionalism in recent studies is analysed through the prism of centrifugal and centripetal mechanisms in a state, which pre-supposes its examination in the context of intra-state relations, and with this it implies either balanced inter-relations between centre and the regions or separatism.

Modern political science while studying regional development, as the starting-point in analysing regional politics, studies the «centre – periphery» problem. As it is generally known, the leadership of centre is determined by political control, economic supremacy and cultural standardisation. Thus, the «centre - periphery» relations is drawn up due to the formation of a system of political, economic and cultural links. The development of regions as an alternative to centralisation presupposes decentralisation, which ensures their participation in national internal policy on federal principles, economic federalism and national-cultural autonomy.

Throughout the entire Russian history the centre put itself in juxtaposition to the regions, which could not but help engendering among them the striving for decentralisation and yearning weakening of political and economic control of the capital. Since the end of the 16th century Siberia turned out the largest among the Russian regions consisting of one half of the territory of Russian Empire, but only from the end of the 19th and beginning of the 20th century its economic development started. In the 20th century Siberia attained the most intensive development, being transformed from a colonial outlying district to an industrial and agrarian region, playing a significant role in the economic and geopolitical status of Russia. Siberia and the Far East today comprise of three fourth of Russia's territory, but only one-sixth of its population. If Russia has built up and is building relations with the West through the centre, then Siberia has become the «window» in the East and a distinctive «bridge» between the countries of Asia and Europe.

During the 19th-20th centuries the idea of building an autonomous, self-governing Siberia never became a subject of discussion on the part of the authority and the society. In the very region the striving for auton-

* The paper is based on the report «Regional Autonomy in the Ideology of Siberian Regionalism» delivered at the Conference «Eurasia: Regional Perspectives» in Kolkata, India // Siberia in focus. Proceeding of the Conference Eurasia: Regional Perspectives. Kolkata, 2007. P. 18–26. Translated by Susmita Bhattacharya and Evgeny Vodichev.

omy was an expression of protest, aimed against extreme centralism, predatory exploitation of the resources of this territory and cultural regionalism. For the first time in the country's politics, an attempt to substantiate the regional specificity was made by the Siberian regionalists, who developed the concept of Siberia as a special region with distinctive geographical, ethno-cultural and political features of its own, as well as a specific regional self-consciousness.

In historiography there is no simple interpretation of the concept «Siberian regionalism». More often regionalism is interpreted as a system of views of the Siberian intelligentsia on regional problems and specificity of the region in a broad socio-political, economic and cultural context. This pre-determined the notion of regionalism as a socio-political and cultural movement that from the moment of its origin at the threshold of the '50s and '60s of the 20th century and right up to the finale in the first half of 1930's has passed through a prolonged evolution, by developing the concept of territorial distinctiveness of Siberia at various stages of its history. The movement began in the second half of the 19th century in connection with the activities of the Siberian people's association in St. Petersburg. The activity of the regionalists' groups in Omsk, Krasnoyarsk and Irkutsk led to the famous process of «Siberian separatism» in 1865. From the second half of the 1870's the propaganda of regional ideas was carried out through the newspapers established by them namely «Sibir», «Vostochnoe obozrenie», «Sibirskuyu Gazetu». The main ideologists of the movement were N.M. Yadrintsev, who developed the concept of «Siberia as a colony» [1] and C.N. Potanin, who formulated the basic approaches to found the Siberian Studies as an independent academic course and a thesis on putting together the Siberian sub-ethnos. During the period of the First Russian Revolution it was possible to successfully form a single political bloc of regionalists, socialist-revolutionaries and liberate united by regionalist slogans for a brief span. A special Siberian Parliamentary group uniting the deputies from Siberia and the Far East, functioned in the Duma, which was summoned to initiate the drafts concerning Siberia, in particular, on reorganisation of local self-government, introduction of a free-port at the mouths of Ob and Yenisei, policy for non-Russian national minorities and others. As a movement, without having any definite political colour, the regionalism was evaluated broadly foreshortened - from considering it as revolutionary to interpret it as liberal. In its turn, it gave rise to attempts to define regionalism, in findings place for it in the political spectrum of the existing political parties and groups of Russia, or, on the contrary emphasising its «above-political nature».

During 1917 and right up to November 19th the slogans of regionalism served as the foundation to build a «Siberian bloc» headed by the socialist-revolutionaries, which made the anti-Bolshevik state formations in the east of Russia (the Western Siberian commissariat, the Provisional Government of Autonomous Siberia and Provisional Siberian Government). The fight to overthrow the Soviet power took the shape of direct separatism. The regionalists once again made the principle of the region's autonomy their agenda, and its separate components were carried out. In December 1917 the Extraordinary Siberian Provincial Congress adopted the first Siberian Constitution and in January 1918 the regional Parliament – the Siberian Provincial Duma – started working. On July 4, 1918 the Provisional Siberian Government declared «Independence of the State of Siberia». In 1917 white and green colours symbolising snow and taiga, were recognised as national colours of Siberian flag and a symbol of fight for an autonomous Siberia, and since 1918 became an integral part of the state symbolism of independent Siberia. With the advent of A.V. Kolchak to power all the talks about the autonomy of Siberia came to an end. By the end of 1918, the Siberian State Institutes were transformed into ail-Russian ones. The regionalists practically left the political arena. The defeat of the white movement of Siberia in 1919 re-activated the regionalist slogans in the Far East at the final stage of the Civil war and later on in the Empire too, when attempts were made to revive the Siberian anti-Bolshevist movement under the slogan of restoring the «Siberian statehood» [2-5].

The ideological component of the movement, described by the terms «autonomy» and «federation», has not been defined with single meaning either by the regionalists or by the historians since these terms are considered beyond historical context. Primordially the Siberian regionalism bore the character of local particularism contrasting to the « province – empire» line, an assertion of the concept of regional administration of Siberia on the principles of Zemstvo model of self-government and its development on the analogy of federal system of the USA. It logically led the regionalism to formulate the concept of territorial independence of the region, i.e. making the Siberian autonomous region as a part of the Russian Empire [6]. Such an approach enabled to get over the historically formed system of centralised structure of government, by transforming the unitary model into a federal one. Several times the regionalists set out the programme to establish an independent government in the east of Russia. After the revolution the concept of decentralisation became the

central idea of the regionalism. But on the whole the regionalists thought that the «Siberian question» can and should be solved only in the conditions of federal structure of the Russian government.

Economic federalism, formulated by regionalism, was based on the availability of an entire spectrum of purely regional characteristics - geographic, socio-demographic, economic and colonisational, similar to those, which took place in the countries of the New World. Initially it oddly got along with the ideas of commune socialism. At the base of it there were the ideas that the 1890's capitalism would no way be apparent in Siberia and the Siberian economy was based on patriarchal and small-scale commodity forms of management (commune, cottage craft manufacturing, later on cooperative societies). Afterwards, at the turn of the centuries, the concept about Siberia as a colony was developed with an appraisal of the policy of the metropolis of the Empire as of economic exploitation, which in its turn served as a cause behind the emergence of the idea of counteraction against the colonialist policy of the centre. The regionalists set off free migration against penal colonisation, stood up for assistance to Siberian trade and industry. While studying colonisation the regionalists were the first to compare the «assimilation» strategies of Russia in Siberia with the European states in assimilating the American and Australian continents. They observed that with the simultaneity of the processes of colonisation, the whole set of factors pre-determined the intensification of lag in the economic development of Siberia and stabilisation of colonial status of the region including even in economic terms. In the beginning of the 20th century the economic platform of the regionalists embraced preservation of small-scale commodity production and co-operative societies as well, along with ascertaining the necessity of rapid development of market relations at the expense of foreign capital and creating a free trade zone.

The economic crisis, caused by political instability during the period of Civil War in Russia, gave birth to economic realities, surpassing the most courageous expectations of the regionalists' – the economic independence from Russia. At that time, the way to come out of the crisis was seen only at the expense of the region's own resources, which entailed the need to make an independent budget, introduce regional currency and formulate regional economic priorities. Attempts were made to get over isolation, enter the world market independently and adjust inter-regional relations. For a short period it enabled to maintain the socio-economic system that had collapsed in the European Russia as a result of social outburst. The regionalists appraised the efforts to industrialise the Soviet Siberia highly positively, with the expectation that economic liberalisation would lead to degeneration of Bolshevism. They put it as a task before them to inform the world community about the prospects of economic cooperation with Siberia. In their opinion Siberia in future would determine economic development of the country as a whole, which in its turn, would put the task before Russia to consolidate its influence in the East against the background of impending rapid development of the Asia Pacific region. Consequently, it is needed to build up such a system of administration of the region, which would favour it in setting and developing the productive forces.

The cultural component of the regionalism is represented by the ideas of enlightenment and patriotism, necessity of building network of higher education and regional science, taking out the regions from cultural isolation. A concept was formulated on the formation of a new ethnographic (provincial) type of the Russian people, who in the perspective could constitute the Siberian ethnos together with other people inhabiting in the region.

Thus, the concept of the Siberian autonomy formed around the fundamental thesis about the uniqueness of Siberia as a region. This conclusion is both justified and questioned on the following grounds: 1) Siberia as a homogeneous mega-region; 2) the impact of modernization on the periphery; 3) formation of the «Siberian ethnos» (or «Siberian nation»), the carrier of the unique regional mentality; 4) «centre-periphery» dichotomy and formation of the «complex of the province». Federalism based on the idea of regional autonomy was seen a basic foundation of the model of the Russian statehood, as a method of overcoming of the colonial situation of Siberia.

1917 triggered the rise of separatism and nationalism. But at the same time, it motivated different options how to solve the issue of the state and national structure. Until 1917, the national issue was not a priority for the Siberian regionalists, although it was connected with the issue of the Siberian autonomy. Initially, they saw the solution to the indigenous people question in the framework of the concept of «cultural self-determination». In 1917, when debating the national issue, the regionalists «drifted» between the concepts of the cadets and social revolutionaries [7]. In the meantime, the «autonomous wing» of the regionalists demonstrated its sympathy to the program of the cadets (the national and cultural autonomy), while the «centralist» – to the program of socialist revolutionaries (the national-territorial autonomy). We believe that the rapid drift of the regionalists to the program of the socialist revolutionaries in terms of how to set and solve the

national issue, to the major extent was conditioned by the activity of the national elites. However, the level of development and design of the national movements was not equal. Only one party, "Alash" insisted on the territorial autonomy for the Kazakh population; national elites of the largest Siberian ethnic groups saw a decision of this issue as national-territorial option, but ethnic minorities – as ethno-confessional and extra-territorial approach. The decisions of the All-Siberian conference in August 1917, in addition to the all-Siberian autonomy, referred to the right of people that have a compact territory to the territorial autonomy, and to the exterritorial autonomy for those ethnic minorities that did not possess territories.

The decisions of the all-Siberian congresses in October – November 1917 were a triumph of the program of the regionalists and social revolutionaries. However, the national issue did not receive a final solution. De facto, the earlier accepted decisions were repeated again, while appeared a new idea about «federalization» of Siberia on the basis of the territorial principles. Meanwhile, in the course of discussions, a thesis about «national self-determination» was promoted. Not only national and territorial autonomy but the independence of national territories was articulated by this idea, and the Kazakhs were absolutely satisfied by that. However, some large Siberian ethnic groups, and in particular, the Buryats, opposed the idea of «federalization of Siberia» and mostly supported the position of the cadets in their approach to the national issue. The Buryats' concepts represented the «territorial-exterritorial model» aimed at the introduction of the «national self-government». It meant self-government organization on the territorial principle at the lower level, and on the exterritorial – at the all-Siberian level. For the Yakuts, the goal of introducing local self-government had the key importance. For ethnic minorities and diasporas, introducing the institute of «representative units» (or missions) at all levels of the legislative and executive power was the most important issue. The position of the Siberian Tatars that was mostly confessional and not national, was reduced to national-cultural autonomy, but in general, ideologically evolved in the direction of consolidation of the Tatar ethnic group.

It was a position of title ethnic groups that provided the solution the major issue – the territorial integrity of Siberia. During the work of the Siberian parliament – the Siberian regional Duma – the solution of the national issue was treated in the framework of the socialist revolutionaries concepts of the «national self-determination». As a result, «nationalists-autonomists» (national faction in the Siberian Regional Duma) were not included in a wider Siberian government where a Ministry on nationalities was created. It was planned to widely discuss the national issue on the Congress of the peoples of Siberia in the spring of 1918. There were plans to elaborate a draft solution for each aboriginal ethnic group. It would contribute to further ethnic consolidation of the title population of Siberia. However, the discussion of the national concept for Siberia «from below» did not happen, and it determined its further decision «from above».

The regionalists considered a creation of federation as a way to solve national territorial issue in Russia, that meant federalization on not only of all the country but also Siberia based on the territorial and national principles. They saw a solution of the national issue in implementation of the idea of the territorial, exterritorial and national cultural autonomy. On practice, such scenarios might have contributed to all-Russian national state and Siberian regional consolidation, not excluding ethnic, religious and other identities. It would create a basis for overcoming discriminations regarding title population of the national regions, in parallel with the consolidation of the society on all-Russian grounds.

In the situation of collapse and crisis of the Russian state system caused by the revolutions and the Civil War, the outlying districts demonstrated all the possible potential of regional disintegration. At that time the unity of Russia for the first time was put on severe trial. The political decentralisation of the state, called forth by the October Revolution and Civil War, leading to weakening of the central power, stirred up the growth of centrifugal tendencies in the outlying districts and, as a consequence, fall of the Russian State. The regional autarchy was the fallout of unstable military and political situation and deep economic crisis. The regional authorities tried to formulate the concept of self-survival of the territories based on the idea of separatism, independence or autonomy. Both the political opposition to the Bolshevist Centre and the local economic interests were the base of this concept. During that period, the economic programme of the Russian regionalism had just started being drawn in all details. The protracted crisis intensified the destruction of peripheral connections at all levels and the way out of that was seen only at the expense of the region. The Siberian priorities dictated the necessity of maximum political autarchy, building up a system of economic management at the regional level, reviving inter-regional interaction, replacing the all-Russian relations that were lost with the fall of the country.

The ideas of regional development, formulated in the situation of crisis, surpassed the most courageous expectations formulated by regionalism for more than half a century of its existence. The political federal-

ism, without getting legal base during the period of maximum revolutionary character in Russia, at first led to the consolidation of authoritarian tendencies in Siberia, and later on gave rise to a new spurt of regionalism in the Far East at the final stage of the Civil War. Having no territorial base during this period, the regionalism could not offer a precise political concept, its ideology was abound with populist and often contradictory propositions.

After the end of the Civil War the Soviet authority undertook measures for strengthening the principles of centralisation and cementing the unity of the country, by working on the task of integration of the regions into a single space. Against the background of a common anti-Soviet mood, various circles of emigrants tried to evaluate the changes that were going on in Russia. By observing that the USSR was a federal republic in its form, the emigrants agreed upon the view that not federal, but centripetal tendencies would be prevalent. The regionalists as one of those who for the first time started to speak on the indecisiveness of the regional problems in the USSR, by emphasising the specificity of the Soviet federal system, one-sidedness of economic interaction of the Centre with the regions, non-uniformity in the development of territories, contradiction between the administrative and economic division of the provinces. In the regionalists' opinion, the Soviet policy on the regions was also made on the economic exploitation of Siberia. While campaigning for extensive local self-government, the regionalists cautioned that the interests of the region and the extent of authority conferred on it were exclusively determined by the centre, changing according to the «interests of the State». The border between a federation and a unitary government, in their perceptions, is not necessarily conditional, only strong regions are capable of maintaining the stability of the state by resisting the centrifugal tendencies and development of separatism. The regionalists opposed to unitarism and supremacy (Russian or Soviet) of the principle of federalism and regionalism as the base of a state system. The historical practice as a whole showed that the federal principles are ineffective there, where the state system try on the powerful influence of national-regional factor. The federation should only preserve the cultural-national autonomy. The experience of regionalisation from above is negative, since it is based on unitarism and centralisation, while integration coming from below, based on socio-economic cooperation between the federal centre and the regions enables to keep multi-level agreed relations. But, on the whole the regionalists did not formulate political, economic and social bases of a federal state system to the full extent.

In the first half of the 19th century, in the situation of the collapse of the USSR and disintegration processes in Russia, a phenomenon of neo-regionalism developed in Siberia. It was a set of political and socio-cultural approaches to the problems of federalism, regional development and interregional interaction. At the same time, there is an opinion that modern regionalism is a Siberian option of nationalism. Russian authorities approached and approach the discourse on autonomy with caution, considering it a manifestation of separatism, while the variant of «disintegration according to a regional scenario» is today considered the most destructive possible. The modern political system of the country does not permit the creation of political institutions on the basis of region or ethnicity.

It should be mentioned, that regionalism did not represents single doctrine. It is rather a sum total of the views based on different concepts on the content of the process of decentralisation. The key problems for regionalism were the formation of federal relations in Russia, shaping the foundations for a balanced regional policy and developing local self-government. Considerable influence on the development of the doctrine was exerted, on the one hand, by the idea of territorial integration, the subject of which would be entire Siberia, since the territory itself has powerful integrating potential (which arouse serious objections on the part of the opponents of regionalism), and on the other, by the idea of substantial disintegration, which would enable to build up mutual relations between the centre and the regions on the basis of dialogue, what conforms to the basic principles of federalism.

However, by the course of its history regionalism never became a single ideological-cum-political movement, by representing the totality of political and socio-cultural approaches to the problems of regional development and interregional interaction. Emerging in the 19th century simultaneously with the analogous trends in Europe, the representatives of which also campaigned for strengthening the role of province in politics and economy of one or the other state, the Siberian regionalists were able to lay down the basic contents of Russian variant of regional autonomy, after seeing not only the spatial-geographical sizes of the Russian provinces, but also the independent economic, political, historical-cultural and social formations, the distinctive nuclei of stability of the Russian state system. In the field of theory, Siberian Regionalism (Oblastnichestvo) was and remains the basis for a productive analysis of colonial problems, the problems on moderniza-

tion and utilization of resources of the autonomies, ethno-national policy and assimilation processes, as well as producing federal and regional concepts.

References

- 1 Ядринцев Н.М. Сибирь как колония в географическом, этнографическом и историческом отношении / Н.М. Ядринцев. — Новосибирск: Сибирский хронограф, 2003. — 555 с.
- 2 Вегман В.Д. Областные иллюзии, рассеянные революцией / В.Д. Вегман // Сибирские огни. — Новосибирск, 1923. — № 3-4. — С. 89–116. Он же. Областные иллюзии, возрожденные колчаковщиной // Сибирские огни. — Новосибирск, 1923. — № 5-6. — С. 140–162.
- 3 Якушев И.А. Очерки областного движения в Сибири / И.А. Якушев // Вольная Сибирь. — Прага, 1929. — № 5. — С. 59–66; Он же. Очерки областного движения в Сибири // Вольная Сибирь. — Прага, 1929. — № 6-7. — С. 88–103.
- 4 Шиловский М.В. Общественно-политическое движение в Сибири второй половины XIX – начале XX в. Вып. 1. Областники: учеб. пособие / М.В. Шиловский. — Новосибирск: Изд-во НГУ, 1995. — 136 с.
- 5 Аблажей Н.Н. Сибирское областничество в эмиграции. — Новосибирск: Изд-во Института археологии и этнографии СО РАН, 2003. — 304 с.
- 6 Сватиков С.Г. Россия и Сибирь. К истории сибирского областничества в 19 веке / С.Г. Сватиков. — Прага, 1930. — 120 с.
- 7 Нам И.В. Национальный вопрос в программных установках сибирских областников, законодательная и политическая практика Сибирской областной Думы (1917 – январь 1918 гг.) / И.В. Нам // Вестн. Томск. гос. ун-та. 2004. — № 281. — С. 47–57.

Н.Н. Аблажей

Сібір облыстарының өңірлік және ұлттық жобалары

Сібір тәуелсіздігі тұжырымдамасы Сібірдің аймақ ретінде бірегейлігінің базалық тезистеріне айналасында қалыптасқан. Аймақтық автономия идеясына негізделген федерализм, ресей мемлекеттігінің үлгісіндегі базалық тірегі болып қарастырылған, ал Сібірге қатысты оның отаршылық жағдайын еңсеруге қатысты тәсіл ретінде қарастырылды. 1917 жылғы төңкеріс және содан кейінгі елдің күйреуі сепаратизм мен ұлтшылдықтың артуына себепкер болды, алайда түрлі шешімдердің нұсқаларының өмірде туындағанын көрсетті. Облыстар мемлекеттік пен ұлттық құрылым мәселелерінің шешімдерін федерацияны құру (тек Ресейді ғана емес, сондай-ақ аймақтық және ұлттық қағидалары бойынша федерализациялауды алға тартқан) қажеттілігінде, немесе аймақтық, бұрынғы аймақтық не ұлттық-мәдени автономия идеясын жүзеге асыруда деп ойластырды. Тәжірибе жүзінде мұндай жүйеде құру жалпыресейлік ұлттық-мемлекеттік және сібірлік өңірдің біртұтастығына, этникалық, діни және тағы да басқа бірегейлігін есепке ала отырып, ықпал ететін. Бұл жалпыресейлік негізде қоғамның ұлттық аймақтардың жергілікті халқына қатысты алауыздықты еңсеру үшін негізін құрап еді.

Кілт сөздер: Ресей империясы, Сібір, отаршылдық саясат, сібір облыстары, сібірлік тұтастығы, сепаратизм, федерация, ұлттық мәселе.

Н.Н. Аблажей

Региональный и национальный проекты сибирских областников

Концепция сибирского автономизма формировалась вокруг базового тезиса об уникальности Сибири как региона. Федерализм, основанный на идее региональной автономии, рассматривался как базовое основание модели российской государственности, а применительно к Сибири — как метод преодоления ее колониального положения. Революция 1917 г. и последующий развал страны спровоцировали рост сепаратизма и национализма, но одновременно вызвал к жизни различные варианты решения. Областники видели решение вопросов государственного и национального устройства либо в создании федерации (подразумевающей федерализацию не только России, но и Сибири по территориальному и национальному принципам), либо в реализации идеи территориальной, экстерриториальной или национально-культурной автономии. На практике подобные сценарии могли бы способствовать общероссийской национально-государственной и сибирской региональной консолидации, не исключая наличия этнической, религиозной и пр. идентичностей. Это создавало бы основу для преодоления дискриминации в отношении титульного населения национальных регионов, одновременно с консолидацией общества на общероссийских основаниях.

Ключевые слова: Российская империя, Сибирь, колониальная политика, сибирское областничество, сибирская идентичность, сепаратизм, федерация, национальный вопрос.

References

- 1 Yadrintsev, N.M. (2003). *Sibir kak koloniia v heoraficheskom, etnoraficheskom i istoricheskom otnoshenii* [Siberia as a colony in geographical, ethnographic and historical respect]. Novosibirsk: Sibirskii hronohraf [in Russian].
- 2 Vegman, V.D. (1923). Oblastnicheskie illiuzii, rasseiannye revoliutsiei [Regional illusions scattered by the revolution]. *Sibirskie ohni – Siberian lights, Vol. 3–4*. 89–116 [in Russian]; The same author. Oblastnicheskie illiuzii, vozrozhdennye kolchakovshchinoi [The same author, Regional illusions, revived by Kolchak]. *Sibirskie ohny – Siberian lights, Vol. 5–6*, 140–162 [in Russian].
- 3 Yakushev, I.A. (1929). Oчерki ohlastnoho dvizheniia v Sibiri [Essays on the regional movement in Siberia]. *Volnatai Sibir – Free Siberia, Vol. 5*, 59–66; *Vol. 6–7*, 88–103 [in Russian].
- 4 Shilovskii, M.V. (1995). Obshchestvenno-politicheskoe dvizhenie v Sibiri vtoroi poloviny XIX – nachale XX veka. Oblastniki [Social and political movements in Siberia in the second half of the XIX – early XX century. Siberian regionalists (oblastniki)]. Issue. 1. Novosibirsk: Izdatelstvo NHU [in Russian].
- 5 Ablazhei, N.N. (2003). *Sibirskoe oblastnichestvo v emigrantskoi [Siberian Regionalism (Oblastnichestvo) in emigration]*. Novosibirsk: Izdatelstvo Instituta arheologii i etnografii SO RAN [in Russian].
- 6 Svatikov, S.G. (1930). *Rossia i Sibir. K istorii sibirskogo oblastnichestva v 19 veke* [Russia and Siberia. To the history of Siberian regionalism in the 19th century]. Prague [in Russian].
- 7 Nam, I.V. (2004). Natsionalnyi vopros v programmiakh ustanovkakh sibirskikh oblastnikov, zakonotvorcheskaia i politicheskaiia praktika Sibirskoi oblastnoi Dumy (1917 – yanvar 1918 h.) [The national question in the program settings of the Siberian regions, the law-making and political practice of the Siberian Regional Duma (1917 – January 1918)]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Tomsk State University, Vol. 281*, 47–57 [in Russian].

Ж.Б. Абылхожин, Б. Бурханов, Р. Кубеев

*Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Алматы, Казахстан
(E-mail: abykhzhin@mail.ru)*

Октябрьская революция 1917 года и ее социальная база: научная несостоятельность некоторых традиционных историографических мифологем

Начиная с начала 1990-х гг., во многих школьных и вузовских учебниках, учебных пособиях, а также научных статьях, опубликованных на постсоветском пространстве, в описаниях событий Октября 1917 г. их обозначение как «революции» стало подменяться понятием «переворот». Причем очень часто явно или имплицитно здесь усматривались коннотации и смыслы, схожие с популистскими текстами, где выдвигаются различные домыслы о «заговоре всемирного еврейства» или о том, «как большевики за тридцать серебряников продались кайзеровской Германии». В настоящей статье предпринимается попытка показать научную несостоятельность этих конспирологических мифов, а также предложить аргументы по вопросу о том, почему Октябрь 1917 г. являлся именно революцией, а не неким переворотом. Авторами подвергается критике устойчивый стереотип советской историографии, который по инерции перешел в современную публицистику, а именно миф о том, что социальной базой Октябрьской революции, ее ведущей силой выступал рабочий класс в союзе с крестьянством. В этой связи в статье анализируется социальная структура Российской империи накануне революции, показывается, что абсолютно доминирующими стратами предреволюционного социума являлись обширнейшие маргинальные слои и пауперизированные массы населения. Именно их стихией был движим Октябрь 1917 г. Кроме того, в статье показывается, по каким причинам в Казахстане Октябрьские события имели характер «городской революции», почему аул и деревня Края пассивно восприняли их. Эти моменты исследуются через анализ характеристик аграрно-традиционного массового сознания. Хотелось бы надеяться, что настоящая статья будет некоторым образом способствовать актуализации дискурса по поводу бурно взывавших в последнее время в исторической публицистике мифотворчества и профанаций научного знания. Материалы статьи могут быть интегрированы в вузовские учебники, учебные пособия, школьные уроки и лекционные курсы по истории Казахстана и всемирной истории, читаемые в вузах республики.

Ключевые слова: революция, переворот, пауперы, люмпены, маргиналы, маргинальное сознание, «городская революция», аграрно-традиционное сознание, крестьянская община, ксенофобия.

В современной историографии все чаще стала доминировать трактовка Октябрьских событий 1917 г. как переворота. Что касается «свободной от академических условностей» исторической публицистики, то она в своих версиях идет еще дальше, пытаясь реанимировать дремучие столетние пароксизмы о некоем заговоре, «авторами» которого выступали либо «агенты мирового жидомасонства», либо «группа подрывных элементов, подкупленных Генеральным штабом кайзеровской Германии». Не принимая во внимание, в силу ее псевдонаучности и откровенной антисемитской ангажированности, эту расхожую конспирологическую профанацию, определимся все же в понятийном обозначении данного, безусловно, макроисторического феномена.

Как известно, государственный переворот предполагает коллективные действия, имеющие своим следствием внезапную и незаконную смену власти, правительства или персонала политических институтов, причем очень часто без радикального изменения политической парадигмы, экономической организации, культурной и идеологической систем в целом. Другими словами, переворот может изменить политический режим или его персонификаторов, радикально не преобразуя при этом другие системные параметры социума.

Революция же, напротив, выступает концентрированным проявлением масштабных социальных изменений. Последние начинают охватывать все уровни и структуры жизнедеятельности общества: экономику, политику, социальную, идеологическую и культурную организацию, структуры повседневности. Причем привносимые в эти сферы трансформации обретают фундаментальный характер, ибо пронизывают сами основы социального устройства общества, коренным образом меняя всю его функциональную природу [1; 367].

Кроме того, если переворот не втягивает в свою орбиту сколько-нибудь значительные группы людей, то революция — это всегда небывалая мобилизация массовой активности и энтузиазма, всепроникающее осознание сопричастности к ней абсолютно всех слоев населения, независимо от того, наполнено ли это чувство позитивной или негативной рефлексией.

Несмотря на то, что захват Зимнего дворца выглядел чисто внешне как переворот, все последовавшие за этим события говорят, что это была именно революция. Более того, она оказала влияние поистине континентально-евразийского масштаба. В данном случае неважно, кем были большевики на самом деле, важно, как их воспринимали во внешнем мире и как эти представления побуждали к действию. А поскольку акторами революций как таковых, т.е. самих по себе, могут быть не только крайне левые, но и крайне правые, то латентные импульсы большевистского Октября можно уловить уже в историко-событийном диапазоне 1917–1933 гг. И здесь не только «красные революции» в Германии или Венгрии, но и «фашистская революция Муссолини» 1922 г., «национал-социалистическая революция» 1933 г. в Германии. Если же иметь в виду, что Октябрьская революция своей данностью оказала во многом определяющее влияние на динамику всемирно-исторического процесса всего XX в., то к ней с полным основанием можно отнести эпитет «великая», правда, при этом с крайне негативным смыслом.

Один из известных исследователей проблемы социальных изменений пишет: «Изучение революций во многом подобно изучению землетрясений. Когда они происходят, ученые стараются извлечь смысл из множества собранных данных и построить теории для того, чтобы предсказать следующее. Постепенно мы начинаем лучше понимать их, но каждое новое землетрясение вновь удивляет нас. Так же и наше знание революций, как и знание землетрясений, все еще ограничено. Мы можем детально проанализировать их, перечислить некоторые благоприятные для них условия, но понять, что в точности они собой представляют, нам еще только предстоит» [1; 389].

Тем не менее ясно одно: революция всегда есть результат некоего моментного стечения исторических обстоятельств, возникновения уникального соотношения разнохарактерных причинно-следственных связей, факторов и сил. Одни из них проецируются в сферу человеческого поведения, мотиваций, эмоций, идей и намерений, другие — в область социального и культурного бытия, третьи — в область экономических интересов и политических возможностей. Еще более сложная и противоречивая мозаика мотивов, факторов и тенденций складывалась накануне Октябрьской революции в полуфеодальной и полиэтнической России.

Нельзя не согласиться с советской историографией, что наиболее сильный позыв к революционному действию придал общероссийский экономический кризис. Сильнейшим эхом он прокатился и по колониальной периферии, в том числе в Центральной Азии. Поскольку регион был уже достаточно интегрирован в геоэкономическое пространство Российской империи, то понятно, что здесь объемы колониально ориентированных сельскохозяйственного и промышленного производств стали демонстрировать тенденции, абсолютно симметричные экономическому коллапсу в метрополии. Быстрыми темпами раскручивалась спираль инфляции. Цены на муку увеличились на 157 %, масло — 300, обувь — 125, ситец — 300, мыло — 650, медикаменты — на 900 % [2; 105].

Гипертрофированно выросли цены на основной продукт питания — хлеб. Лишь за один год — с 1916 г. по 1917 г. — стоимость пуда хлеба возросла почти в 30 раз [3; 56]. Хлебный дефицит определялся в Туркестане (включая Южный Казахстан) в размере 50 млн пудов; дневная хлебная норма снизилась в городах до 150–200 г, сельское же население было лишено и этого минимума. Началась повсеместная нехватка продуктов питания, и как следствие — голод. Голодало казахское и киргизское население Семиречья, которое не видело хлеба по 2–3 месяца. Турар Рыскулов вспоминает: «...Люди рвали друг у друга из рук мешки, наполненные мертвечиной и утоляли ею зверский голод» [4; 75].

Хозяйственный хаос, порожденный войной, многократно усиливался интересным кризисом, который был связан с постфевральским политическим переходом российской государственности от феодально-монархического типа к буржуазно-демократическому устройству. Обширные и массивные пласты российской феодально-иерархической структуры еще не были демонтированы новым порядком, а соответствующие последнему социально-политические институты находились в зачаточном развитии, точнее будет сказать, в стадии деклараций, бесконечно апеллирующих к ожидаемому Учредительному собранию, по мере которого все якобы образумится само собой.

Поэтому правительство провозглашенной после Февральской революции Российской республики так и не смогло до конца определиться с концепцией государственного устройства страны (унитарная или федеративная республика, как того требовали многие национальные партии), и в принятии политических решений постоянно пребывало в шлейфе общественно-политических процессов. Лишения и страдания населения, угроза и реалии массового голода, война, продолжавшая собирать свою скорбную жатву (по отношению к этому вопросу Временное правительство игнорировало мас-

совые пацифистские общественные настроения и продолжало придерживаться лозунга «Война до победного конца!»), экономический и политический хаос, быстротечная утрата еще совсем недавно относительно приемлемого качества жизни снижали уровень терпимости в обществе, которое стремительно расставалось с иллюзиями по поводу способности власти эффективно и быстро решить буквально взрывающиеся проблемы.

Таким образом, революция отнюдь не была, как это пытаются объяснить любители конспирологии, экспортирована в «германском plombированном вагоне» (имеется в виду приезд в Петроград Ленина из-за границы), а имела достаточно мощные предпосылки к своему свершению.

Как известно, одним из системообразующих мифов советской историографии, всеопределяющим императивом ее так называемой «марксистско-ленинской методологии» являлась сентенция о характере социальной базы Октябрьской революции. Ее движущие силы связывались исключительно с «гегемонией пролетариата, скрепленной союзом с трудящимся крестьянством», «революционным творчеством масс, пробудившихся в своем классовом самосознании и политической активности».

Между тем успех большевистского революционного проекта далеко не в последнюю очередь был предопределен и тем, что он оказался созвучным докапиталистическому характеру социальной структуры общества, сущностной природе аграрно-традиционного социума и производным от него социокультурным и социально-психологическим проекциям.

Накануне революции Россия представляла собой, говоря словами Ленина, страну средне-слабого развития капитализма. Действительно, развитие капиталистических отношений имело здесь «анклавный», «точечный» характер, они были представлены не какой-то целостной и широкой, так сказать, всеорганизующей системой, а усеченным общественно-экономическим укладом. Удельный вес промышленного рабочего класса в общей структуре народонаселения составлял, по некоторым современным оценкам, от 3 до 5 %. Что касается населения, занятого в промышленном производстве вообще, то его совокупная численность была, конечно же, гораздо больше. Но это был отнюдь не промышленный рабочий класс в его классическом или хотя бы приближенном к этому представлении. Эта масса промышленно занятых субъектов являла собой крестьян — отходников или сезонников, сельских пауперов, выдавливаемых из деревни аграрным перенаселением, т.е. все это были «рабочие от земли». В строгом понимании все они были маргиналами, ибо находились в «пограничном» положении — уже как бы и не крестьяне, но еще и не рабочие, вышли из деревни, но деревня с присущими ей поведенческими стереотипами, узколокальными группоцентристскими ценностями и общинно-крестьянской моралью не вышла из них. Они находились в промежуточной стадии перехода из состояния «класс в себе» в «класс для себя», т.е. потенциально могут стать классом, но пока таковым не являлись.

Между тем большевики экспонировали данную массу населения как «рабочий класс, являющийся носителем революционного пролетарского классового самосознания». Отсюда их обозначение Октября 1917 г. как «пролетарской революции», а также миф о «диктатуре пролетариата», являвшейся де-факто диктатурой большевистских вождей. Апелляция к мнимой «диктатуре пролетариата» послужила для них якобы «пролетарским мандатом» для развертывания массовых репрессий, от ее имени охлократия получала индульгенции на «революционное насилие».

Абсолютно подавляющая часть населения, точнее 86 %, проживала на аграрной периферии, крайне в незначительной степени «облученной» рыночными отношениями. Отсутствие легитимного права частной собственности на землю, ее почти тотальное подавление общинной формой землевладения полностью блокировали капиталистическую трансформацию сельского хозяйства.

Крайне суженное распространение отношений частной собственности, а отсюда и рынка, предопределило то, что социальная структура общества складывалась под влиянием именно докапиталистического типа расслоения. Его главной результирующей было воспроизводство огромнейшего паупер-люмпенской страты, часть которой, мигрируя в города, маргинализировала их социальную структуру. Другими словами, наблюдался не процесс урбанизации, а рурализации, т.е. массовой интродукции в городское пространство сельско-крестьянской субкультуры, которая подавляла субкультуру урбанизированную.

Поэтому, как это характерно для всех доиндустриальных, т.е. докапиталистических аграрно-традиционных социумов, в массовом общественном сознании доминировали приоритеты группоцентристской солидарности и одновременно агрессивной ксенофобии ко всему и вся, что не подпадало под стереотипизированные образы «нашенского». Здесь мощно присутствовало негативное отношение, если не презрение, к частной собственности и ее носителям, успеху на ниве личного благополу-

чия, к труду, направленному не на простое выживание, а на достижение благосостояния, т.е. богатства. Такое богатство расценивалось как богатство морально несправедное, а потому вполне морально покушаться на него по типу большевистской максимы «экспроприация экспроприаторов», что в категориях массового сознания переводилось с высокой латыни как «грабь награбленное». Органично воспринимало аграрно-традиционное сознание призывы к авторитаризму и деспотии, поскольку «массовый человек» здесь представлен преимущественно своим садомазохистским типом.

Вся эта ментальная совокупность, безусловно, осознавалась руководством и теоретиками большевистской партии. Они, в отличие от многих других политических партий, достаточно рационально представляли социальную среду и доминировавшие в ней стереотипы сознания, природа которых была органично отзывчива на революционную риторику.

Что касается утверждения советского нарратива о том, что гегемоном, движущей силой революции выступал пролетариат, который в союзе с трудящимся крестьянством и формировал ее социальную базу, то это не более чем мифическая идеологема (якобы все произошло по Марксу: капитализм в России ухудшал положение рабочего класса, и он пошел на баррикады, став его могильщиком). К сожалению, по советской инерции этот миф имеет подчас хождение и в некоторой современной исторической публицистике и — что еще более прискорбно — во многих школьных и вузовских учебниках.

На самом деле, социальной базой революции послужила мобилизованная большевиками паупер-люмпенская стихия масс, помноженная на явления запредельно массовой маргинализации общества (маргиналом в данном случае выступал «переходный человек» — крестьянин, ставший рабочим, солдатом или матросом, обыватель, утративший размеренность своей привычной жизни, мелкий буржуа или полуинтеллигент, облачившийся в тогу профессионального революционера, и т. д.). И это вполне объяснимо, ибо именно паупер-люмпенское и маргинальное сознание характеризуется разрушением ценностных ориентаций и моральных норм, отчужденностью и разочарованием, озлобленностью, враждебностью и агрессивной ксенофобией ко всем и вся.

Такое сознание глубоко иррационально. Здесь причинный поиск любых проблем носит не интровертивный характер, а исключительно экстравертивный, т.е. направляется не вовнутрь, а всегда во-вне. Маргинал или паупер рационализирует, т.е. объясняет или оправдывает, любые свои внутренние личностные проблемы только одним способом: в моих бедах виноват не «Я», а «Они», злонмеренные и коварные «Кто-то». Отсюда неустранимая жажда мщения, необузданное стремление взять некий социальный реванш, неважно у кого и для чего. Носители такого типа сознания всегда нацелены на наиболее простое и радикальное решение проблем, а потому любому, кто пообещает сделать это, они готовы «отдать свои души».

Олицетворением и концентрированным выражением этих настроений стал «человек с ружьем» — солдат-фронтвик, в массе своей вчерашний крестьянин. Утратив относительное спокойствие и размеренность жизни традиционного деревенского мирка, он стремился обрести личную стабильность, выйти из разрушающего его состояния одиночества. В поисках утраченного он стал уповать на новые авторитеты взамен поверженных, которые обещали ему «царство божье» на земле и могли дать простые и понятные для него указания, как жить и что делать дальше. Этими «новыми авторитетами» и стали большевики. Такие их слоганы, как «экспроприация экспроприаторов», «ни бедных, ни богатых», «кухаркины дети станут управлять государством» и т. п. были органично восприняты паупер-люмпенскими и маргинальными группами общества, составлявшими, повторяем, самый большой пласт его социальной структуры. Они требовали простых и скорых решений. И большевики предлагали им такую развязку. Как говорил Ленин, «массе надо показать нечто очень простое, очень доступное ее разуму. Советы и коммунизм — просто...» [5; 146].

Абсолютно корреспондировали массовым общественным настроениям и до предела простые, но несущие в себе огромный мобилизующий потенциал базовые лозунги, которые манифестировались большевиками: «Земля — крестьянам!», «Фабрики — рабочим!», «Мир — солдатам!», «Право на самоопределение — народам России!». Деструктивная и хаотичная социальная энергия требовала выхода, и большевистские вожди сумели аккумулировать ее в массовый революционный призыв.

В свое время некоторые западноевропейские социал-демократы удручающе сетовали, что революция, свершившаяся в отсталой докапиталистической России — это «историческая ошибка», ведь по Марксу она ожидалась именно в развитой капиталистической стране с обширным рабочим классом, вызревшим до критической массы конфликтом между «трудом и капиталом». На самом деле, здесь не было какой-то аномалии. Российская империя стала очагом революции потому, что именно

здесь моментно соединились в едином векторе масса предреволюционных предпосылок, во многом предопределявших как раз—таки неразвитостью капиталистических отношений. Социальным продуктом такой эмбриональности являлись крайне низкий удельный вес среднего класса — главного и единственного востребователя демократии, но зато до предела обширнейший маргинальный паупер-люмпенский массив. А ведь именно последний является питательной почвой, на которой бурно возрастают любые экстремистские движения: от революций до ультранационалистических, радикально-клерикальных, различных фундаменталистских и прочих потрясений. Эта же масса субъектов является неисчерпаемым источником для рекрутирования «солдат террора».

В. Ленин писал: «Мы прошли победным триумфальным шествием большевизма из конца в конец громадной страны» [6; 79]. Между тем шествие это проследовало в основном по городам и лишь в крайне незначительной степени — по аграрной периферии.

Революционные события в Казахстане разворачивались также исключительно в городах или в пределах каких-то промышленных и железнодорожных узлов. И это вовсе не случайно: именно здесь было главное средоточие по-революционному возбужденных солдат, «рабочих от сохи», различных паупер-люмпенских и маргинальных слоев. Именно в городах концентрировалась буржуазия (чиновники, частные предприниматели, «хозяйчики», интеллигенция и т. д.), а потому здесь большевистским агитаторам было удобнее всего внедрять в воспаленное маргинальное сознание образ «классового врага» и главного виновника всех бед, он становился более «видимым».

«Городской» характер революции, пожалуй, ярче всего обозначил, выражаясь словами большевистского деятеля Сафарова, ее «колониальный дух» на национальных окраинах [7; 6]. В самом деле, как «русские анклавы», города региона существовали как бы вне реалий традиционного аграрного пространства. Более того, города и сельская периферия исторически находились в состоянии постоянной ксенофобии и воспринимали друг друга как враждебную социальную среду. На эту устойчивую традицию накладывалось и то, что в сознании коренного населения «имперский» русский город локализовался как источник колониальной власти, откуда не раз исходили страшные беды для аула.

«Революционный город» мало что изменил в этом отношении. На первых порах он продолжал демонстрировать стереотипы великодержавно-шовинистических амбиций, отказывая «инородцам» в «приобщении к революционному процессу». Большевистские лидеры даже в 1920 г. вынужденно признавали, что в Туркестане до сих пор существует теория, что носителями диктатуры пролетариата здесь могут быть только русские.

Но и в городах большевики сталкивались с проблемами, в частности, с привлечением в революцию коренного населения, степень урбанизации которого находилась тогда на уровне статистически даже не улавливаемых величин, т. е. была до предела минимальной. Непосредственный очевидец тех событий М. Чокаев вспоминал: «Из всех советов рабочих и солдатских депутатов на территории бывшего Киргизского Края наиболее близкое географическое отношение к стране, т. е. к России, имел Семипалатинский Областной Совдеп. К нему-то и обратилось Советское правительство с предложением о немедленной советизации казахских степей. На вопрос Сталина, тогда народного комиссара по делам национальностей, как обстоит дело в этом направлении, председатель Семипалатинского Совдепа ответил, что ввиду полного отсутствия среди казаков (казахов. — *Авт.*) городского пролетариата нет никакой возможности провозгласить советскую власть. Сталин со своей стороны предложил ему «собрать хотя бы 15–20 человек казахской бедноты в городе и их именем объявить советскую власть» [8; 44].

Почему же аул и деревня (равно — станица, кишлак и т. д.) края оказались в гораздо меньшей степени, чем город втянуты в революционные процессы? Почему национальное крестьянство оказалось менее «революционным», чем русское? Объяснений на этот счет можно привести довольно много. Причем как конкретно-исторического порядка, так и более общего свойства.

Как известно, основной ячейкой социальной организации сельских структур была община. Собственность на землю — главное средство производства — имела в рамках ее коллективный характер. Другими словами, земля принадлежала общине в целом. Хозяйствующий индивид получал доступ к ней только будучи членом общины, лишь до тех пор, пока являлся ее частью. Отсюда жесткая зависимость от общины, что в свою очередь питало в крестьянском сознании сильнейший конформизм. Индивид всецело подчинялся группе, т. е. общине, ее установкам и интересам, да и просто всему укладу жизни. Единственно возможную для себя гармонию он видел в своей полной слитности с коллективным целым — общиной, в растворении своего личностного «Я — сознания» в групповом «Мы — сознании».

Формировавшаяся в русле такого конформизма солидарность служила механизмом сплочения и консолидации общины. Но внутриобщинная солидарность порождала и групповой антагонизм — неприятие каких-либо ценностных принципов и установок, исходящих от запредельного по отношению к данной общине пространства. Любые вторжения извне воспринимались коллективным общинным сознанием как угроза привычным и устоявшимся порядкам, как посягательство на безопасность общины, а следовательно, и ее каждого члена.

Разнообразный комплекс традиционных институтов превращал общину в ту крепость, где крестьянин единственно чувствовал себя безопасно и стабильно. А потому за пределами общины, этой замкнутой «корпоративной» оболочки, крестьянин не видел иного социального пространства. Все, что выходило за периметр данного, говоря словами К. Маркса, «микрокосма», в принципе, мало интересовало крестьянина, ибо это был не его мир (не случайно русская община называлась «миром»), а следовательно, не его жизнь. Отсюда более сильная установка массового сознания на сохранение сложившегося порядка вещей, чем на его изменение, к чему собственно и призывали большевики. (Здесь, кстати, следует иметь в виду, что одной из базовых ценностей массового сознания аграрно-традиционного общества является примат постоянства и неизменности. Понятие «хорошо» в крестьянском сознании — это когда пускай и плохо, но зато надежно и стабильно, это предпочтительнее, чем связанное с риском, а потому проблематичное «лучше»; вспомним крестьянские премудрости типа «от добра добра не ищут»).

Другой момент. В аграрной структуре региона помещичье землевладение не занимало сколько-нибудь заметную нишу. В отличие, например, от Центрального аграрного района России или Украины переселенческая деревня и казачья станица Края не знали дефицита в доступе к земле, которой они вдоволь наделялись в ходе колониальной политики царизма. Поэтому большевистский «Декрет о земле», предполагавший уравнительное перераспределение земли, увлекал своей идеей крестьянские массы внутренней России, но отнюдь не землеобеспеченных русских крестьян — колонистов края. Их он больше отпугивал, в том числе и по той причине, что декретом отменялась всякая национальная дискриминация в земельном вопросе. Но по этой же причине этот декрет был с энтузиазмом воспринят национальным крестьянством — жертвой колониальной земельной политики (аул и деревня находились в этом вопросе в оппозиции друг к другу).

Со школьных лет запомнилась стихотворная строчка: «И крестьяне распахнули свои души свежим ветрам Октября». Ничего не скажешь, весьма метафорично. Но отражало ли это действительность?

Как уже отмечалось, деятельность Советов распространялась главным образом на города, уездные и отчасти волостные центры. Аул и деревня практически не были охвачены их влиянием. Но и там, где они по настоянию большевистских агитаторов создавались, Советы выступали таковыми лишь по форме. По своему же содержанию они в точности повторяли всю прежнюю структуру сельского самоуправления. Признавая этот факт, большевики объясняли его «темнотой и забитостью крестьянства, отсталостью его сознания». Между тем крестьянское сознание оставалось вполне рациональным, по крайней мере, таким же, каким было на протяжении всей истории существования аграрного социума. Оно было плотью от плоти общинной организации крестьянского производства и всей социальной жизни.

Традиционное крестьянское сознание предполагало общину в качестве сакрального идеала, единственно моральной организации жизни и не принимало другие формы саморегуляции и самоуправления. Тем более, если они насаждались извне (извечная общинная ксенофобия — отторжение всего внешнего как чужеродного). Поэтому патриархальная замкнутость и привычная модель самоуправления на селе продолжали сохраняться, несмотря на «революционные ветры перемен».

Сплошь и рядом большевики были вынуждены констатировать «проникновение в местные Советы кулацко-байских элементов». Объяснение этому они находили в «неразвитости процессов классовой дифференциации в среде крестьянства». Но процессы эти протекали более чем интенсивно. Правда, расслоение имело докапиталистический характер (в отсутствие буржуазной частной собственности и дезинтеграции сельских производителей относительно рынка другим оно быть не могло). А потому социальными продуктами его были не сельская буржуазия и пролетариат (как писала советская историография), а традиционная верхушка и пауперизированные низы.

И между ними устанавливались своеобразные «социально партнерские отношения», поскольку, выступая формой трудовой кооперации и взаимопомощи, община обеспечивала выживание каждого своего члена. Для нее был характерен такой традиционный институт, как патернализм (от слова «па-

тер» — «отец», «покровитель»). Суть его заключалась в том, что часть производимого в общине продукта перераспределялась в пользу ее неимущих членов. Общинник, случись с ним что-то непредвиденное, посредством института общинного патернализма обретал социальные гарантии на получение прожиточного минимума. Другими словами, существование «класса» клиентов зависело от традиционных патерналистских отношений, т. е. своеобразного института социальных гарантий (перераспределения части общественного продукта в пользу неимущих индивидов).

Основная же часть материального фонда социальных гарантий, как, впрочем, и весь процесс производства в общине, был узурпирован сельской верхушкой. Рядовые общинники обращались к сельским патронам за различной помощью (одалживали зерно, инвентарь, рабочий скот и т. д.), превращаясь тем самым в их клиентов. Эти крайне необходимые для них услуги оплачивались не только трудом и натурой, но и моральной признательностью.

Патрон выступал в сознании клиента «отцом родным», которому он обязан «до гроба». Такие патронатно-клиентные отношения, особенно характерные для национальной деревни, оборачивались не только экономической, но и личной зависимостью, крепко связывая человека со своим «благодетелем». Поэтому то, что в категориях большевизма трактовалось как эксплуатация, в общинном крестьянском сознании обретало совершенно иное восприятие. Понятия «эксплуататор – эксплуатируемый» размывались иллюзиями коллективной, родственной, кланово-родовой взаимопомощи, сакральными установлениями предков и т. п.

Доступ клиентов к фонду жизненных средств обуславливался их подчиненностью и лояльностью патронам. Понятно поэтому, что в лице сельской клиентелы последние обретали послушных сторонников в любых своих инициативах. Естественно, эти отношения распространялись и на сельские Советы, которые находились под полным влиянием «кулацко-байских элементов». Марксистский тезис «бытие определяет сознание» подтверждал свою правоту, правда, в данном случае в ущерб большевикам.

Сказанное частью объясняет пассивное отношение сельского населения к событиям, происшедшим в революционном городе. В отличие от пролетариата, которому нечего было терять «кроме своих цепей», крестьянину было, что терять. Поэтому он не торопился «делать» революцию в своей деревне. При этом не надо забывать и двойственную природу крестьянина: в своем хозяйстве он одновременно выступал и как работник, и как хозяин.

Не меняя экономического базиса, и прежде всего отношений собственности, нельзя было радикально изменить систему политической власти. А потому все попытки большевиков государственно-политического реформирования села, в том числе и посредством его «советизации» в виде передела байских сенокосов и пахотных угодий, конфискации скота у крупных скотовладельцев, не получали здесь какого-либо серьезного эффекта. Эффект, правда, разрушительный и чудовищно трагический для крестьянства, будет достигнут лишь по мере тотального огосударствления отношений собственности, т. е. после проведения массовой коллективизации сельского хозяйства.

Список литературы

- 1 Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. — М.: Аспект Пресс, 1996. — 416 с.
- 2 Победа Советской власти в Средней Азии и Казахстане. — Ташкент: ФАН, 1967. — 646 с.
- 3 Нуруллин Р. Борьба Компартии Туркестана за осуществление политики «военного коммунизма» / Р. Нуруллин. — Ташкент: ФАН, 1975. — 257 с.
- 4 Рыскулов Т. Революция и коренное население Туркестана / Т. Рыскулов. — Ташкент: Узбекское книжное изд-во, 1925. — 124 с.
- 5 Ленин В.И. Полное собрание сочинений. — 5-е изд. — М.: Политиздат, 1983. — Т. 34.
- 6 Ленин В.И. Полное собрание сочинений. — 5-е изд. — М.: Политиздат. — Т. 36.
- 7 Сафаров Г. Колониальная революция: опыт Туркестана / Г. Сафаров. — М.: Госиздат, 1921. — 176 с.
- 8 Мустафа Чокай и большевизм. — Алматы: Изд-во КазНУ, 2000. — 108 с.

Ж.Б. Абылхожин, Б. Бурханов, Р. Кубеев

1917 жылғы Қазан революциясы және оның әлеуметтік базасы: кейбір дәстүрлі тарихнамалық мифологемалардың ғылыми дәрменсіздігі

1990 жылдардың басынан бастап посткеңестік кеңестікте жарияланған көптеген мектеп және жоо оқулықтарында, оқу құралдарында, сондай-ақ ғылыми мақалаларда 1917 жылы Қазан оқиғасының сипаттамасында олардың «революция» ұғымы жаппай «төңкеріс» ұғымымен алмастырылды. Бұған қоса бұл жерде «әлемдік еврейлердің қастандықтары» немесе «қалай большевиктер кайзерлік Германияға 30 күміс ақшаға сатылып кеткендері» туралы әртүрлі болжамдар ұсынылған популистікке ұқсас мәтіндер жиі немесе көмескі коннотациялар мен мағыналарда қаралды. Осы мақалада бұл конспиралогиялық мифтердің ғылыми дәрменсіздігін көрсету әрекеті жасалды, сонымен қатар 1917 жылғы Қазан төңкерісі емес революция екені жайлы дәлелдер ұсынылды. Бұл жерде инерциямен қазіргі публицистикаға көшкен кеңестік тарихнаманың тұрақты таптауырыны сынға алынды, нақты айтқанда, Қазан революциясының әлеуметтік базасы, оның жетекші күші шаруалармен бірлескен жұмысшылар табы болғаны туралы миф. Осыған байланысты мақалада революцияның алдындағы Ресей империясының әлеуметтік құрылымы талданды, революция қарсаңындағы әлеуметтің абсолютті үстем страттары ауқымды маргиналдық топтар мен маргиналдық бұқара халық болып табылатыны көрсетілді. Дәл солардың сұрапылымен 1917 жылы Қазан оятылған. Осыдан басқа авторлармен Қазақстанда неге қазан оқиғасы «қалалық революциясы» сипатында өткені, қандай себеппен елдің ауылдары мен деревнялары оны селкос қабылдағаны көрсетілген. Бұл моменттер аграрлық-дәстүрлі бұқаралық сананың сипаттамасын талдау арқылы зерттелді. Мақала соңғы уақытта тарихи публицистикада кеңінен таралған ғылымда миф жасау мен бұрмалануларды жоққа шығаруда белгілі бір үлесін қосады деп үміттендіреді. Мақаланың материалдары жоо оқулықтарына, оқу құралдарына, Қазақстан тарихы мен дүниежүзі тарихы бойынша мектеп сабақтарына және республиканың жоо-да оқытылатын дәрістерге кіріктіріледі деген ойдамыз.

Кілт сөздер: революция, төңкеріс, пауперлер, люмпендер, маргиналдар, маргиналдық сана, «қалалық революция», аграрлық-дәстүрлі сана, шаруалар қауымы, ксенофобия.

Zh.B.Abylkhodzhin, B.Burkhanov, R.Kubeyev

The October Revolution of 1917 and Its Social Base: The Scientific Insolency of Some Traditional Historiographic Mythologems

Since the beginning of the 1990s, in many school and university textbooks, teaching aids, as well as research papers published in the post-Soviet space, in describing the events of October 1917, their definition as a revolution has become abundantly replaced by the notion of «coup». And very often, explicitly or implicitly there were connotations and meanings similar to populist texts, where various speculations about the «conspiracy of world Jewry» or «how the Bolsheviks sold out to Kaiser Germany for thirty silver pieces» are put forward. In this article, an attempt is made to show the scientific inconsistency of these conspiracy myths, as well as to offer arguments why October 1917 was precisely a revolution, and not a coup. Here, a persistent stereotype of Soviet historiography is criticized, which, by inertia, passed into modern journalism, namely the myth that the social base of the October Revolution was the working class in its alliance with the peasantry. In this connection, the article analyzes the social structure of the Russian Empire on the eve of the revolution, shows that the most dominant strata of the pre-revolutionary society were the vast marginal layers and marginal masses of the population. It was their element that propelled the October 1917. In addition, the article shows why the October events in Kazakhstan had the character of a «city revolution», why the aul and the village of the Krai passively took them. These moments are investigated through analysis of the characteristics of agrarian-traditional mass consciousness. We would like to hope that this article will make a definite contribution to the debunking of the myth-making and profanation of science that have recently leaped in historical journalism. It seems that the materials of the article can be integrated into university textbooks, teaching aids, school lessons and lecture courses on the history of Kazakhstan and world history, read in higher educational institutions of the republic.

Keywords: revolution, coup, paupers, lumpen, marginal, marginal consciousness, «urban revolution», agrarian and traditional consciousness, peasant community, xenophobia.

References

- 1 Shtompka, P. (1996). *Sotsiologhiia sotsialnyikh izmenenii [Sociology of Social Change]*. Moscow: Aspekt Press [in Russian].
- 2 Pobeda Sovetskoii vlasti v Srednei Azii i Kazakhstane (1967) [The victory of Soviet power in Central Asia and Kazakhstan]. Tashkent: FAN [in Russian].
- 3 Nurullin, R. (1975). *Borba Kompartii Turkestana za osushchestvlenie politiki «voennoho kommunizma» [Struggle of the Communist Party of Turkestan for the implementation of the policy of «military communism»]*. Tashkent: FAN [in Russian].
- 4 Ryskulov, T. (1925). *Revoliutsiia i korennoe naselenie Turkestana [The revolution and the indigenous population of Turkestan]*. Tashkent: Uzbekskoe gosudarstvennoe knizhnoe izdatelstvo [in Russian].
- 5 Lenin, V.I. (1983a). *Polnoe sobranie sochinenii [Complete collection of the work]*. (5d ed.). Moscow: Politizdat [in Russian].
- 6 Lenin, V.I. (1983b). *Polnoe sobranie sochinenii [Complete collection of the work]*. (5d ed.). Moscow: Politizdat [in Russian].
- 7 Safarov, G. (1921). *Kolonialnaia revoliutsiia: opyt Turkestana [Colonial revolution: the experience of Turkestan]*. Moscow: Hosizdat [in Russian].
- 8 Mustafa Chokai i bolshevism (2000) [Mustafa Chokai and Bolshevism]. Almaty: Izdatelstvo KazNU [in Russian].

Б.К. Адамбек

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: adambekb@bk.ru)*

1917 жылғы Ресейдегі Ақпан революциясы

Мақалада 1916 жылдың аяғында Ресей империясында сыртқы және ішкі жағдайларға байланысты революциялық ахуал қалыптасқаны дәлелденді. Оның басты себептері ретінде мемлекеттегі саяси дағдарыс халықтың әлеуметтік жағдайының нашарлауы, Ресейдің Дүниежүзілік соғысқа қатысуы, елдегі ұлт-азаттық қозғалыс, самодержавие және оның үкіметінің дәрменсіздігі нақты көрсетілді. Сонымен қатар автор, көптеген тарихи деректерге сүйеніп, Ақпан революциясының басталуын, дамуын және жеңіспен аяқталуын, Ресейдегі самодержавиенің құлауын және буржуазиялық уақытша үкіметінің билікке келіп, елде демократиялық процестерге жол ашқанын баяндайды. Ұсынылған мақалада 1917 ж. Ресейдегі Ақпан революциясының тарихи маңызы объективтік түрде айшықталды.

Кілт сөздер: революция, кеңес, Дума, үкімет, ереуіл, соғыс, комитет, демократия, партия, әлеуметтік-экономикалық дағдарыс, қоғамдық және ұлт-азаттық қозғалыс.

Ресей армиясының Бірінші дүниежүзілік соғыстағы сәтсіздіктері елдегі әлеуметтік-экономикалық дағдарыс, қоғамдық және ұлт-азаттық қозғалыс, тағы басқа жағдайлар 1916 жылдың көктемінен бастап радикалдық оппозицияның белсендігін күшейтті. Наурыз айында жартыжылдық үзілістен кейін IV Мемлекеттік думаның отырыстары басталды. Бірақ оппозиционерлер енді көбінесе қоғамдық ұйымдарға сүйене бастады. Олардың ішінде земствоның, қалалардың одақтары, әскери-өнеркәсіп комитеттері, кооперативтер, жұмысшылар мен шаруалар ұйымдары болды. Ең соңында, осылардың негізінде мамыр айында Одақтар Одағы құрылды. Бұл орган, шын мәнінде, өзіне үкіметтің өкілеттігін алды. Ал оның төрағасы болып кадет, белгілі масон М.Федоров сайланды. Кеңестер Одағына көптеген масон ложаларының мүшелері қатысты және олар әртүрлі партиялардың өкілдері болды. Соған қарамастан, Одақ мүшелері төңкеріс арқылы патшаны тақтан тайдырып, оның орнына баласы Алексейді қойғысы келді. Осы жоспармен белгілі қайраткерлер П.Милуков, А.Гучков, С.Шидловский, А.Шингарев, И.Годнев, Н.Некрасов, М.Терещенко және тағы басқалар таныс болды [1; 72].

1916 ж. 25 қазанда Мәскеуде өткен губерниялық земстволық управалар құрылтайы реакциялық үкіметті ауыстыру туралы қаулы қабылдады. Ал Думадағы депутаттар Штюрмер басқарған үкіметке қарсы шығып, «халық сенімін иеленген» жаңа үкімет құруды талап етті. Осындай ұсыныстарды солшыл партиялардың өкілі А.Керенский және кадеттер көсемі П.Милуков өздерінің сөздерінде толық қолдады. Ең соңында Штюрмер кетіп, оның орнына Министрлер кеңесінің төрағасы болып А.Трепов тағайындалды.

Бірақ министрлерді ауыстыру осымен аяқталған жоқ. Осының өзі басқарушы органдардағы дағдарысты айқын көрсетті. Мысалы, соғыс кезеңінде 4 премьер, 6 ішкі істер, 4 әскери және 4 әділет министрлері қызметін ауыстырды.

Күннен күнге самодержавие Ресей қоғамының қолдауынан айырыла бастады. Тіпті бұрын патша үкіметінің тірегі болып есептелген губерниялық дворяндар ұйымдары енді Думаны қолдайтын өздерінің қаулыларын әр аймақта қабылдай бастады. Осының өзі патшаға ашықтан ашық сенімсіздік білдіргеннің айғағы болды. Осыған орай өзін «әулие» деп жариялап, патша сарайында мемлекеттік іске жағаласқан авантюрист, сібірдің алаяқ мұжығы Г.Распутиннің «қылықтары» да жоғары топтың наразылығын туғызды. Ең соңында, князь Ф.Юсупов пен В.Пуришкевич ұйымдастырған қастандықтың негізінде Г.Распутин өлтірілді.

Сонымен қатар қоғам мен халықтың да сәтсіз жүріп жатқан соғысқа көзқарастары өзгере бастады. Мысалы, басталған соғысты «Отан соғысы» деп патриоттық сезімдерін көрсеткен философтар И.Ильин, В.Розанов Ресейдің барлық славян халықтарын қосып алуы керек десе, философ И.Бердяев Ресей соғыста жеңіске жетіп, өзінің рухани жаңа келбетін көрсетеді деп жазса, орыс армиясының ірі жеңілістерінен кейін осы адамдармен қатар, басқа қайраткерлер де самодержавиенің соғыс саясатына сын көзбен қарай бастады. Кейбір оппозициялық партиялардың өкілдері Германиямен сепараттық бітімге қол қою керектігін насихаттай бастаса, большевиктердің

көсемі В. Ленин империалистік соғысты азамат соғысына айналдырып, кейін оны революцияға ұштастыруын қолдады. Көпшілік халықтың наразылық білдіруіне азық-түліктің жетіспеуі, қымбатшылық, жалпы әлеуметтік жағдайдың нашарлауы, сонымен қатар соғысқа 15 млн адам шақырылып, олардың 1,7 млн қаза табуы және 7,3 млн мүгедек болуы және т.б. ауыр жағдайлар әсер етеді [2; 56].

Сонымен қатар Ресейдегі саяси дағдарысты Қазақстан мен Орта Азиядағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс шиеленістіре түсті. Әсіресе Қазақстандағы көтерісшілерге қарсы патша үкіметі Батыс майданынан генерал Лаврентьевтің әскери корпусын жіберуінің өзі көтерілістің қандай ауқымды болғанын көрсетеді [3; 43].

Кеңес Одағы кезіндегі тарихи тұжырымдамаға сүйенсек, Ресейдің экономикасы соғыс басталысымен құлдырап, осы жағдай революциялық ахуал туғызды деп дәлелденетін. Шын мәнінде, соңғы деректерге жүгінсек, Ресей экономикасында құлдыраудың орнына өрлеу байқалады. Мысалы, 1913 жылы экономиканың деңгейін 100 % алсақ, 1914 ж. осы деңгей — 101,2 %; 1915 ж. — 113,7 %; 1916 ж. — 121 % құрады. Ал дағдарыстың белгілері 1916 жылдың аяғында ғана байқала басталды.

Экономиканың салаларын бір қалыпта дамытуға патша үкіметінде қаржы жетіспеді. Соғыс кезінде шетелдік инвестиция күрделі түрде азайды. Осы және тағы басқа себептерге байланысты Ресейдің сыртқы борышы үш есеге көбейді. Темір жол транспортының нашар жұмысы экономикадағы проблемаларды одан сайын көбейтті. Қару-жарак, азық-түлік, басқа тауарлар уақытында жеткізілмейтін болды. Мысалы, 1916 жылдың қаңтар айында вагондардың жоқтығынан 1 млн пұт астық Доннан Мәскеу мен Петроградқа жеткізілмей қалды. Осыған байланысты ірі қалаларда нан жетіспей карточкалар енгізіліп, нан кісі басына не бары күніне 200-400 грамнан берілетін болды. Әрине, бұл жағдай еңбекшілердің наразылығын күшейте түсті.

1917 ж. қаңтар айында Петроградтың, Мәскеудің және басқа өнеркәсіп орталықтарының жұмысшылары солшыл партиялардың шақыруымен «қанды жексенбінің» 12 жылдығын көптеген ереуілдермен, шерулермен және митинглермен атап өтті. 9 қаңтарда басталған ереуіл сол кездегі ең ірі ереуіл болды. Оған Петроград пен Мәскеуден басқа, Харьков, Луганск, Баку, Новониколаевск, Нижний Новгород қалаларының еңбекшілері белсенді қатысты. Қазіргі деректер бойынша, Ресейде 1917 жылдың қаңтарында — 371, ал ақпанында 959 ереуіл болып, оларға 700 мыңнан астам адам қатысқан [4; 379].

Революцияның жақындап келе жатқанын көпшілік сезсе де, II Николай патша және оның кейбір министрлері оған сене қойған жоқ. Революцияның болуына күмәнмен қарағандардың ішінде тіпті осы кезде Швейцарияда тұрған В. Ульянов-Лениннің өзі де болған сияқты. 1917 ж. қаңтар айында ол өзінің сөйлеген сөзінде «біз ескі буын өкілдері болашақ революцияны көре алмаймыз» деп өкініш білдіргені осыған дәлел [5; 74].

Бірақ революция әлдеқайда тез басталып кетті. 1917 ж. 22 ақпанында II Николай поезбен Могилев қаласында орналасқан Ставкаға жүріп кетті. Жолда халықтың көпшілігі императорға жылы лебіздерін білдіріп жатты.

Ал Петроградта ақпанның 23 күні (жаңаша 8 наурыз) мыңдаған жұмысшы әйелдер Халықаралық әйелдер күнін атаймыз деп ереуілге шықты. Олар «Нан берілсін!», «Соғыс жойылсын!», «Ерлерімізді қайтарыңдар!» деген ұрандар тастады. Кейін оларға көптеген жұмысшылар қосылды. Ең соңында 49 кәсіпорыннан қатысқан ереуілшілердің саны 128 мыңға жетті. Осы ереуіл нәтижесінде кейбір көшелерде қалалық транспорт тоқталып, дүкендер қиратылды. Соған байланысты әскердің көмегімен күн аяғында ереуілшілер қуып таратылды. Ал қаладағы жағдай осы уақытта жүріп жатқан Думаның мәжілісінде қарала бастады.

24 ақпанда үкімет әскерлері ереуілшілерді қаланың орталығына кіргізеу үшін көшелерді бақылауыға алды. Бірақ 200 мыңнан астам ереуілшілер, соның ішінде оларға қосылған студенттер Нева проспектіне шығып, осында тұрған солдаттар мен казактарды өздеріне қосылуға шақырды. Стихиялық түрде өткізіліп жатқан митинглерде патша үкіметімен оның министрлерін қатты сынға алды.

25 ақпанның кешінде патша өзінің Могилевтегі Ставкасынан Петроград әскери округының қолбасшысы генерал Хабаловқа: «Астанадағы тәртіпсіздіктер ертеңнен қалмай тыйылатын болсын деп жарлық етемін!» — деп үзілді-кесілді бұйрық жіберді. Тіпті осы сын сағатта император бұл енді «тәртіпсіздік» емес, халық революциясы екенін түсінбеген сияқты. Бұйрықты алысымен Хабалов 26 күні қаланың орталық көшелеріне әскерлер кіргізді және митинглерге, шерулерге тыйым салды. Соған қарамастан, мыңдаған жұмысшылар, студенттер, гимназистер, әртекті қала тұрғындары Знамен

алаңына жиылып, митинг өткізді. Оған қатысушылар «Соғыс жойылсын!», «Патша жойылсын!», «Нан мен бейбітшілік!» деген ұрандарды қолдады. Бұрынғы күндері әскерлер қару қолданбаса да, енді олар шерушілерге оқ атты. Соның негізінде алаңда 30 астам адам қаза тапты. Осы кезде солдаттар арасында қобалжу басталып, ең соңында Павлов полкінің солдаттары шерушілерді қолдап, жандармдарға қарсы оқ атты [6; 186].

26 күні кешке кейбір социалистік партия өкілдері — меньшевиктер, эсерлер, районаралықтар және большевиктер өздерінің біріккен отырыстарын өткізіп, алдағы мақсаттарын белгіледі. Өздерінің шешімдерінде олар жаппай еруілді жалғастырып, керек кезінде қарулы көтеріліс арқылы революциялық үкімет құруға келісті. Сонымен қатар 1905 жылғы сияқты Кеңестерді құру мәселесі күн тәртібіне қойды [7; 173].

Ақпан айының 27 күні революциялық оқиғалардың шешуші кезеңі болды. Себебі астанада орналасқан әскерлердің арасында қобалжу басталып, солшыл партиялардың үгіт жұмысы арқылы олар көшеге шықты. Ашық көтерілісті бірінші болып Волын, ал содан кейін Литван, Преображенск сияқты әйгілі полктардың солдаттары бастады. Олардың үлгісімен көшеге басқа әскери құрамалар шығып, ереуілге көтерілген қала халқымен қосылды. Бұл революцияның дамуындағы бет бұрыс оқиға еді.

Кешке қарай көтерілісшілерді Петроград гарнизонының жартысынан астамы 50 мыңдай солдаттары қолдап, революциялық оқиғаларға белсенді қатысты. Көтерілісшілер полицей учаскелерін басып алып, арсеналдардағы қару-жаракты қолға түсіріп, кейбір түрмелердегі адамдарды босатып жіберді. Сонымен қатар полицейлер мен офицерлерді шұғыл түрде жазалау, дүкендерді тонау, лавкаларды қирату, сот үйлеріндегі іс қағаздарды жою және тағы басқа әрекеттер кең етек алды.

Осы кезде жүріп жатқан шерулер мен митингтерде «Самодержавие жойылсын!», «Демократиялық революция жасасын!» деген ұрандар тасталып жатса, соған орай үйлердегі, көшелердегі патша рәміздері алына бастады. 27 күнінің орта кезінде мыңдаған солдаттар мен жұмысшылар Таврия сарайына келіп, осындағы Дума делегаттары, завод-фабрикалардың өкілдерімен кездесті. Соның нәтижесінде социалистердің ұсынысымен жұмысшылардың Уақытша Атқару Кеңесі құрылды. Оның құрамына белгілі социал-демократтар мен эсерлер: Н.Чхеидзе, А.Керенский, М.Скобелев, Н.Суханов, Э.Соколовский, П.Красиков, П.Александрович, Н.Соколов, К.Гриневич, П.Залуцкий және А.Шляпников, Н.Капелинский, Г.Панков, К.Гвоздев кірді. Осы кезде бұрын патша таратқан Мемлекеттік думаның делегаттары қайта жиылып, өздерінің мәжілістерін бастады. Ең соңында көптеген пікірталасан кейін, «Мемлекеттік дума мүшелерінің Уақытша комитеті» деген ерекше орган құрылып, оған басқарушы өкілеттік берілді. Комитет төрағасы болып М.Родзянко сайланып, оның құрамына прогрессивтік блоктың басшылары П.Милуков, Н.Некрасов, А.Коновалов, С.Шидловский, В.Шульгин, И.Дмитрюков, М.Караулов, В.Львов, В.Ржешевский және революциялық демократияның өкілдері ретінде меньшевик Н.Чхеидзе, трудовик А.Керенский кірді. Осыдан кейін «Уақытша Дума Комитеті» астанадағы және мемлекеттегі билікті өз қолына алу үшін бірқатар шаралар қолдануға тырысты. Мысалы, телеграф және транспортқа бақылау енгізіп, мемлекеттің көптеген аймақтарына революцияның басталғаны және патша үкіметінің құлағаны туралы телеграммалар жіберіп, өздерінің жарлықтарына бағынуға талап қойды [8; 41].

Патша үкіметінің басшысы князь Голицын өздерінің отставкаға кететіні туралы хабарлағаннан кейін, Ставкадағы патша Хабаловтың орнына генерал Н.Ивановты тағайындап, қосымша жіберілетін әскерлердің көмегімен Петроградта қатал тәртіп орнату туралы жарлық шығарады. Осының өзі астанадағы және бүкіл елдегі жағдайды патша жөнді білмегенін байқатады. Шынында да, бұл кезде «Ресейде патша да, дума да, Министрлер Кеңесі де болған жоқ. Тәртіпсіздік нағыз революцияның бет-бейнесін көрсетті», — деп кейін өзінің мемуарында П.Милуковтың жазуы, сол кездегі саяси жағдайды дұрыс көрсеткенін мойындау керек сияқты.

28 ақпан күні патша поезбен Ставадан Петроградқа шығады. Бірақ императордың өміріне қауіп төніп тұр деген лақап сөздерден кейін, ол 1 наурыз күні Псков қаласына тоқтады. Осы жерде әскери адамдардың қысымымен және осында келген Дума өкілдері И.Гучков пен В.Шульгиннің Дума атынан айтқан талаптары бойынша 1917 ж. 2 наурызының кешінде император II Николай өзінің «тақтан бастартуы» туралы құжатқа қол қойды [9; 352]. Келісім бойынша, оның мұрагері боп інісі ұлы князь Михаил ұсынылады. Биліктен бастартқан император Гучковтың өтініші бойынша жаңа үкімет басшысы етіп князь Г.Львовты, Орыс армиясының бас қолбасшылығына ұлы князь Николай Николаевичті, ал Петроград округының басшылығына генерал Л.Корниловты тағайындайды. Осы

оқиғадан кейін патшаның өз күнделігінде: «Маңайымда сатқындық, қорқақтық және алдампаздық», — деп жазуы сол кездегі жағдайын айқын көрсеткендей. Ал 3 наурыз күні мұрагер болып қалған ұлы князь Михаил өзінің Ресей тағынан бастартатыны туралы жариялайды. Әрине, бұл шешімге Михаилды осы кездегі мемлекетте қалыптасқан саяси жағдайдың итермелегеніне күмән жоқ. Осылай 300 жылдан астам уақыт Ресейді басқарған Романовтар әулетінің билігі аяқталды. Сөйтіп, монархияны жою Ақпан революциясының басты саяси нәтижесі деп айтуға болады.

Патша биліктен бастартысымен 2 наурыз күні Уақытша Дума комитеті мен Петроград Кеңесінің Атқарушы Комитеті біріккен отырысында Уақытша Үкіметті құру туралы шешім қабылдады. Уақытша Үкімет басшысы болып Ресейдің Земство комитетінің төрағасы князь Г. Львов тағайындалып, оның құрамына сыртқы істер министрі болып-кадет П. Миллюков, әскери-теңіз министрі октябрист А. Гучков, сауда және өнеркәсіп министрі прогрессист А. Коновалов тағайындалды. Жана үкіметке «солшыл партиялар» атынан А. Керенский кірді. Ол әділет министрі қызметін атқаратын болды. Осылай Ақпан революциясының негізінде Ресейдің билігіне буржуазиялық Уақытша Үкімет келіп, өзінің қызметін бастады [10; 445].

Сонымен қатар Ресейдің көптеген қалаларында, аймақтарында солшыл партиялардың ықпалымен жұмысшылар, шаруалар және солдаттар депутаттарының Кеңестері құрыла бастады және олармен Уақытша Үкімет есептесуге мәжбүр болды. Әсіресе Петроград Кеңесінің рөлі осы күндері ерекше айқындалды. Осыған орай Кеңес Одағы кезіндегі ресми тарихнамада ақпан мен шілде айларының арасындағы кезенді қосүкімет кезеңі деп көрсетті. Шын мәнісінде, қандай ықпалы болса да, Кеңестерді заңды екінші үкімет деп есептеуге болмайды. Себебі, олардың қызметі Бүкілресейлік деңгейде әлі заңдастырылмаған еді. Қазіргі уақытта қосүкімет проблемасы бойынша тарихшылар арасында көптеген пікірталас кең түрде жүріп жатыр.

Петроградтан кейін шерулер және ереуілдер Мәскеу қаласында өтіп, ең соңында, олар жалпы көтеріліске ұштасып, 1 наурызда революция Ресейдің екінші астанасында да жеңіп шықты. Осы күндері Кронштадт және Гельсингфорс қалаларындағы көтерілістер сәтті аяқталды. Жалпы алғанда наурыз-сәуір айларында Уақытша Үкіметтің билігі Украина, Теріскей Кавказ, Қазақстан және Орта Азияға тарай бастады. Сонымен қатар бұл аймақтарда әртүрлі Кеңестер құрылды [11; 133].

Ақпан революциясының зор тарихи маңызы болды. Себебі Ресейде самодержавиені түпкілікті жойды, әр партиялардың өкілдері кірген Демократиялық үкімет билікке келді, барлық саяси партиялар ресми түрде өздерінің қызметтерін атқара бастады. Қысқа мерзімде Ресей алдыңғы қатарлы демократиялық мемлекеттердің қатарына қосылды. Ал өзінің сипаты бойынша Ақпан оқиғалары шын мәнінде халықтық революция болды. Өйткені оған көптеген топтар мен саяси партия өкілдері қатысып, бүкіл халық патша үкіметіне қарсы күрес жүргізді. Бірақ революциядан алған кеңшілік Ресейде саяси күресті ұшықтыра түсіп, ең соңында солшыл-экстремистік бағыттағы саяси күштерге заңды үкіметке қарсы күрес жүргізуге мүмкіндік жасады. Осыған орай сол кездегі белгілі философ Ф. Степунның «Орыс революциясының бостандыққа деген ұмтылысы ең басынан бүліншілікке ерік берді» деген сөзі ақиқаттан алыс емес еді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Верт Н. История Советского государства. 1990-1991 / Н. Верт; пер. с фр. — 2-е изд. — М.: Прогресс-Академия, 1995. — 543 с.
- 2 Адамбеков Б.К. XX ғасырдағы Ресей империясы, Кеңес мемлекеті және ТМД тарихы: оқу құралы / Б.К. Адамбеков. — Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2005. — 56 б.
- 3 История Казахстана: очерк. — Алматы: Дәуір, 1993. — 414 б.
- 4 Пособие по истории СССР. — М.: Высш. шк., 1987. — 735 с.
- 5 Карр Э. История Советской России. — Кн. 1. — Т. 1, 2: Большеви́стская революция. 1917-1923 / Э. Карр; пер. с англ. — М.: Прогресс, 1990. — 764 с.
- 6 Новейшая история Отечества. XX век: учебник для вузов: [В 2-х т.] / под ред. А.С. Киселева. — М.: Владос, 1998. — 486 с.
- 7 Новейшая история Отечества. XX век. — Кн. 2. / под ред. Э.М. Шагина, А.В. Лубкова. — М.: Владос, 2004. — 463 с.
- 8 Соколов А.К. Курс советской истории 1917-1940: учеб. пос. / А.К. Соколов. — М.: Высш. шк., 1999. — 271 с.
- 9 Орлов А.С. История России: учебник / А.С. Орлов, В.А. Георгиев, Н.Г. Георгиева, Т.А. Сивохина. — М.: Проспект, 1997. — 544 с.

10 История России: [в 2-х т.]. Т. 2: С начала XIX века до начала XXI века / под ред. А.Н.Сахарова. — М.: АСТ; Астрель; Транзиткнига, 2006. — 862 с.

11 Островский В.П. История России. XX век / В.П. Островский, А.Н. Уткин. — М.: Дрофа, 1995. — 512 с.

Б.К. Адамбек

Февральская революция в России 1917 года

В статье показано, что в результате внешней и внутренней политики к концу 1916 г. в России возникла революционная ситуация. Раскрываются главные ее причины — политический кризис, ухудшение социального положения народа, участие России в мировой войне, национально-освободительное движение в стране, беспомощность самодержавия и его правительства. Автор, опираясь на многие исторические источники, описывает развитие и успешное осуществление Февральской революции. Падение в России, после 300-летнего правления, самодержавия и приход к власти поддержанного буржуазными партиями Временного правительства стали закономерным итогом политической обстановки того времени. Автор отмечает важное историческое значение Февральской революции как начала в России нового демократического развития.

Ключевые слова: революция, совет, Дума, правительство, самодержавие, забастовка, война, комитет, демократия, партия.

B.K. Adambek

The February revolution in Russia in 1917

The article proves that the prevailing external and internal situation by the end of 1916 led to the emergence of a revolutionary situation in Russia. Specifically, its main causes are revealed: the political crisis, the deterioration of the social position of the people, Russia's participation in the world war, the national liberation movement in the country, the helplessness of the autocracy and its government. At the same time, the author, relying on many historical sources, shows the beginning of the February revolution, its development and successful implementation. Summarizing, the article proves that the fall in Russia after the 300-year rule of the autocracy and the coming to power of the Provisional Government, supported by the bourgeois parties, became a virtual result of the political situation of that time. Showing the events of the February Revolution as the beginning of a new democratic development in Russia, the author notes in this article the important historical significance of this revolution.

Keywords: Revolution, Council, Duma, government, autocracy, strike, war, committee, democracy, party.

References

- 1 Vert, N. (1995). *Istoriia Sovetskoho gosudarstva. 1990-1991 [History of the Soviet state]*. (2d ed.). Moscow: Prohress-Akademiia [in Russian].
- 2 Adambekov, B.K. (2005). *XX hasyrdahy Resei imperiiasy, Kenes memleketi zhane TMD tarihy [The Russian Empire of the twentieth century, the Soviet state and the history of the CIS]*. Karaganda: KarMU baspasy [in Kazakh].
- 3 *Istoriia Kazakhstana* (1993) [History of Kazakhstan]. Almaty: Daur [in Russian].
- 4 *Posobie po istorii SSSR* (1987). [A handbook on the history of the USSR]. Moscow: Vysshiaia shkola [in Russian].
- 5 Karr, Je. (1990). *Istoriia Sovetskoi Rossii [History of Soviet Russia]*. (Vol. 1, 2). Bolshevistskaia revoliutsiia. 1917-1923. Moscow: Prohress [in Russian].
- 6 Kiseleva, A.S. (Eds.). (1998). *Noveishaia istoriia Otechestva. XX vek [The newest history of the Motherland]*. (Vol. 2). Moscow: Vldos [in Russian].
- 7 Shchagina, Je.M., & Lubkova, A.V. (Eds.). (2004). *Noveishaia istoriia Otechestva. XX vek [The newest history of the Motherland. The twentieth century]*. (Vol. 2). Moscow: Vldos [in Russian].
- 8 Sokolov, A.K. (1999). *Kurs sovetskoi istorii 1917-1940 [The course of Soviet history 1917-1940]*. Moscow: Vysshiaia shkola [in Russian].
- 9 Orlov, A.S., Georgiev, V.A., Georgieva, N.G., & Sivohina, T.A. (1997). *Istoriia Rossii [History of Russia]*. Moscow: Prospekt [in Russian].
- 10 Saharov, A.N. (Eds.). (2006). *Istoriia Rossii. S nachala XIX veka do nachala XXI veka [History of Russia]*. (Vol. 1, 2, Vol. 2). Moscow: AST; Astrel; Tranzitkniha [in Russian].
- 11 Ostrovskij, V.P., & Utkin, A.N. (1995). *Istoriia Rossii. XX vek [History of Russia. The twentieth century]*. Moscow: Drofa [in Russian].

А.А. Райымбекова, Ж.Р. Жабина

*Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана, Алматы Казахстан
(E-mail: akerke8383@mail.ru)*

Теоретическое осмысление понятия «посредничество»

Являясь одним из средств мирового разрешения конфликтов между государствами, посредничество играет важную роль в урегулировании международных конфликтов. Посредничество, как способ разрешения конфликта, упоминалось еще в глубокой древности. С последующим развитием человечества посредничество становилось все более востребованной мерой. В статье выделены 5 основных функций, выполняемых посредником, и самая главная задача — создать условия для обсуждения проблемы, существующей между сторонами конфликта. Рассмотрены этапы и классификация видов посреднической деятельности с участием третьей стороны — государств, а также межправительственных и неправительственных организаций, выступающих в качестве посредника — ООН, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, Организация американских государств. Приведены примеры участия в урегулировании конфликтов государствами, неправительственными организациями. Начиная с XX в. формируются новые принципы, методы и условия, помогающие третьей стороне разрешать конфликты. Авторы рассматривают процесс «медиации» как одну из форм разрешения конфликтов, определяют соотношение и взаимосвязь понятий «медиация» и «посредничество» анализируют некоторые определения медиации.

Ключевые слова: посредничество, урегулирование конфликтов, медиаторство, конфликтующие стороны.

В урегулировании международных конфликтов XX в. значительную роль играет посредничество, которое является одним из средств мирного разрешения конфликтов между государствами. Посредничество, как способ разрешения конфликта, упоминалось еще в глубокой древности. В Древней Греции оно использовалось при урегулировании споров между городами-государствами. С последующим развитием человечества посредничество становилось все более востребованной мерой. В 1905 г. окончание русско-японской войны проходило при посредничестве США, которые предоставляли свою территорию для проведения переговоров. Это был город Портсмут, где и был заключен мирный договор между Россией и Японией. В глобальных масштабах посредничество стало применяться после второй мировой войны. На сегодняшний день во всех конфликтах тем или иным образом участвуют посредники. Это характеризуется тем, что выход из конфликта в сложившихся современных условиях является нужным не только участникам данного конфликта, но и другим членам мирового сообщества.

Главным преимуществом посредничества является то, что, в отличие от введения миротворцев и применения санкций, оно является малозатратным и очень гибким способом, с помощью которого можно воздействовать на конфликт и урегулировать его мирными средствами. В отличие от других способов урегулирования конфликта, посредничество принимается населением и не вызывает испуг и другие негативные моменты, что способствует его развитию.

В процессе посреднической деятельности возможны угрозы и давления участников конфликта друг на друга, манипулирование слабой стороной со стороны более сильной. Несомненным достоинством посредничества является то, что оно ориентировано на диалог между участниками конфликта и посредником и, что наиболее важно, на диалог конфликтующих сторон между собой, поэтому эффективность данного способа достаточно высока.

Участники конфликта могут не прибегать к услугам посредника и разрешать свои конфликты сами, но в этом случае существует большая вероятность допустить множество ошибок, что может затянуть конфликт на более длительное время.

К условиям, при которых требуется вмешательство посредника, можно отнести такие, как:

- вовлечение сторон в длительное противостояние;
- непризнание сторон друг другом;
- наличие серьезных различий в культуре, идеологии, религии, которые создают дополнительные неблагоприятные условия для разрешения конфликта.

Все перечисленные условия не обязательны для вмешательства третьей стороны. Если силы сторон не равны, то более слабая сторона выступает за переговоры через посредника, а более сильная сторона стремится провести переговоры напрямую [1].

Иногда говорят, что посредник — это тот, кто помогает найти решение в конфликте, но эта интерпретация будет узкой. Посредник выполняет множество функций, среди которых выделяют пять основных:

1. Формирование и поддержание ориентации участников конфликта на поиск решения проблемы как на уровне лидеров, так и на уровне общественного сознания.
2. Создание условий для обмена информацией и точек зрения между участниками конфликта, оказание помощи сторонам в формировании интересов и целей друг друга.
3. Обеспечение помощи в диагностике ситуации и поиск взаимоприемлемых решений.
4. Оказание помощи в сохранении статуса и репутации обеих сторон после выхода их из конфликта.
5. Осуществление регуляции и контроля за взаимодействием сторон, а также выполнением ими договоренностей [2].

Самая главная задача при посредничестве — это создать условия для обсуждения проблемы, существующей между конфликтующими сторонами. Не менее важно назначить место проведения встреч, которые, в основном, проходят на территории посредника. Например, СССР выступил посредником в 1966 г. в урегулировании индо-пакистанского конфликта и предоставил свою территорию, где была успешно подписана Ташкентская декларация [3].

Существуют четыре этапа посредничества, которые проходят последовательно:

1. Инициация поиска согласия.
2. Налаживание переговорного процесса.
3. Участие в переговорном процессе.
4. Наблюдение за выполнением соглашений.

На любом этапе посредничество может закончиться, так как стороны конфликта либо самостоятельно продолжают мирное урегулирование конфликта, либо приходят в тупиковую ситуацию.

Посредничество в международных конфликтах разделяется на несколько видов. Посредничество государств — наиболее распространенный вид посредничества в XX в.

Государства могут на себя брать роль посредника в том случае, если этот конфликт затрагивает их интересы, такие как: расширение границ конфликта; стремление государства к усилению собственного политического влияния или противодействию усилению конкурента; необходимость улучшения отношений с конфликтующими сторонами; поднятие собственного политического престижа; решение собственных внутривластных задач. Посредничество, осуществляемое государствами, делится на посредничество сверхдержав, нейтральных стран и небольших государств.

Посредничество сверхдержав или крупных городов характеризуется наличием сильных экономических и политических рычагов управления конфликтующими сторонами, поэтому они могут добиться большего успеха, чем другие посредники. Например, сверхдержавы могут урегулировать конфликт с помощью выделения небольшим государствам материальной помощи; кроме того, боязнь наказания от сверхдержавы может стимулировать завершение конфликта. С помощью этих рычагов крупные государства манипулируют конфликтующими сторонами, но вынуждены скрываться за деятельностью межправительственных и региональных организаций.

В качестве примера можно назвать США, которые выступали посредником в международном конфликте между Израилем и Египтом в 1970 годах. В 1975 г. США не удалось уговорить Израиль пойти на уступки Египту, вследствие чего США отменили всю гуманитарную помощь Израилю. Это привело к подписанию соглашения между этими странами и укреплению США своих позиций на Ближнем Востоке.

Нейтральные государства могут быть посредниками, но не могут оказывать давление и манипулировать сторонами конфликта как крупные державы из-за своей слабости. Они выступают посредниками, так как не участвуют в войне, воздерживаются от политики, которая приведет к войне, не входят в союзные и военные блоки. В силу своей нейтральности они и удовлетворяют конфликтующие стороны, назначаясь их посредником. Малые страны выступают посредниками благодаря тому, что не могут навязать свое мнение, этим они и устраивают участников конфликта. Одним из примеров может являться деятельность Алжира по освобождению американских заложников, захваченных в Иране в 1979 г. группой экстремистски настроенных студентов. Это государство следовало гуманитарной миссии спасти заложников, а также укрепить себя в системе международных отношений [4].

Другой пример — независимый Казахстан попробовал урегулировать сирийскую проблему в качестве посредника и предоставил платформу для переговоров. В результате на его территории прошли раунды переговорного процесса.

Помимо государственных посредников, существуют межправительственные и неправительственные организации, которые выступают в качестве посредников. Это такие, как Организация Объединенных Наций, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, Организация американских государств и др. Активное участие межправительственных и неправительственных организаций обусловлено следующими причинами:

- значительный рост региональных и универсальных международных организаций;
- их активная роль в мире;
- восприятие их участниками конфликта как сторон с различной идеологией, политикой и религией, а также их нейтральное правление.

Посредничество межправительственных и неправительственных организаций характеризуется тем, что они используют меньше возможностей давления, наказания и поощрения, чем крупные державы. Например, ООН имеет больше формальных прав вмешиваться в конфликт, чем другие страны, поэтому ей легче устанавливать контакты с конфликтующими сторонами. Участники конфликта воспринимают ООН как законного посредника и проявляют к ней больше лояльности, чем к крупным державам. Например, в 1983–1985 гг. урегулирование кипрской проблемы, когда руководство Турецкой общины решило создать государство Турецкой республики Северного Кипра, происходило с помощью Генерального секретаря ООН, и было проведено несколько раундов посредничества. Он же участвовал и в проведении посредничества ирано-иракского конфликта, но вмешательство было малоэффективным [5].

Региональные организации осуществляют свою посредническую деятельность посредством создания комитетов или специальных групп, которые занимаются урегулированием конфликта. Их особенностью является то, что они выступают посредником в регионе. Например, решение конфликта между Алжиром и Марокко, Чадом и Ливией, Эфиопией и Сомали. Межправительственные организации могут объединяться для посредничества, как это было в 1980 годы. Конфликт в Западной Сахаре Боснии и Герцеговине контролировался ООН и ОАЕ.

Из неправительственных организаций стоит отметить такие, как «Врачи без границ», «Международный Красный Крест» и т.д., помощь которых оказывается незаменимой. Однако в основном они выступают не в роли посредников; доверие к ним существует благодаря тому, что эти организации оказывают независимую помощь разным государствам, бедствующим странам. Например, представители Международного Красного Креста выступали с гуманитарными миссиями в Чечне, Таджикистане и Боснии, а также обеспечивали средствами первой помощи заложников «Тупак Амару» в Перу в 1996 г.

Большое развитие в современном мире получает неофициальное посредничество, что связано с распространением международного туризма и бизнеса. Так как для многих стран это является большим источником дохода, поэтому скрытое урегулирование конфликтов выходит для них на первое место. Развитие неофициального посредничества связывается со «вторым направлением дипломатии». В нем используются механизмы улучшения условий взаимопонимания сторон посредством усилий гражданских лиц. В качестве примера можно привести «Комитет американских друзей», который привлекал философов, социологов и психологов для урегулирования конфликта, налаживания каналов коммуникации, понимания сути проблемы. Основным отличием такого посредничества является то, что данные организации пытаются урегулировать конфликт не на политическом, а на общественном уровне, пытаясь наладить контакты обеих сторон.

Начиная с XX в. и по сегодняшний день формируются новые принципы, методы и условия, помогающие третьей стороне разрешать конфликты множеством способов, в качестве посредников участвуют правительственные и неправительственные организации.

Особое место среди различных форм разрешения конфликтов занимает процесс медиации. В настоящее время данная область знаний вызывает всё больший интерес. К уже существующим научным материалам, статьям, публикациям добавляется множество других. Однако анализ источников показал отсутствие четкой структурированной взаимосвязи понятий «медиация» и «посредничество». Некоторые источники описывают данные понятия как синонимичные, другие разграничивают их и определяют как понятия, находящиеся в иерархической связи.

Нам предстоит разобраться в соотношении и взаимосвязи данных понятий, а именно являются ли понятия «медиация» и «посредничество» синонимами или медиация является видом посредничества, его методом.

Проанализируем некоторые определения понятия «медиация». К примеру, в учебном пособии Р.И.Мокшанцева «Психология переговоров» дано следующее определение: «Медиация — это специальный вид деятельности, смысл которой заключается в оптимизации переговорного процесса с участием третьей, нейтральной стороны» [6]. Из данного определения следует, что данный процесс не мыслится без участия третьей, нейтральной стороны и главной его целью является конструктивное проведение процесса переговоров.

В работе Д.Л.Давыденко «Как избежать судебного разбирательства: посредничество в бизнес-конflikтах» автор дает несколько определений понятия «медиация». Рассмотрим каждое из них:

«Медиация — это старинная форма разрешения спора, предполагающая участие нейтральной, незаинтересованной стороны, авторитетной для всех участников, — медиатора».

«Медиация — это процесс, в котором стороны встречаются с совместно избранным, беспристрастным, нейтральным специалистом — медиатором, который помогает им вести переговоры, с целью выработки взаимоприемлемого жизнеспособного решения в условиях существующих между ними различий интересов».

«Медиация — это четко структурированный метод посредничества в разрешении спора, где третья сторона — посредник-медиатор — сохраняет нейтральность» [7].

В работе О.В.Аллахвердовой «Медиация — новая коммуникативная практика в разрешении конфликтов» медиация трактуется как «процесс переговоров с участием третьей, нейтральной стороны, которая является заинтересованной лишь в том, чтобы стороны разрешили свой спор (конфликт) максимально выгодно для обеих (всех) сторон» [8]. Из данного определения следует, что третья сторона, так называемый медиатор-посредник, является лицом, в конфликте заинтересованным только в конструктивном разрешении спора (конфликта), без каких-либо выгод для себя. О.В.Аллахвердова в своей работе называет медиатора посредником, так как суть выполняемой им работы заключается именно в том, чтобы быть «между» спорящими сторонами.

Из перечисленных выше определений мы можем сделать вывод, что смысловая наполненность понятия «посредничество» совпадает с понятием «медиация». Два этих процесса не мыслятся без участия нейтральной стороны, будь то посредник или медиатор. Главной задачей, на что направлены процессы медиации и посредничества, является конструктивное разрешение конфликта при участии третьей стороны.

Таким образом, можем ли мы сказать, что посредничество и медиация являются абсолютными синонимами, и между ними нет различий, и что причина такой несогласованности в понятиях заключается лишь в разном сочетании букв, образующих эти слова.

В результате проанализированного материала мы пришли к следующему выводу. Понятие «посредничество» является более широким, чем понятие «медиация». Говоря о медиации и посредничестве, мы все равно предполагаем один механизм действий, а именно участие третьей стороны в разрешении конфликта. Мы рассмотрели классификацию видов посреднической деятельности, которая включает в себя применение метода медиации при разрешении конфликтов. Но определения понятия «медиация» являются более уточняющими и конкретизирующими само протекание процесса медиации. В определениях важным критерием является то, что процесс медиации способствует выработке конструктивного выхода из конфликта. И главное — решение принимают сами стороны, участники конфликта, без насильственного вмешательства третьей, нейтральной стороны, без навязывания ей какого-либо решения. В большинстве же определений понятия «посредничество» упоминается о том, что третья сторона принимает участие в поиске решения конфликтной ситуации и помогает участникам конфликта. Однако конкретный механизм действий не предполагается в подобных определениях, что убеждает нас в том, что понятие «посредничество» является более широким и включает в себя понятие «медиация».

Таким образом, понятие «посредничество» является подчиняющим, понятие «медиация» — подчиненным. Соотношение данных понятий можно рассматривать как иерархическую структуру. Понятия «медиация» и «посредничество» находятся в родовидовых отношениях: понятие «посредничество» является родовым понятием, «медиация» — видовым.

Мы определили отношения между понятиями «посредничество» и «медиация». Теперь попробуем разобраться в причинах понятийного нарушения.

Знания о процессе медиации и о самом институте посредничества пришли из стран Европы, в частности из США. За рубежом данной областью знаний занимались с начала 60-х годов. К нам эти знания попали намного позже, в 90-е годы. Понятия «посредничество» и «медиация» не являются исконно русскими, они были заимствованы из английского языка. Так как аналога, заменяющего или дополняющего данные понятия, среди русских слов также не существует, понятия «посредничество» и «медиация» употребляются именно в таком варианте.

Рассмотрим происхождение данных понятий, обратимся к этимологии слов. *Медиация* в переводе с латинского «mediatio» означает *посредничать*. На английском языке *медиация* звучит «mediation» и также имеет значение *посредничество*. На немецком и французском языках слово «медиация» пишется абсолютно так же, как и на английском и имеет точно такое же значение. Естественно, слово отличается только произношением, а точнее постановкой ударения в нем.

В Европе и в США под словом «медиация» в большинстве случаев понимается «посредничество». В Россию слово «mediation» пришло из США в начале 90-х годов с американскими медиационными программами. И так как само слово «mediation» переводится как «посредничество», придя в русский язык, оно закрепилось именно под словом «посредничество». Вся та деятельность, связанная с посредничеством и самой процедурой медиации, вошла в понятие «посредничество». Однако с течением времени и возрастаям все большего интереса к этой области мирного разрешения конфликтов возникла необходимость в уточнении и разграничении понятий, так как уже существовавшее понятие «посредничество» и новое понятие «медиация» на деле могли означать одно и то же действие, но звучали абсолютно по-разному, и воспринимались в сознании людей как два разных понятия.

Перед нами проблема понимания языковых выражений. Для строгого понимания языковых выражений необходимо связать воедино два семантических компонента, а именно «значение» и «представление». Значение — это то, что отсылает нас к смыслу слова в словаре, в системе речи, а представление — это то, что является ситуационным знанием, контекстуальным.

В результате на сегодняшний день мы сталкиваемся с тем, что проблема определения понятий «медиация» и «посредничество» не решена. Отсутствует единообразие в определении понятий в выпускаемой печатной продукции и публикуемом материале. Пока еще возникают трудности, но мы надеемся, что это лишь вопрос времени — признания необходимости применения процесса медиации в разрешении конфликтов.

В итоге мы можем сказать, что участие посредничества в конфликте, которое урегулирует большинство международных конфликтов, имеет огромную значимость, ведь благодаря этому многие конфликтующие стороны не дошли до вооруженных столкновений. Сейчас в каждые вооруженные столкновения внутри государства или между государствами вмешиваются посредники, назначенные коалицией стран или же выбранные самими конфликтующими сторонами. Это показывает важность и значимость данного способа урегулирования конфликтов в современных международных отношениях.

Список литературы

- 1 Berkovitch J. Some Conceptual Issues and Empirical Trends in the Study of Successful Mediation in International Relations / J.Berkovitch, J.T. Anagnoson and D.L. Wille // Journal of Peace Research. — 1991. — Vol. 28. — No. 1. — P. 8.
- 2 Frei D. Conditions Affecting the Effectiveness of Mediation / D.Frei // Peace Science Society (International) Papers. — 1976. — No. 26. — P. 69.
- 3 Диких А.А. Индия и Пакистан: войны, конфликты, их разрешение и последствия / А.А. Диких // Вопросы безопасности. — 2017. — № 4. — 28 с.
- 4 Лебедева М.М. Политическое урегулирование конфликтов. Подходы, решения, технологии: учеб. пособие / М.М. Лебедева. — М.: Аспект Пресс, 1999. — 71 с.
- 5 Гулдинг М. Организация Объединенных Наций: лидерство, реформы и миротворчество / М.Гулдинг. — М.: Моск. центр Карнеги, 2007. — 47 с.
- 6 Мокшанцев Р.И. Психология переговоров: учеб. пособие / Р.И. Мокшанцев. — М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2002. — 125 с.
- 7 Давыденко Д.Л. Как избежать судебного разбирательства: посредничество в бизнес-конфликтах / Д.Л. Давыденко. — М.: ИД «Секрет фирмы», 2006. — 68 с.
- 8 Аллахвердова О.В. Медиация — новая коммуникативная практика в разрешении конфликтов / О.В. Аллахвердова // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2006. — Т. 9. — № 4.

А.А. Райымбекова, Ж.Р. Жабина

«Медиация» анықтамасын теориялық тұрғыдан түсіндіру

Халықаралық қақтығыстарды реттеуде бітімгерлік маңызды роль ойнайды, себебі мемлекеттер арасында қақтығыстарды бейбіт шешу жолын ұсынады. Мақалада бітімгер атқаратын 5 негізгі қызмет бөліп көрсетілген, яғни басты міндет — қақтығыс жақтар үшін шиеленісті мәселені шешуге жағдай жасау. Сонымен қатар бітімгер ретінде үшінші жақтың қатысуымен — мемлекеттер, мемлекетаралық және мемлекеттік емес ұйымдар, БҰҰ, Еуропадағы ынтымақтастық пен қауіпсіздік бойынша ұйымдар, Америкалық мемлекеттік ұйымдар — өтетін қызметтің кезеңдері мен түр жіктеуі келтірілген. Қақтығыстарды шешуге мемлекеттер мен мемлекеттік емес ұйымдар қатысу мысалдары ұсынылған. XX ғасырдан бастап үшінші бітімгер жаққа қақтығыстарды шешуде көмектесетін жаңа қағидалар, әдіс пен шарттар қалыптасуда. Сондай-ақ авторлар «медиация» үрдісін қақтығысты шешудегі бірден бір түр ретінде қарастырып, «медиация» және «бітімгерлік» түсініктерінің ара қатынасы мен өзара байланысын зерттеп, медиацияның кейбір анықтамаларын талдаған.

Кілт сөздер: медиаторлық қызмет, қақтығыстарды реттеу, қақтығысушы жақтар, ресми және биресми реттеу.

А.А. Raiymbekova, Zh.R. Zhabina

Theoretical interpretation of the concept of «mediation»

Being one of the means for the global resolution of conflicts between states, mediation plays an important role in the settlement of international conflicts. Mediation, as a way of resolving the conflict, was mentioned in ancient times. With the subsequent development of mankind, mediation became an increasingly popular measure. The article identifies five main functions performed by the mediator, and the most important task is to create conditions for discussing the problem existing between the parties to the conflict. The stages and classification of types of mediation activities with the participation of third parties - states, as well as inter-governmental and non-governmental organizations acting as mediators - the UN, the Organization for Security and Cooperation in Europe, the Organization of American States are considered. Examples are given of participation in the settlement of conflicts by states and non-governmental organizations. Since the XX century, new principles, methods and conditions are being formed that help the third party resolve conflicts. The authors consider the process of «mediation» as one of the forms of conflict resolution, determine the correlation and interrelation of the concepts «mediation» and «mediation» analyze certain definitions of mediation.

Keywords: mediation, conflict resolution, conflicting parties.

References

- 1 Berkovitch, J., Anagnoson, J.T., & Wille, D.L. (1999). Some Conceptual Issues and Empirical Trends in the Study of Successful Mediation in International Relations. *Journal of Peace Research*, Vol. 28, 1.
- 2 Frei, D. (1976). Conditions Affecting the Effectiveness of Mediation. *Peace Science Society (International) Papers*, No. 26, 69.
- 3 Dikikh, A.A. (2017). Indiiia i Pakistan: voyny, konflikty, ikh razreshenie i posledstviia [India and Pakistan: wars, conflicts, their resolution and consequences]. *Voprosy bezopasnosti – Journal of Security*, 4 [in Russian].
- 4 Lebedeva, M.M. (1999). *Politicheskoe urehulirovanie konfliktov. Podkhody, resheniia, tekhnologii* [Political settlement of conflicts. Approaches, solutions, technologies]. Moscow: Aspekt Press [in Russian].
- 5 Gulding, M. (2007). *Orhanizatsiia Obedinennykh Natsii: liderstvo, reformy i mirotvorchestvo* [United Nations: Leadership, Reforms and Peacemaking]. Moscow: Moskovskii tsentr Karnehi [in Russian].
- 6 Mokshantsev, R.I. (2002). *Psikhologiiia perehovorov* [Psychology of negotiations]. Moscow: INFRA-M; Novosibirsk: Sibirskoe sohlasheniie [in Russian].
- 7 Davydenko, D.L. (2006). *Kak izbezhat sudebnoho razbiratelstva: posrednichestvo v biznes-konfliktakh* [How to avoid litigation: mediation in business conflicts]. Moscow: ID «Sekret firmy» [in Russian].
- 8 Allakhverdova, O.V. (2006). Mediatssiia — novaia kommunikativnaia praktika v razreshenii konfliktov [Mediation — a new communicative practice in conflict resolution]. *Zhurnal sotsiologii i sotsialnoi antropologii – Journal of Sociology and Social Anthropology*, Vol. 9, 4 [in Russian].

Д.А. Аманжолова

*Институт российской истории РАН, Москва, Россия
(E-mail: amanzholova19@mail.ru)*

Революция 1917 года и проблемы этнополитического развития народов Центрально-Азиатского региона России

В Степном крае и Средней Азии общероссийская тенденция начала XX в. к нациецентризму проявилась достаточно специфически. В статье анализируются особенности проявления общероссийских трендов революционного развития в социально-политическом и этнокультурном пространстве Центральной Азии. Автономизм оказался наивысшим и самым радикальным пунктом в эволюции политических приоритетов среднеазиатских и казахских активистов революции. Основное внимание уделяется динамике, характеру и формам этнополитической консолидации народов региона, роли национальной интеллигенции в событиях 1917 г. Рассматриваются эволюция политических приоритетов национальной элиты, существо региональных проектов государственного переустройства и основные характеристики организационных моделей социальной модернизации, возникавших и (или) апробированных в 1917 г.

Ключевые слова: революция, Центральная Азия, народ, этнополитическое развитие, национальная элита, направление политике.

В ходе революции, несмотря на общность вероисповедания большинства населения, достаточно явно обнажились существенные отличия в характере и масштабах влияния политических катаклизмов в столицах и европейской части России на данные регионы, в динамике политических событий, а также в реакции на них разных этносоциальных групп и поведении национальных элит по мере углубления кризиса в стране. Стоит напомнить некоторые основные характеристики Центрально-азиатских окраин Российской империи к 1917 г. В административно-территориальном отношении преобладал такой тип управления, как генерал-губернаторство (Оренбургское, Степное и Туркестанское). В состав Астраханской губернии входила казахская Букеевская орда, на территории современной Туркмении после присоединения была образована Закаспийская область. Под протекторатом России находились Бухарский эмират и Хивинское ханство, о численности населения, ресурсах и доходности которых центральная власть не имела достаточных и достоверных сведений [1; 122]. Разница в политическом строе и социально-экономическом уровне между Туркестаном, с одной стороны, Хивой и Бухарой — с другой была весьма существенна.

Наибольшие результаты в политической и хозяйственной инкорпорации в российскую систему были достигнуты в Казахстане. Позднее присоединенный Среднеазиатский регион отличался большими различиями не только с точки зрения прочности аналогичных связей, но и в управленческом плане, а также этническим составом населения. В Казахстане к 1917 г. очевидным был прирост русскоязычного населения, особенно крестьянского (в 1917 г. казахи составляли 59,8 % населения края; вместе с русскими и украинцами в начале века — от 87 до 95 %; среди других наиболее многочисленными были татары, уйгуры и узбеки [2; 567, 570]). Интенсификация межкультурных (межэтнических) контактов подстегивала оформление этнического дискурса и осмысление образованной частью общества сути «казахскости». Не случайно самоопределение «казах» появляется в 1913 г. в названии общенациональной газеты, а выработка «национального» проекта шла в направлении от интереса к общероссийской и даже международной культурно-языковой и религиозной солидарности к интересу к локальной этноцентристской. В Средней Азии так называемый «европейский» компонент был представлен значительно меньше (в Туркестане 4,5 % переселенцев [3; 16]), а мусульманское большинство отличалось значительной пестротой. При этом казахи были самым крупным кочевым народом России, хотя к 1917 г. значительная часть его вела уже полуоседлый образ жизни и кочевала на небольшие расстояния, тогда как у других коренных народов было широко развито земледелие.

Главную роль в процессе этнополитической консолидации играла образованная часть коренного населения, однако его численность была крайне мала. По данным переписи 1897 г., образовательный уровень казахов составлял 2,7 %, доля умеющих читать среди туркмен составляла 2,1 %, киргизов — 0,8 %, в целом у мусульман региона — менее 5 % [4, 5; 231]. В Туркестане в 1914 г. работали

545 школ, в основном русских, с 37,6 тыс. учащимися, и националы в них составляли от 0,5 до 1,5 %. Представители коренного населения обучались в 96 русско-туземных школах. В Бухарском эмирате (около 2,5 млн узбеков, таджиков, туркмен и казахов) и Хивинском ханстве (600 тыс. узбеков, туркмен, каракалпаков и казахов) [3; 16, 25] уровень грамотности коренного населения был еще ниже. Среди народов всего региона служащие, представители свободных профессий, чиновники, военно-служащие и духовенство на 1897 г. вместе с членами семей составляли 2,7 % от их общей численности, лица с образованием выше начальной школы – 0,02 % [5; 298, 299, 6; 234].

В аппарате администрации, суда, полиции и в других общественных учреждениях Казахстана работали 4469 казахов, что составляет 0,54 % занятого населения, вместе с членами семьи (3594 чел.) — 0,2 % (8063 чел.) от общего количества казахов [4]. В Туркестане острый недостаток русских чиновников, особенно знающих местные языки, делал туземную администрацию почти неподконтрольной. Между тем у мусульманского населения, не владевшего русским языком, складывалось стойкое убеждение в ответственности именно русской власти за все, что делают туземные чиновники. Российская власть не ставила задачи формирования национальной идентичности подвластных народов, хотя создание Степного генерал-губернаторства, включавшего основную часть казахского населения, сыграло свою роль в его этнотерриториальной и затем политической самоорганизации. Взаимодействие политических изменений, социальных, культурных и иных факторов в определенной степени влияло на медленную кристаллизацию этнической самоидентификации народов региона, прежде всего благодаря возникновению у них образованного слоя.

Несмотря на небольшую численность, представители реформаторской элиты в Средней Азии в начале XX в. развернули достаточно активную и плодотворную культурно-просветительскую деятельность: в Бухаре таджики С.Айни, Ахмад Наим Нусраталлабек, Махмудходжи Бехбуди и узбек Ф.Ходжаев, среди джаидов — узбеки А. Мунзим, С. Сиддикии Аджзи, А. Авлони, таджики Абдурауф Фитрат, Мирзо Сироджа Хаким, Мухаммад Икром (Икромча), Саид Ахмад Васли, Садри Зиё. На развитие джаидского движения в Средней Азии большое влияние оказали мусульманская печать, прежде всего татарская, а также религиозные реформаторы Поволжья. Возглавляемые национальной буржуазией среднеазиатские джаиды включали в свои ряды представителей разных социальных групп — мударрисов, богословов, педагогов и судей, учащуюся молодежь, врачей, литераторов, путешественников, коммерсантов. При этом если туркестанские джаиды ориентировались на российский проект политической модернизации страны, то бухарские — предпочитали турецкую модель.

К 1917 г. туркестанские реформаторы подошли с попыткой создания некоей политической организации, в Бухарском эмирате они были вне закона и представляли единственную оппозиционную силу (около 4 тыс. чел.), направляя усилия на просвещение и воспитание, а в Хивинском ханстве джаиды, ориентировавшиеся на бухарских единомышленников, действовали вполне легально и главным образом в школьной сфере [7; 27-30]. Используя опыт 1905–1907, 1913–1914 гг., джаиды после падения самодержавия активно возрождали национальную периодику. В Туркестане на узбекском языке выходили газеты, выдвигавшие идеи независимости или автономии, а также пантюркизма, — «Наджот» («Спасение»), «Турк эли» («Страна тюрков»), «Улуг Туркистон» («Великий Туркестан»), «Турон» («Туран»), «Кенгаш» («Совет»), в Самарканде — «Хуррият» («Свобода»), в Коканде — «Тириксуз» («Живое слово»), журнал «Хуррият». В Бухаре с 1912 г. на таджикском языке выходила газета «Бухороишариф» с приложением «Турон» на узбекском языке. Малочисленные младохивинцы (П.Юсупов, Б.Салимов, Н.Шаликаров и др.) к 1917 г. не имели конкретной программы, влияния и опоры в массах, хотя уже 5 апреля практически совместно вынудили Асфандияр-хана подписать манифест о созыве маджлиса, дав импульс политическим реформам. Однако в борьбе со сторонниками хана осенью 1917 г. лидеры младохивинцев были арестованы и осуждены, а в декабре были вынуждены бежать в Ташкент [8; 50-54].

Общероссийские политические партии имели влияние прежде всего среди русского населения, и в городах — Ташкенте, Омске, Семипалатинске, Верном и др. Национальная демократия в общероссийских партиях была немногочисленна или практически не представлена, за исключением некоторых казахов. Именно они обрели к 1917 г. более солидный опыт политической деятельности. Так, в мусульманских организациях участвовали Ж.Досмухамедов, В.Таначев, А.Букейханов, в кадетских — М.Тынышпаев, Х.Досмухамедов, Ж.Сейдалин, А.Букейханов. Несколько казахских демократов во главе с Букейхановым накануне революции активно сотрудничали с представителями политического класса России через структуры Думы и Земгорсоюза. В I Думу были избраны 3 казаха (из 23 мусульман-депутатов), в Туркестане выборы не успели состояться. Во II Думу попали 6 казахов, 3 узбека и

1 туркмен. 5 депутатов, избранных от коренного населения Туркестана, примкнули к мусульманской фракции (близкой по своей политической ориентации к кадетам), 1 — к кадетам, при этом русский язык знал только казах М.Тынышпаев [9; 10]. После государственного переворота 3 июня 1907 г. народы Средней Азии и Казахстана уже не имели права участвовать в выборах.

В то же время сами идеи социализма были весьма популярны, в т.ч. среди националов, что быстро проявилось после падения самодержавия. Наряду с политически слабой группой так называемых казахских «тюркофилов», ориентировавшихся на мусульманское единство народов региона, в казахском политическом «поле» к 1917 г. появились и немногочисленные левые (А.Джангильдин, Т.Рыскулов, К.Тогусов, С.Сейфуллин, А.Кенжин). Наиболее активно они стали действовать после октября 1917 г. Социал-демократические группы в годы Первой мировой войны подпольно действовали в Омске и Петропавловске, эсеры были разрозненны и предпочитали легализоваться через кооперацию. Сторонниками либерализма, прежде всего кадетов, были организаторы газеты «Казах» во главе с Букейхановым, однако на деле их взгляды представляли собой набор разных идей и принципов либерализма, социализма и национализма.

Кристаллизация общественно-политических взглядов разночинной казахской интеллигенции проходила под воздействием разнообразных факторов. Прежде всего, это традиционная культура казахского общества и постепенное возникновение элементов буржуазного уклада, ускорение процесса этнической консолидации и роста народного самосознания на фоне ухудшения социально-экономического положения национальных масс в условиях кризиса архаичной хозяйственной системы, изъятия земель для переселенцев, тягот военного времени. Важнейшую роль в идейно-политическом становлении будущих руководителей Алаш сыграли учеба в вузах России, знакомство с европейской и российской культурой в самом широком смысле. Представители казахской интеллигенции в период формирования их мировоззрения стали свидетелями крупных событий общественной и государственной жизни империи, рождения политических партий и организаций в России. Стремление соединить традиционализм с началами западной демократии, достижениями общечеловеческой цивилизации в жизни казахского общества было, пожалуй, наиболее характерной их чертой. В итоге казахские демократы в сравнении со среднеазиатскими джадидами оказались наиболее светски образованными и интегрированными в общероссийское культурное и политическое пространство. Потребности духовно-религиозной модернизации и проблемы консолидации с другими мусульманскими политическими структурами России они подчиняли этнополитическим задачам. Расширение зоны контактов с имперской и русской культурой, как и интенсификация опыта межкультурного взаимодействия, подстегнули казахскую элиту к более четкому определению собственной идентичности и культурной самооценности этноса, призванного не только приобщаться к более развитой части российского социума, но и сохранять и укреплять собственную многомерную целостность.

В Средней Азии этноидентификация не была первостепенной в иерархии общественно-политических приоритетов, а понятие «нация», ставшее особенно быстро распространяться в информационном пространстве 1917 г., толковалось весьма своеобразно — с учетом реальных консолидирующих факторов духовных, административно-территориальных и хозяйственных практик.

Как считает С.Агзамходжаев, исламский фактор стал индикатором политического самосознания для среднеазиатских мусульман, в 1917 г. более четко осознавших духовную и культурную общность с мусульманами России и других стран. В то же время к февралю 1917 г. конкретной политической программы даже радикальная часть джадидов не имела, выступая за демократические права и конституцию, расширение прав коренного населения в органах власти вплоть до Думы и свободы печати. Быстро растущая политическая активность русского населения региона подталкивала джадидов к более активным действиям, в т.ч. в организационном плане (слияние в более крупные организации и региональные съезды). Джадиды занимали центристские позиции, правые поддерживали Временное правительство при сохранении традиционных устоев. Среди левых были сторонники ханской власти, противники колониальных властей и религиозные реформаторы. Весь 1917 г. прошел под знаком усиления идейной пестроты в рядах национальных политактивистов [11; 53, 56-58, 67, 68]. Лишь в связи с обострением ситуации в Ташкенте и российских столицах осенью 1917 г. на повестку дня встал вопрос об автономии.

Впрочем, и те и другие встретили падение монархии с большим воодушевлением, активно поддержав Временное правительство. Архивы хранят многочисленные телеграммы из разных регионов в Думу, в т.ч. из Казахстана, от казахской общественности, как будто написанные под копирку: «Взошло солнце свободы!...». Кажется, никто не задумывался в этой эйфории — а что дальше? Те, кто

недавно писал прошения и петиции царю, ездили на празднование 300-летия дома Романовых, и даже те, кто выступал в оппозиции, критиковал власть, далеко не всегда требовали ее упразднения. Казахская интеллигенция, как и большинство образованных людей, отнеслась к краху самодержавия как к открывшейся возможности для демократизации и решения давно перезревших проблем. В общественных настроениях стали доминировать ожидания преодоления статусного неравенства в этносоциальной иерархии и признание культурного разнообразия нормальным, не подлежащим административной унификации.

В Ташкенте и других городах были созданы мусульманские советы во главе с Центральным муссоветом края. Они достаточно активно взаимодействовали с другими органами самоуправления, прежде всего советами, на протяжении всего 1917 г. Постепенно в национальном политическом сегменте произошло выделение правых, стремившихся максимально законсервировать имевшийся порядок управления, который Временное правительство менять не спешило, и левых, среди которых разногласия мнений распространялась от умеренных в «Шуро-Уламо» до радикалов во главе стихийной массы, позже выросшей в так называемое басмачество. Между ними располагались джадиды из «Шуро-Исламия», «Турон» и других организаций. Социалистические настроения выражал «Иттифак» — Союз трудящихся мусульман, связанный с «европейскими» меньшевистско-эсеровскими советами. Строгих барьеров между всеми этими организациями не было, политические настроения в них были изменчивыми, но при этом разделения по этническому признаку не происходило, а доминирующими были мотивы ликвидации царских порядков и администрации. Важную роль в политизации коренного населения сыграли трудности войны, растущий голод и последствия восстания 1916 г.

Между тем организационно-политическая инициатива была у «европейских» советов, которые уже в марте стали объединяться (рабочие и солдатские), а националы во время подготовки выборов в Ташкентский горисполком вступили в соперничество между собой, с трудом согласовав список кандидатур. Одновременно был создан мусульманский совет «Шуро-Исламия», имевший полиэтничный и идейно-политически разношерстный состав. Характерно, что муссовет ставил, в частности, задачи распространять современные политические и прочие идеи в массах, собрать информацию о зарубежных системах власти и готовиться к выборам в Учредительное собрание [11; 72-77].

В целом мусульманские структуры в своем организационном развитии фактически шли вслед за образцом, который демонстрировали им местные «европейцы». П.Юсупов свидетельствовал, что хивинские демократы «не знали, что такое воля», и именно от русских солдат получили поддержку и прямой совет, как участвовать в революции [8; 50, 51]. Во 2-й половине апреля сразу за I Краевым съездом советов и съездом делегатов исполкомов советов (на последнем была поддержана идея федерации в России) был созван I Краевой съезд мусульман, создавший Краймуссовет. На этом съезде делегаты разделились на федералистов и их противников. Среди первых обнаружили сторонники лишь культурной автономии, хотя в итоге была поддержана идея автономии края в составе демократической федеративной России. Эта позиция была подкреплена решением I Всероссийского мусульманского съезда в мае. При этом, как вспоминал глава Краевого муссовета М.Чокаев, «на съезде ни один голос не выступил за отделение от России». М.Бехбуди, разъясняя смысл такой автономии, в июне писал о необходимости в ней парламентаризма, сохранения культуры коренного населения и учета интересов всех туркестанцев, независимо от религиозной принадлежности [11; 117-122]. Этнический критерий идентификации по-прежнему не рассматривался.

Консолидация на религиозной основе в определенной мере служила способом сгладить внутренние противоречия в рядах малочисленного национального политического слоя. А.Фитрат, к примеру, «ради Бога, религии, Родины и нации» призывал объединиться джадидов, кадимов, мулл и богатых людей, закрыв глаза на имеющиеся амбиции и «классовые деления» [11; 124, 125]. Таким образом, понятие «нация» никак не связывалось с этничностью. Даже раскол в июне и выделение «Шуро-Уламо» были вызваны различиями в трактовке пределов и самой необходимости исламской модернизации. Нацстроительство, как оно сегодня понимается, совсем не стояло в повестке дня ни центра (царского и Временного правительств), ни туркестанских националов-демократов. То же касается находившихся в меньшинстве членов «Иттифак» (июнь 1917 г.), консолидовавших вокруг себя прибывавших с тыловых работ мусульман и другие рабочие организации, и Краймуссовета. Активную роль внутри национальной демократии стали играть получившие светское образование интеллигенты, знавшие русский язык. В августе на выборах в Ташкентскую городскую думу, как и в других городах, мусульмане поддержали «своих» выдвиженцев, причем в столице края больше всего мест

получил «Шуро-Уламо» (гл.о. муллы). Джадиды-прогрессисты не смогли преодолеть авторитет более консервативных улемов, что обусловило расхождения во внутримусульманском движении. Туркестанские федералисты объединились на съезде в Фергане (Скобелев, июль 1917 г.), приняв решение о создании мусульманской политической партии. Соперничество Турккомитета Временного правительства с КРАСом в борьбе за власть вынудило Краймусовет попытаться найти компромиссный вариант формирования краевой власти. Но 12 сентября большевики и левые эсеры заявили о захвате власти в Ташкенте, в ответ 24 сентября в городе и крае была введена военная диктатура.

В отличие от Туркестана, в Казахстане особенно быстро стали формироваться этнополитические структуры, казахская элита участвовала также в создании местных коалиционных органов власти. Более успешной консолидации национальных сил способствовало почти монопольное положение газеты «Казах» в информационном поле, причем этноцентризм стал отличительной чертой организационного строительства. Временное правительство сочло необходимым привлечь авторитетных казахских деятелей в Туркестанский комитет; в качестве комиссаров правительства М.Тынышпаев и А.Букейханов работали в Семиречье и Тургайской области соответственно, т.е. там, где восстание 1916 г. имело особенно тяжелые последствия. Активизировалось взаимодействие с общероссийским мусульманским движением, а также региональными проектами – я имею в виду сибирское областничество. За короткий период, от февраля до конца 1917 г., казахская интеллигенция прошла колоссальный по значению этап политического развития и самоорганизации (общеказахские съезды, выработка программы, формирование партии, провозглашение автономии). В учреждениях Временного правительства от Туркестанского комитета до местных работали практически все лидеры общественного мнения (не менее 19 чел.), частью имевшие определенный опыт работы в общероссийских партиях и парламенте. Они же вскоре приступили к созданию национальной партии. 1917-й г. стал временем быстрого создания казахских комитетов, которые вместе с советами и всевозможными гражданскими структурами включались в организацию местного самоуправления, были активными участниками создания земств, центрами этнополитической активности и звеньями нарождавшейся партийной сети движения Алаш. После провозглашения автономии в конце 1917 г. на время гражданской войны они переросли в местные органы автономной власти.

По мере развития революции среди среднеазиатских джадидов и казахских демократов наиболее популярной становится идея автономии для своих регионов, которая должна была реализоваться на основе решений Учредительного собрания и образования Российской демократической федерации. Лидеры «Шуро-Исломия», среди которых были известные туркестанские общественные деятели и прогрессисты, пытались сблизить позиции джадидов и местных традиционалистов-кадимистов, чьи интересы отстаивала организация «Шуро-Уламо» («Совет-Уламо» или «Совет духовенства») [6; 281, 282]. Сохраняя мусульманскую солидарность и отдавая приоритет духовно-религиозным проблемам, среднеазиатская политическая элита становилась более сложной по социальному составу, делилась не только на консервативную и модернизаторскую в культурном и просветительском плане, но и оказалась вовлеченной в разные российские политические партии. Как свидетельствовал А.З.Валидов, в начале 1917 г. М.Чокаев «был связан с кадетами», С.Асфендиаров примыкал к социал-демократам, С.Лапин — к монархистам. При этом все поддерживали региональную консолидацию и понимали, что «вступление в русские организации не приносит нам много пользы» [12; 118].

В борьбе двух проектов — демократического, с идеей Учредительного собрания, и социалистического — националы поддерживали первый. Так, «Шуро-Исломия» предпочитала готовиться к выборам в собрание, которое должно определить национально-государственное устройство края. Между тем «Шуро-Уламо» во главе с С.Лапиным предлагал создать «чисто мусульманскую автономию», что вызвало отторжение со стороны так называемых прогрессистов, считавших эти идеи утопичными и антинациональными. Правда, при этом под нацией понималось все мусульманское сообщество Туркестана. Показательно, что казах Ж. Досмухамедов на Всероссийском мусульманском съезде в мае 1917 г. по поводу идеи мусульманского единства (национально-культурной автономии) заявил, что «создать единую мусульманскую нацию, объединив мусульманские народы», безусловно, невозможно. Он считал, что сторонник этой идеи Цаликов просто не знает, что означает нация [6; 282, 284, 285]. В итоге, как известно, на съезде победили федералисты.

Автономизм оказался наивысшим и самым радикальным пунктом в эволюции политических приоритетов среднеазиатских и казахских активистов революции. Но для среднеазиатских деятелей он не был связан с политизацией этничности, религиозная консолидация оставалась первичной. Член Краймусовета М.Бехбуди в июне 1917 г. писал о поддержке российского федерализма и желании,

«не отделяясь от России», ввести такой парламентаризм в Туркестане, который обеспечил бы учет интересов «всех туркестанцев, будь то еврей, христианин или мусульманин» [11; 121]. Мусульманская солидарность была приоритетной и для «левых» национальных организаций «Иттифок», объединивших низовые слои. Определяющим для масс было требование социальной справедливости.

В Казахстане развитие шло от апробации политических интересов национальной элиты в общероссийских партиях к созданию этноцентристской партии Алаш и после прихода в столице большевиков к власти провозглашению на ее основе автономии. Планируемая как составная часть Российской демократической федерации по решению Учредительного собрания, она по замыслу лидеров предусматривала включение в состав правительства представителей некоренного населения региона.

В Туркестане идея автономии в мусульманском политическом классе впервые была озвучена в июле 1917 г., причем толчком послужил информационный повод, когда стало известно о создании на Украине Центральной Рады. Важным стимулом стали и решения I Всеказахского съезда в Оренбурге (21-26 июля). Кроме того, на туркестанцев оказывали влияние башкирские и азербайджанские деятели, непосредственно (А.З.Валиди), принявшие участие в ташкентских событиях или (А.Амин-Заде) наезжавшие в край поделиться опытом. Это разностороннее воздействие отчетливо прослеживается по содержанию программы так называемой Партии тюркских федералистов, провозглашенной на съезде мусульманских организаций в июле 1917 г. [11; 159-164].

Попытка объединить усилия туркестанских и казахских (от Тургайской и Уральской областей) мусульман состоялась 17-20 сентября на съезде в Ташкенте, практически сразу после резкого усиления роли советов и левых «европейских» сил, подстегнутого, в свою очередь, обострением ситуации в Петрограде. Однако решение съезда о будущей Туркестанской федерации в составе Российской республики не привело к объединению казахских и туркестанских автономистов. Более того, взятие власти большевиками заставило тех и других осознать необходимость самостоятельных действий, к чему подтолкнули их и местные левые, упорно боровшиеся за полновластие советов. При этом лидеры Алаш вплоть до декабря весьма осмотрительно вступили в фактический союз с сибирскими областниками. Туркестанские демократы, не имея по соседству аналогичного регионального партнера и не получив поддержки со стороны алашевцев в своих претензиях на лидерство в возможном азиатском альянсе, в ноябре заявляли о нейтральной позиции в отношении и свергнутого Временного правительства, и большевиков [11; 180]. Неприятие большевистской власти и радикализация националов, вплоть до вынужденного провозглашения Туркестанской автономии в Коканде в ноябре, были вызваны действиями местных большевиков, отвергших право коренного населения на политическую самостоятельность. Но верность идее Российской Федерации была зафиксирована в решениях о создании и этой и Алашской автономии, в декабре 1917 г.

Контролируемые советами города Туркестана не позволили автономистам, несмотря на поддержку со стороны мусульманского населения, обеспечить реальную власть и дееспособность. Младохивинцы не смогли противостоять ханской власти и бежали в Ташкент, пытаясь в декабре заручиться поддержкой советских лидеров, а в январе 1918-го — кокандских автономистов. К лету 1918 г. младохивинцы сформулировали свою программу, включая пункт о вступлении в состав Советского Туркестана и РСФСР [8; 55].

Алашская автономия оказалась более «живучей», заставив в 1918-1919 гг. считаться с собой как большевиков, так и антисоветские силы в регионе. На территории современной Туркмении в 1917 г. борьба так называемых евротуркмен против старой знати в лице Махтумкули-хана развивалась на фоне противостояния представителей российской власти и попыток левых обрести власть. Активисты-евротуркмены предлагали разделить управление на городское, куда были готовы включиться вместе с «европейцами», и сельское (аульное), где власть бы принадлежала коренному населению. Это не предполагало политического самоопределения, меж тем в 1918 г. за власть в Закаспии соперничали уже не только левые (большевики, эсеры, меньшевики), но и английские интервенты. Все они пытались использовать для этого символический авторитет традиционной системы в лице Махтумкули [13; 77-79].

Непосредственное участие в установлении советской власти приняли немногочисленные представители коренного населения региона. Так, среди казахов лишь А.Джангильдин вступил в партию большевиков до 1917 г. (1915 г.). По материалам партийной переписи 1922 г., в Компартии ТАССР было 2 узбека со стажем до 1917 г., 4 — с 1917-го и 609 — со стажем с 1918 г. Центральная Комиссия по делам бывших красных партизан и красногвардейцев при ЦИК Узбекистана в 1-й половине 1930-х гг. признала активными участниками революционных событий 1917–1918 гг. (красногвардейцами)

в Ташкенте 911 жителей из коренного населения, в Андижане — 270, в Фергане и Коканде — 167, Самарканде — 249, всего в 5 городах — 1697 чел., или более 20 % всех признанных красногвардейцами [14; 50, 51].

Хронология и содержание событий 1917 г. свидетельствуют, что политический актив Туркестана не мог преодолеть сложившийся прежде культурный барьер между так называемыми «европейцами» и мусульманским сообществом, а внутри каждого из этих массивов происходили сложные политические процессы. При этом «европейцы» еще до революции самоопределились в партийном плане, тогда как именно слом монархии и объективная необходимость участвовать в формировании новых структур власти и управления подтолкнули мусульманскую элиту к политической самоидентификации. Для большинства этой элиты в такой идентификации на первом месте оказались задачи государственного переустройства региона, а модель партийного строительства, привносимая российскими деятелями с Запада, не представлялась существенной. Критерии этничности также объективно не были востребованы.

При этом в 1917 г. общероссийский административно-территориальный формат стал основой для выработки региональных этнополитических проектов. Они оставались в границах общего пространства бывшей империи, которое было исторически и географически устойчивым, по-прежнему воспринималось в перспективе надежным, привычным и обжитым, при условии его общей демократизации. Эта пространственная целостность сказалась и на взаимодействии региональных лидеров и структур [15; 142].

Федерализм этнополитическая элита региона рассматривала как воплощение автономии для своих народов — национально-территориальной у казахов и культурно-религиозной в рамках бывшего генерал-губернаторства — для среднеазиатской. Неудачи и даже безнадежность антисоветских автономистских амбиций казахских и среднеазиатских националов не спровоцировали сепаратистские настроения и не изменили их стратегического ориентира на государственное единство с Россией [16; 43]. Симптоматично, что, как и в условиях распада Российской империи, в конце XX в. этнополитическая элита современных центральноазиатских государств не спешила отказываться от ставшего привычным советского проекта и его возможных модификаций, предлагавшихся разными акторами. Свою роль в обеих ситуациях сыграла вера в могущество и выживаемость огромного имперского организма. В то же время освоенный государственный ландшафт с его понятными и наработанными социально-политическими сетями, официальными и негласными привилегиями, компромиссами и зависимостями был гораздо комфортнее и безопаснее, нежели непредсказуемая самостоятельность, в которой ответственность полностью переходила к новому центру власти в лице самой национальной элиты.

В представлениях о справедливости как доминирующей социальной ценности преобладали политические и, в случае элит, конъюнктурные факторы, причем от февраля к октябрю их значение все более возрастало. Поиск более рационального и признаваемого большинством нового государственного порядка функционирования и консолидации этноконфессионального и социального разнообразия породил в регионах бывшей империи во многом сходные проекты. Национальные элиты и центры политической силы на местах при слабости и неустойчивости общегосударственной власти возглавили очаги самоорганизации. Но стабилизация и интеграция столь разнообразного социально-культурного, политического и многонационального пространства оказалась им не под силу, во многом вследствие разного смыслового наполнения динамично менявшейся ситуации с непредсказуемыми результатами.

Список литературы

- 1 Абдурасулов У. Неопределенность как политика: размышляя о природе российского протектората в Средней Азии / У. Абдурасулов, П. Сартори // *AbImperio*. — 2016. — № 3. — С. 118–164.
- 2 История Казахстана с древнейших времен до наших дней: в 5 т. Т. 3 / К.С. Алдажуманов, М.Х. Асылбеков, Ж.К. Касымбаев и др.; гл. ред. А.Прманов. — Алматы: Атамұра, 2000. — 768 с.
- 3 История коммунистических организаций Средней Азии / А.М. Богоутдинов, К.Е. Житов, К.К. Каракеев и др.; пред. редколл. А.М.Богоутдинов. — Ташкент: Узбекистан, 1967. — 778 с.
- 4 Игибаев С.К. Казахстан в источниках и материалах [Электронный ресурс] / С.К. Игибаев. — Усть-Каменогорск, 2010. — 394 с. — Режим доступа: <http://rerefat.ru/docs/5/index-171026.html?page=17#107963>.
- 5 Каппелер А. Россия – многонациональная империя. Возникновение. История. Распад / А. Каппелер; пер. с нем. С.Червонная. — М.: Изд-во «Прогресс-Традиция», 1997. — 344 с.

- 6 История общественно-культурного реформаторства на Кавказе и в Центральной Азии (XIX-начало XX века) / Отв. ред. Д.Алимова, И.Багирова. — Самарканд: МИЦАИ, 2012. — 335 с.
- 7 Гафаров Н.У. Джадидизм в Средней Азии в конце XIX - начале XX вв.: автореф. дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / Н.У. Гафаров. — Душанбе, 2014. — 46 с.
- 8 Полвонов Н. История социальных движений и политических партий Хорезма (1900-1924) / Н.Полвонов. — Ташкент: Akademnashr, 2011. — 120 с.
- 9 Циунчук Р.А. Развитие политической жизни мусульманских народов Российской империи и деятельность мусульманской фракции в Государственной Думе России 1906-1917 гг. / Р.А. Циунчук // Имперский строй России в региональном измерении (XIX - начало XX века) / отв. ред. П.И. Савельев. — М.: МОНФ, 1997. — С. 176–223.
- 10 Котюкова Т.В. «Право», которого не стало: Политическая дискуссия о туркестанском представительстве в Государственной думе [Электронный ресурс] / Т.В. Котюкова. — Режим доступа: <http://www.fergananews.com/articles/7237>.
- 11 Агзамходжаев С. История Туркестанской автономии (Туркистон Мухторияти) / С.Агзамходжаев. — Ташкент: Изд.-полигр. объединение «Тошкент ислом университети», 2006. — 268 с.
- 12 Тоған З.В. Воспоминания. Борьба мусульман Туркестана и других восточных тюрок за национальное существование и культуру / З.В. Тоған; пер. с тур. В.Б. Феонова. — М., 1997. — 649 с.
- 13 Кадыров Ш. «Нация» племен. Этнические истоки, трансформация, перспективы государственности в Туркменистане / Ш. Кадыров. — М.: Липецкое изд-во, 2003. — 363 с.
- 14 Вексельман М.И. Новые документы по истории участия трудящихся коренных национальностей в борьбе за власть Советов в Узбекистане / М.И. Вексельман // Общественные науки в Узбекистане. — 1990. — № 10. — С. 49–52.
- 15 Федералистские ориентиры этнических элит в условиях революции имели реактивный и импровизационный характер. См.: Красовицкая Т.Ю. Этнические элиты о формах федеративного устройства России (1917-1929) / Т.Ю. Красовицкая // Улкен Алтай әлемі – Мир Большого Алтая – World of Great Altay. — 2017. — № 3(2). — С. 139–157.
- 16 На Центрально-Азиатские регионы России неправомерно распространять утверждение, что национальные окраины и движения после Октября 1917 г. «поспешили дистанцироваться от рассыпающейся российской государственности, объявляя о независимости». См.: Gerasimov I. The Great imperial Revoluton / I. Gerasimov // AbImperio. — 2017. — № 2. — С. 21–44.

Д.А. Аманжолова

1917 жылғы революция және Ресейдің Орталық Азия аймағы халықтарының этносаياسي даму мәселелері

XX ғасырдың басында Далалық өлкелермен Орта Азияда орын алған жалпы ресейлік ұлттық-центристік (біріктірушілік) заңдылық өзіндік ерекшелігімен сипатталды. Мақалада Орталық Азияның әлеуметтік-саياسي және этномәдени кеңістігіндегі революциялық дамудың жалпы ресейлік трендінің көрініс беру ерекшеліктері талданды. Автономизм революциялық көңіл-күйдегі ортаазиялық және қазақ саяси белсенділері көзқарасының эволюциясындағы ең жоғарғы және радикалды ұсынысы болғандығы дәйектелді. Аймақтағы халықтың этносаياسي консолидациясының динамикасына, сипаты мен нысандарына, 1917 жылғы оқиғадағы ұлттық зиялылардың атқарған рөліне басты назар аударылды. Ұлт элитасының саяси бағыт-бағдарларының эволюциясы, мемлекеттік қайта құру туралы аймақтық жобаларының мазмұны және 1917 жылы ұсынылған және (немесе) сынақтан өткен әлеуметтік модернизациялауды ұйымдастыру үлгілерінің негізгі сипаттамалары қарастырылды.

Кілт сөздер: революция, Орталық Азия, халық, этносаياسي даму, ұлт элитасы, саяси бағыт-бағдар.

D.A. Amanzholova

Revolution of 1917 and problems of ethno-political development of the peoples of the Central Asian region of Russia

In the Steppe region and Central Asia, the all-Russian trend of the early 20th century towards nation-centeredness manifested itself quite specifically. The report analyzes the features of manifestation of all-Russian trends of revolutionary development in the socio-political and ethno-cultural space of Central Asia. Autonomism was the highest and most radical point in the evolution of the political priorities of the Central Asian and Kazakh revolution activists. The main attention is paid to the dynamics, nature and forms of ethno-political consolidation of the peoples of the region, the role of the national intelligentsia in the events of 1917. The evolution of the political priorities of the national elite, the essence of regional projects of state reorganization and the main characteristics of the organizational models of social modernization that emerged and (or) tested in 1917 are considered.

Keywords: revolution, Central Asia, people, ethno-political development.

References

- 1 Abdurasulov, U., & Sartory, P. (2016). Neopredelennost kak politika: razmyshliaia o prirode rossiiskoho protektorata v Srednei Azii [The Politics of Ambiguity: What Does It Mean to Be a Russian Protectorate?]. *AbImperio*, 3, 118–164 [in Russian].
- 2 Aldazhumanov, K.S., Asukbekov, M.Kh., & Kasumbaev, Zh.K. et al. (2000). Istoriia Kazakhstana s drevneishikh vremen do nashikh dnei [History of Kazakhstan from ancient times to the present day]. A.Prmanov (Ed.). (Vol. 1-5, Vol. 3). Almaty: Atamura [in Russian].
- 3 Bogoutdinov, A.M., Zhinov, K.E., & Karakeev, K.K., et al. (1967). Istoriia kommunisticheskikh orhanizatsii Srednei Azii [History of the Communist organizations of Central Asia]. A.M. Bogoutdinov (Ed.). Tashkent: Uzbekistan [in Russian].
- 4 Igbayev, S.K. (2010). Kazakhstan v istochnikakh I materialakh [Kazakhstan in sources and materials]. Ust-Kamenogorsk. *rerefat.ru*. Retrieved from <http://rerefat.ru/docs/5/index-171026.html?page=17#107963> [in Russian].
- 5 Kappeler, A. (1997). *Rossiiia – mnohonatsionalnaia imperiia. Vozniknovenie. Istoriia. Raspad* [Russia is a multinational empire. Appearance. History. Disintegration]. Moscow: Izdatelstvo «Progress-Traditsiia» [in Russian].
- 6 Alimova, D., & Bagirova, I. (Eds.). (2012). *Istoriia obshchestvenno-kulturnoho reformatorstva na Kavkaze i v Tsentralnoi Azii (XIX — nachalo XX veka)* [The history of socio-cultural reform in the Caucasus and Central Asia (XIX-early XX century)]. Samarkand: MITsAI [in Russian].
- 7 Gafarov, N.U. (2014). Dzhadidizm v Srednei Azii v kontse XIX - nachale XX vv. [Jadidism in Central Asia in the late XIX - early XX centuries]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Dushanbe [in Russian].
- 8 Polvonov, N. (2011). *Istoriia sotsialnykh dvizhenii i politicheskikh partii Khorezma (1900-1924)* [The history of social movements and political parties of Khorezm (1900-1924)]. Tashkent: Akademnashr [in Russian].
- 9 Ciunchuk, R.A. (1997). Razvitie politicheskoi zhizni musulmanskikh narodov Rossiiskoi imperii i deiatelnost musulmanskoi fraktsii v Hosudarstvennoi Dume Rossii 1906-1917 hh. [The development of the political life of the Muslim peoples of the Russian Empire and the activities of the Muslim faction in the State Duma of Russia in 1906-1917]. *Imperskii istroi Rossii v rehionalnom izmerenii (XIX - nachalo XX veka) – The imperial structure of Russia in the regional dimension (XIX - early XX century)*. P.I. Savelyev (Eds.). Moscow: MONF [in Russian].
- 10 Koryukova, T.V. (2012). «Pravo», kotoroho ne stalo: Politicheskaiia diskussiia o turkestarskom predstavitelstve v Hosudarstvennoi Dume [«Right», which did not become: Political discussion about the Turkestan representation in the State Duma]. *fergananeews.com*. Retrieved from <http://www.fergananeews.com/articles/7237> [in Russian].
- 11 Agzamkhodzhaev, S. (2006). *Istoriia Turkestarskoi avtonomii (Turkiston Mukhtoriyati)* [History of the Turkestan Autonomy]. Tashkent: Izdatelstvo «Toshkent islom universiteti» [in Russian].
- 12 Togan, Z.V. (1997). *Vospominaniia. Borba musulman Turkestarsana i druhikh vostochnykh tiurok za natsionalnoe sushchestvovanie i kulturu* [Memories. The struggle of Muslims of Turkestan and other Eastern Turks for national existence and culture]. (V.B. Fenonova, Trans.). Moscow [in Russian].
- 13 Kadurov, Sh. (2003). «Natsiia» plemen. Etnicheskiie istoki, transformatsiia, perspektivy hosudarstvennosti v Turkmenistane [«Nation» of the tribes. Ethnic origins, transformation, prospects of statehood in Turkmenistan]. Moscow: Lipetsskoe izdatelstvo [in Russian].
- 14 Vekselman, M.I. (1990). Novue dokumenty po istorii uchastiia trudiashchikhsia korennykh natsionalnostei v borbe za vlast Sovetov v Uzbekistane [New documents on the history of participation of indigenous workers in the struggle for power of the Soviets in Uzbekistan]. *Obshchestvennye nauki v Uzbekistane – Social sciences in Uzbekistan*, 10, 49–52 [in Russian].
- 15 Krasovitskaya, T.Uy. (2017). Federalistskie orientiry etnicheskikh elit v usloviakh revoliutsii imeli reaktivnyi i improvizatsionnyi kharakter. Etnicheskie elity o formakh federativnogo ustroistva Rossii (1917-1929) [The federalist orientations of ethnic elites in the conditions of the revolution were of a reactive and improvisational nature. See: Krasovitskaya, T.Yu. Ethnic elites on the forms of the federal system of Russia (1917-1929)]. *Mir Bolshoho Altaia – World of Great Altay*, 3(2), 139–157 [in Russian].
- 16 Gerasimov, I. (2017). Na Tsentralno-Aziatskie rehiony Rossii nepravomerno rasprostraniat utverzhdenie, chto natsionalnye okrainy i dvizheniia posle Oktiabria 1917 h. «pospeshili distantsirovatsia ot rassypaiushcheisia rossiiskoi hosudarstvennosti, obliavlaiia o nezavisimosti» [It is wrong to extend the assertion to the Central Asian regions of Russia that the national suburbs and movements after October 1917 «hastened to distance themselves from the crumbling Russian statehood, declaring independence». The Great imperial Revoluton]. *AbImperio*, 2, 21–44 [in Russian].

E.E. Alzhanova, A.S. Kasymbekov

*Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan
(E-mail: elmira.alzhanova@ayu.edu.kz)*

History of colonization of the Kazakh steppe in written sources of the 19th century: electronic collection

Questions of creation of an electronic collection of information resources on history of colonization of the Kazakh steppe in written sources of the 19th century for formation of electronic catalogs and full text databases are considered in this article. During the creation of an electronic collection of information resources on history of colonization of the Kazakh steppe in written sources of the 19th century there were used more than 100 sources of information materials – original historical documents and photos of the Turkestan collection. The created electronic collection of information resources on history of colonization of the Kazakh steppe contains information materials from the Turkestan collection which were carefully analysed and systematized on subject in written sources of the 19th century and are presented as the separate PDF files. The electronic collection is formed on the basis of modern information technologies that will allow to increase the level of scientific and educational researches and to organize effective work of quick search, the analysis, systematization and storage of information resources.

Keywords: electronic collection, electronic catalog and database, electronic library, information resources, full text documents, colonization of the Kazakh steppe, written sources of the 19th century.

Informatization process also deeply affected modern historical science, led to basic changes of its information environment and structure. An expression of these changes was the emergence and accumulation of new types of resources created on the basis of information technology. Historical information resources are various on a perspective and represent both products for scientific studying, and the products intended for historical education.

Rapid growth of information resources on history as bases of the modern information environment of historical science and education puts a number of problems. Among them there are problems of quality of resources, expediency and opportunities of their use in scientific research and education on history, ways of further development of technologies and techniques of their creation and application.

The certain experience of the solution of questions of classification and the description of information resources on history at the theoretical and applied level connected with discussion of problems of their creation, preservation, the description, documenting, cataloguing, the analysis, use, etc. is so far already accumulated. However the complete complex systems of classification and standards of the description of information resources on history do not exist. The problem of their creation is caused by a number of factors among which: considerable functional and substantial variety of resources; a considerable difference in the description of traditional and electronic resources, emergence of new types and types of resources; difficulty or impossibility of adaptation traditional (for example, bibliographic) attributes of the description to new types of resources; need of creation of the systems of the description suitable for various purpose (scientific research, education, storages, cataloguing documenting and others).

Current trends of informatization of public life of Kazakhstan, integrative processes in scientific and educational spheres, more and more broad access for humanists to computers and new modern information technologies. The increasing development is gained by use of multimedia technologies, technologies of optical identification of texts in researches on history of cultural heritage: to archeology, archive science, museology, in creation of electronic educational editions on national history. The Public Records Offices and libraries which work generally with financial support of the state and in line with state programs of informatization of the country's cultural sphere are systematically engaged in system work on preservation of cultural heritage.

Informatization of historical science and education in Kazakhstan has a positive tendency, however they pass extremely slowly. In our opinion, the main reasons for it are lack of coordination of scientific activities for use of new information technologies in historical researches and education; insufficiently developed system of training of future experts in the sphere of historical informatics and a certain inertness of the research associates preferring to research at the traditional level; the insufficient information culture of historical scientific community and weak promotion of opportunities of obtaining essentially new results at application of

methods, means, techniques and technologies of historical informatics; the undeveloped user environment and use of the computer for printing of scientific works and search of a reference information in local networks, libraries, archives and the Internet.

Today, one of the most relevant problems of historical informatics are development of theoretical-methodological aspects and technologies of the source study semantic analysis of the electronic sources which are posted online by Internet. The unresolved nature of these sources of research leads to the exclusion of source material from the research space. Demand for historians of this case of sources and their judgment are a strategic problem of scientific and analytical ensuring processes of the state construction, formation of historical consciousness in the conditions of a new information and innovation paradigm.

Source study of electronic written sources on the basis of a vast source base of Kazakhstan's cultural heritage of past years on the history and formation of scientific and educational historical and cultural resources for research on the basis of interdisciplinary interaction of historical and natural sciences in domestic historiography is one of the topical issues.

The source base of the research should serve to identify the characteristic features of the information capability of written sources when they receive in full the factual information about the process of genesis of the Kazakhstani historiography of the colonial problems. Sources should be analyzed against the backdrop of the socio-political situation in which the sources studied arose. Each group of sources used should complement each other and, in the aggregate, enable the most complete disclosure of the development of the historiography of Russian-Kazakh relations in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries and the process of accumulating knowledge on the research topic. To date, the scientific knowledge of the history of the colonization of the Kazakh steppe by the Russian empire and the national liberation movement of the Kazakh people directed against it in the second half of the 19th and beginning of the 20th centuries has become one of the main directions of scientific research in modern Kazakhstan. The colonization of the Kazakh territory by the Russian Empire is the most difficult and contradictory period in the history of the Kazakh people, the significance of which lies in the transformation of the province into a province of neighboring state education. The second half of the nineteenth and early twentieth centuries was marked by the rise of the national liberation movement, which entered a qualitatively new stage. The national intellectuals begin to play a defining role in the liberating fight. In this regard, it is natural that the development of various aspects of these problems during the period under review makes it possible to trace the development of modern Kazakhstani historiography.

Therefore, the creation of modern technological conditions for wide access to the rich information materials for scholars, teachers and students of the republic concerning the history of the colonization of the Kazakh steppe in the 19th century written sources inhabiting the Turkestan region in past centuries are the main ideas of the study.

The aim of the research is to collect, digitize and store rare books and manuscripts for creating electronic collections in libraries, and to provide users with wide access to historical documents on the history of the colonization of the Kazakh steppe in written sources of the XIX century.

The work is aimed at replenishing the resources of specialized databases of the electronic library with unique full-text scientific and educational information concerning the history of the colonization of the Kazakh steppe in written sources of the XIX century, which are reflected in written sources and the development of a virtual environment, by organizing effective operational search and remote access to necessary sources.

The significance of the problem lies in the creation of technological conditions for access to rare funds for a wide range of consumers relating to historical and cultural heritage of Kazakhstan in history, by digitizing documents and storing them in electronic format; in the application of modern information technologies in the creation of specialized databases of valuable materials from the past of our region, which would not only help to raise the level of scientific research and education, but also organize effective work to systematize the rich cultural heritage in history and provide consumers with relevant information.

Many materials of the past centuries are damaged by deformation and other damages over time, and as a result they become unusable. Therefore, the digitization of rare historical documents and manuscripts on history in electronic versions is topical as well as the creation of technological conditions for researching historical and cultural heritage of Kazakhstan in history through modern information technologies in virtual information environments.

A preliminary review of our previous scientific research shows that the main written sources of the XIX century, which are the cultural heritage of Kazakhstan in history, which contain unique full-text materials are

stored in libraries and archives of the countries of the former Soviet Union, near and far abroad [1]. These collections which are separated from each other in time and different in purpose, provide an opportunity to analyze different aspects of cultural heritage in the written sources of Central Asia on history. Comparison of these ensembles makes it possible to reconstruct the peculiarities of the situation in the Turkestan region more reliably and to trace through the history of their creation individual elements of the cultural heritage in written sources of that period of Kazakhstan.

A preliminary review of previous scientific research conducted in the world practice relating to the topic under study and their relationship to the present study is in the features that is expressed by the generality of the archival sources studied.

The research and study of materials relating to the history of the colonization of the Kazakh steppe in written sources of the XIX century and stored in libraries and archives of the post-Soviet space are based on published materials, original documents and photographs - «The Turkistan collection» of V.I. Mezhev and the collection «Turkestan Territory» A.G. Serebrennikov.

Collection of Serebrennikov. The collection was created by the military and the classic sample of military history, combining retrospective reconstruction and reflexion, and its compiler was known as the author of military historical and military topographical works on Central Asia [2]. Serebrennikov Adrian Georgievich - military engineer, major general, outstanding Russian military orientalist, researcher of the Pamir and the Pripamir khanates, «whose name will forever remain memorable in the history of the Pamir annexation» (B.L. Tageev). Member of the «Pamirian campaigns» (1892–1895), three reconnaissance of Alai and Pamir. He directed the construction of the «Pamir tract» in Pamir, the erection of posts and fortifications. Famous Swedish traveler in Central Asia Sven Hedin called the Pamir fortification, built by Serebrennikov, a «true miracle.» The author of several military-geographical works on the Pamir - «Pamir and Pamir Khanates (Military-geographical and topographical sketch)» (1894), «Essay of the Pamirs» (1899), etc. For the work «Pamir and Pamir Khanates».

He worked on drawing up the set of documents – «The Turkestan region: The collection of materials for history of its gain of 1839–1876» on the instructions of the War Ministry and the Turkestan General-Governor. In four years (1902–1905) he did great job on identification and collecting historical materials in archives of St. Petersburg, Moscow, Tiflis, Orenburg, Omsk and True. He carefully studied funds of the Ministries of Foreign Affairs, military and sea, headquarters of the Caucasian, Turkestan and Omsk military districts, headquarters of Separate Orenburg and Siberian cases, offices of the Deputy in the Caucasus and the Turkestan –general-governor, regional management and the headquarters of troops of the Smerechinsky region whose materials were a part of the collection.

Military operations on gaining the Turkestan region, being a brilliant example of how with insignificant means it is possible to achieve enormous results, these military operations quite deserve that on their studying more attention and that, thanks to it, did not go to waste past lessons was devoted perhaps, relying on strong knowledge of which, it would be possible and to make in the future in each separate case the corresponding decision.

From this point of view studying of military operations on gaining the Turkestan region has special value, and drawing up history of gaining edge is, without disputable, an extremely necessary matter, having not only the theoretical interest, but also purely practical value of paramount importance.

But since each story should be written mainly on the basis of primary sources, that is, archival documents scattered across different archives, the use of which is accessible, for material and other reasons, to very few people, it was considered necessary first of all to collect these documents and by printing in a more or less significant number of copies make them available for use by all persons involved in historical research.

Another goal was to exclude the possibility of the disappearance of archival documents, due to fires in the archives, negligent storage, embezzlement, etc. The idea of collecting and publishing materials for the history of the conquest of the Turkestan Territory belongs to the former Military Minister Adjutant General A.N. Kuropatkin, who during the visit to Tashkent in 1901 instructed the commanding troops of the Turkestan district, Lieutenant-General N.A. Ivanov, to take care of bringing this to execution and to get out the leave required for this funds.

The direct execution of the work on the collection of materials was entrusted to the writer of these lines, to which General Ivanov was given proper instructions.

In a type of the fact that gaining the Turkestan region was conducted with three parties — from Orenburg, from Siberia and from the Caucasus, when collecting materials for history of this gain, it was solved to

use not only the archives which are in Tashkent and in other cities of the Turkestan region. And also military and scientific and the general archives of General staff where the main mass of materials, but, besides, and the archives which are in Orenburg, Omsk and Tiflis is stored; subsequently it was necessary to extract materials for history of gaining the Turkestan region as well from archives of the Ministry of Defence's office, the Head engineering department, the Naval Ministry, the St. Petersburg Main Archive of the Ministry of Foreign Affairs and the Moscow branch of the General Archive of the General Staff.

Being guided by instructions of the general N.A. Ivanov, the author of the present collection of materials started to collect since 1839, i.e. from a winter campaign to Khiva of the Adjutant-General Perovsky; ended the collection 1876, year of final conquest of the Kokand khanate and accession it to the Russian Empire, under a name of the Fergana region.

At the same time it was decided to publish materials in crude, absolutely raw look, in the form of exact copies not only documents, but also resolutions on them, the inscriptions and marks which are often of very high importance.

When compiling this collection and determining the historical value of the documents placed in it, there was primarily a possible fuller and more comprehensive coverage of events, and in this respect the compiler encountered difficulties of two kinds: first, materials relating to various events of the period from 1839 to 1875 year, in different archives there was not the same number, far in disproportionate interest and importance of events, thanks to which it turned out that sometimes events of lesser importance are covered more fully than events of more importance ; and secondly, it was necessary to take into account the fact that too much material would require enormous amounts of money for their publication. The third volume of the collection of materials for the history of the conquest of the Turkestan Krai (1841) contains mainly interesting documents concerning the mission of Captain Nikiforov to Khiva, as well as the actions of the troops sent to the Kirghiz steppe from the Siberian and Orenburg lines to suppress the rebels the inscription «not subject to disclosure», made on the cover of the book, shows that the book was not intended for use by the general public at the time.

It is difficult to say how the author of the collection managed to get out of this difficulty, especially since the assessment of this depends on the subjective views of those persons who will use the collected materials and those special requirements with which these persons will approach them. The work differs from previous collections, as it was not a fixation of universal knowledge in general, it did not create a propaganda glossy image of Russian Turkestan and did not evolve the military-popular control system. It was, first of all, historical publication that reconstructed the events of the half-century prescription and 74 volumes, contained information not only about Turkestan, but also about Afghanistan, Iran, China, Kashgar, Pamir and Tibet.

It was not possible to publish the Collection in full, although it was completed and it stretched from 1908 to 1915. 74 collected books with handwritten and typewritten documentation were to be published in 30 volumes, in each volume — from two to three books. However, only 12 volumes were written, and in 1915 the publication was stopped due to lack of funds. The remaining 52 books — from 14 to 27 and from 34 to 67 (some volumes were sometimes composed of three books) — were not issued. At present, the collection of Serebrennikov is kept in the Central State Archive of the Republic of Uzbekistan. Unpublished volumes are stored under the title «Preparatory materials for the history of the conquest of the Turkestan Territory, collected in various archives by Serebrennikov» [3].

Turkestan collection. This work was conceived as a monumental-original «encyclopedia» on Central Asian issues. All publications concerning Central Asia and its adjacent East were purchased and collected. Newspaper articles were cut out, pasted onto white sheets of paper, articles from magazines and books hadn't brochure and pasted into paper frames. All the pasted material was collected and intertwined in the same volumes, which were in the same bindings, and also were supplied with the title page printed from the printing house. All publications were selected as they were published, thus observing the chronological order. In 1868, four volumes of the collection were published, covering the material for 1867. Then until 1877 in St. Petersburg, published volumes of the collection, which were sent to the Library. By 1888 there were 416 volumes, including 4713 titles.

It is some kind of huge encyclopedia. Everything that left in Russia and abroad about Central Asia in 20 years, was included in the collection The compilation and publication of the Turkestan collection continued regularly up to 1887. On average in a year there were about 20 volumes. Megeve was engaged in drawing up the collection within 25 years. But according to the decision of the Turkestan administration (gover-

nor general I.O. Rozenbakh) in a type of high cost the edition of the collection was stopped. Within the next 20 years the Collection was not published. And only in 1907 work on its drawing up was resumed.

In 1907, 34 volumes were published in Tashkent, for 1908 – 45 volumes, for 1909 – 44 volumes, etc. Also, whenever possible, all the most important materials were collected during the time since 1888. Drawing up the Collection was stopped on 591 volumes, in 1917. Later the erudite orientalist, the bibliographer E.K. Betger added 3 more volumes. Thus, the Collection includes 10710 names of publications in the form of books, journal and newspaper cuttings, cards, illustrations, charts, plans and drawings [4].

More than 100 sources of information materials – original documents and photos of the Turkestan collection were used for creation of an electronic collection of information resources on history of colonization of the Kazakh steppe in written sources of the 19th century. The extracted information materials from the Turkestan collection were carefully analysed and systematized on subject and formatted as the separate PDF files.

The created electronic collection of information resources on history of colonization of the Kazakh steppe in written sources of the 19th century, is temporarily available at (<https://yadi.sk/d/6svDDFOpRNCC>).

Thus, summarizing the above, we can say that the use of modern information technologies in creation of databases of rare and valuable written sources would allow not only to increase the level of scientific research and education on history but also to organize effective work of collecting, the analysis and systematization of historical and cultural heritage of Kazakhstan on history of colonization of the Kazakh steppe in written sources of the 19th century and to provide to consumers relevant, reliable and relevant information according to requirements.

Potential consumers of research results are scientists, teachers, students and other categories of users who can have broad access to information materials on the history of colonization of the Kazakh steppe in written sources of the XIX century past centuries.

References

- 1 Касымбеков А.С., Альжанова Э.Е. Виртуальная библиотека культурного наследия среднеазиатских тюрок в письменных источниках XIX века // Общество, интеграция, образование: материалы междунар. конф. (22-23 мая 2015 года). — Латвия: Резекненская Высшая Школа, 2015. — С. 426–435.
- 2 Серебренников А.Г. Туркестанский край: сб. материалов для истории его завоевания 1844–1866 гг. / собрал полковник А.Г. Серебренников. — Ташкент, 1908–1915.
- 3 ЦГА РУз. Ф. И-1. Оп. 15. Д. 73. Л. 24.
- 4 Межов В.И. Туркестанский сборник сочинений и статей, относящихся до Средней Азии вообще и Туркестанскому краю в особенности: систематический и азбучный указатель сочинений и статей на русском и иностранных языках / В.И. Межов. — СПб., 1878. — 150 с.

Э.Е. Әлжанова, А.С. Қасымбеков

XIX ғасыр жазба дереккөздеріндегі Қазақ даласын отарлау саясатының тарихы: электрондық жиынтық

Мақалада XIX ғасыр жазба дерекнамаларындағы қазақ даласын отарлау саясатының тарихына қатысты ақпараттық ресурстардың электрондық каталогы мен толық мәтінді дерекқорын қалыптастыруда қолданылатын электрондық жиынтық жасау қарастырылған. Қазақ даласын отарлау саясатының тарихы бойынша ақпараттық ресурстардың электрондық коллекциясын жасау барысында XIX ғасыр жазба дерекнамаларындағы 100-ден астам ақпараттық материалдар — «Түркістан жинағы» топтамасының түпнұсқалық тарихи құжаттары мен фотосуреттері — пайдаланылған. XIX ғасыр жазба дерекнамаларындағы қазақ даласын отарлау саясатының тарихына қатысты «Түркістан жинағы» топтамасынан сұрыптап алынған құжаттарға негізделген материалдардан құрастырылған электрондық коллекция, тақырыптар бойынша мұқият талданып, жүйеленген ақпараттық ресурстардан сомдалған жеке PDF-файлдар ретінде ұсынылған. Заманауи ақпараттық технологиялар негізінде қалыптастырылған электрондық коллекциялар ғылым және білім беру бойынша зерттеулер деңгейін арттыруға және ақпараттық ресурстарды жедел іздестіру, талдау, жүйелеу және сақтау жұмыстарын тиімді ұйымдастыруға мүмкіндіктер ашады.

Кілт сөздер: электрондық коллекция, электрондық каталог және деректер базасы, электрондық кітапхана, ақпараттық ресурстар, толық мәтінді құжаттар, қазақ даласын отарлау саясаты, XIX ғасыр жазба дереккөздері.

Э.Е. Альжанова, А.С. Касымбеков

История колонизации Казахской степи в письменных источниках XIX века: электронная коллекция

В данной статье рассмотрены вопросы создания электронной коллекции информационных ресурсов по истории колонизации Казахской степи в письменных источниках XIX в. для формирования электронных каталогов и полнотекстовых баз данных. При создании электронной коллекции информационных ресурсов по истории колонизации Казахской степи в письменных источниках XIX в. были использованы более 100 источников информационных материалов — подлинных исторических документов и фотографий Туркестанского сборника. Сформированная электронная коллекция информационных ресурсов по истории колонизации Казахской степи в письменных источниках XIX в. содержит информационные материалы из Туркестанского сборника, которые были тщательно проанализированы и систематизированы по тематике и представлены как отдельные pdf-файлы. Электронная коллекция формируется на основе современных информационных технологий, что позволит повысить уровень научно-образовательных исследований и организовать эффективную работу оперативного поиска, анализа, систематизации и хранения информационных ресурсов.

Ключевые слова: электронная коллекция, электронный каталог и база данных, электронная библиотека; информационные ресурсы, полнотекстовые документы, колонизация Казахской степи, письменные источники XIX века.

References

- 1 Kasymbekov, A.S., & Al'zhanova, E.Ye. (2015). Virtualnaia biblioteka kulturnoho nasledii sredneaziatskikh tiurkov v pismennykh istochnikakh XIX veka [Virtual library of cultural heritage of Central Asian Turks in written sources of the XIX century]. Proceedings from Society, integration, education: *Mezhdunarodnaia konferentsiia (22-23 maia 2015 hoda) – International Conference*. (pp. 426–435). Latvia: Rezeknenskaia Vysshaia Shkola [in Russian].
- 2 Serebrennikov, A.G. (1908–1915). *Turkestanskii krai [Turkestan Territory]*. Tashkent [in Russian].
- 3 TSGA RUz. F. I-1. On. 15. D. 73. L. 24. [in Russian].
- 4 Mezhov, V.I. (1878). *Turkestanskii sbornik sochinenii i statei, otnosiashchikhsia do Srednei Azii voobshche i Turkestanskomu kraiu v osobennosti: sistematicheskii i azbuchnyi ukazatel sochinenii i statei na russkom i inostrannykh yazykakh [The Turkestan collection of works and articles relating to Central Asia in general and the Turkestan region in particular: a systematic and elementary index of works and articles in Russian and foreign languages]*. Saint Petersburg [in Russian].

К.Т. Бөдеев, З.Г. Сактаганова

*Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: bodeev-78@mail.ru)*

Кеңес дәуіріндегі діни ұйымдардың құқықтық жағдайы (XX ғ. 40-шы жылдары)

Мақалада Кеңес өкіметінің КСРО көлемінде Қазақстанда XX ғасырдың 40-шы жылдарының басы мен ортасында дінге байланысты қатысты қабылдаған заңнамалық-құқықтық актілер қарастырылды. Орыс православие шіркеуі, мұсылман, евангелие, христиан діндері, тағы басқа бойынша орталықта қабылданған заңнамалық-құқықтық актілердің діни ұйымдар қызметіне әсері, нұсқаулардың орындалуы, Одақ және қазақстандық мысал негізінде жазылды. Дінге байланысты саясаттың жұмсаруы жағдайындағы діни ұйымдардың дамуы зерттелді. Соғыс қарсаңындағы және соғыстан кейінгі дінге қарсы үгіт-насихат жұмыстарының жүргізілуі әдіс-тәсілдері туралы айтылды. Дін істері бойынша комитеттің құрылуы және оның алғашқы жылдарындағы қызметіне талдау жасалды.

Кілт сөздер: діни ұйымдар, дінмен күрес, саясат, Кеңес өкіметі, Ұлы Отан соғысы, үгіт-насихат жұмыстары.

Кеңес дәуіріндегі дінмен күрес авторитарлық тәртіптің орнығуымен басталды. Коммунистік идеология көсемдерінің айтуымен, XIX–XX ғғ. қиылысында қалыптасқан дінге қарсы пікір ресейлік, кеңестік тарихта В.И. Лениннің бастамасымен көтерілгенімен, ол қайтыс болған соң дінмен күрес уақытша саябырсыды. И.В. Сталин билікке келген тұстағы елдегі ішкі және сыртқы саяси тұрақсыздық (*ішкі тұрақсыздық басымырақ.* – Авт.), жаңа басшыға өзіне дейін басталған дінмен күресті тез арада қайта бастауға мүмкіндік бермеді. XX ғасырдың 30-шы жылдарындағы зобалаң дінбасылар мен діни ұйымдарды қырғынға ұшыратты. Ал Екінші дүниежүзілік соғыс басталып, әлі де болса, одақтастар тарапынан көмек көрсетілмей отырған шақта, ішкі ресурстардың барлығын жауға қарсы жұмылдыруды көздеген Кеңес өкіметі дін, діни ұйымдар мен діндарларға жеңілдіктер жасай бастады.

Мақалада Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы діни ұйымдардың құқықтық жағдайы қарастырылды. Себебі Кеңес өкіметі орнағаннан кейінгі уақытта дінге жеңілдік алғаш рет осы тұста жасалған болатын.

Соғыс қарсаңында «Жауыққан құдайсыздар одағы» (*ЖҚО.* – Авт.) дінге қарсы белсенді жұмыстар жасап, дәрістер оқуды ұйымдастырды. Республикалық ЖҚО есебі бойынша, 1940 жылы қазан, қараша айларында 12 дәріс оқылды. Дәріс ғылым және дін, жер бетінде тіршіліктің пайда болуы, адамның пайда болуы, діннің пайда болуы және оның таптық мәні, ислам дінінің пайда болуы және оның таптық мәні, дін және екінші империалистік соғыс тақырыптарында оқылды [1; 2]. 1941 жылдың қаңтарына 5000-ға жуық дәріс оқылып, 6735 рет «Безбожник» газеті мен дінге қарсы еңбектер халық алдында оқылып, 242 сахналық қойылым көрсетіліп, 154 саяхат жасалып, 201 дінге қарсы бұрыш пен 51 көрме ұйымдастырылды [1; 5]. Халық арасындағы дінге қарсы күрес осы әдістермен тоқтап қалмады. Мешіттер мен шіркеулерді түрлі жолдармен жабуға мәжбүрлеп отырды.

Соғыс басталысымен дінге көзқарас өзгерді. Оның себебі, діни ұйымдардың барлық бағыттарының патриоттық көзқараста болуы еді. Яғни ортақ жауға қарсы күресте кеңестік билікті қолдауы орын алды. Дегенмен, 1943 жылдан Кеңес өкіметінің дін саясатының өзгергеніне қарамастан, заңнамалық-құқықтық баз өзгерген жоқ. 1936 жылы 5 желтоқсанда қабылданған КСРО Конституциясы мен 1929 жылы 8 сәуірде қабылданған РКФСР БОАК және ХКК қабылдаған «Діни ұйымдар туралы» Қаулы заң базасын құрады.

КСРО Конституциясының X-тарауында азаматтардың міндеттері мен негізгі құқықтары сипатталды. Конституцияның 124-ші бабында «Азаматтардың ұждан, бостандығын қамтамасыз ету үшін КСРО-да шіркеу мемлекеттен және мектептен де бөлінеді. Діни жораларды жасау және дінге қарсы шығу еркіндігі барлық азаматтармен мойындалады» делінген. Конституцияда осы баптың болуы жекелеген адамдардың соғысқа дейінгі кезеңде діншілдердің ғибадат ету жиындарын өткізіп, қудалауға ұшырамауына себеп болды. Соғыстың алғашқы жылдарында да осы бапты негізге ала отырып, ғибадатханаларды қайта ашуға мүмкін болды.

БОАК және ХКК қабылдаған «Діни ұйымдар туралы» Қаулы діни ұйымдардың барлық қызметін реттеді. Қаулы бойынша діни ұйымдарға мемлекеттік тіркеуден өтуі үшін жергілікті билік органына жасы 18-ден асқан 20 адам («жиырмалық») қол қойған өтініш жазулары тиіс болды. Өтінішке «жиырмалықтың» тізімі қоса берілді. Жергілікті актарушы органдардың ұйымдарды қандай жағдайда тіркеуге қабылдамауы керектігі, өтінішті қарау мерзімі айтылмады. Бірақ діни ұйымдарға ресми тіркеуден өтпейінше, құлшылық етуге, діни жораларды жүргізуге тыйым салынды. Дегенмен, кәмелет жасқа толғандарды тізімге енгізу мәселесін де, билік созбалыққа салып отырды. Мысалы, Балқаш қаласында евангелие христиандар және баптистердің ғибадатханаларын ашуға рұқсат бермеуінің себебі «тізімдегі кәмелет жасқа жаңа толғандар (В.Ф. Врубел, А.Ф. Врубел, Н.Ф. Врубел, тағы басқалар) бар. Егер осы уақытқа дейін діни ұйым тіркелмеген болса, оларды діндарлар қатарына қабылдау қалай жүргізілген?» немесе «тізімдегі адамдар арасында тегі бір адамдар көп. Бұл жай ғана адам санын көбейту емес пе?» т.б. [2; 222].

Дінге қатысты саясаттың өзгеруі жаңа мемлекеттік органдардың құрылуына әкелді. Олар КСРО Халық комиссарлары кеңесі (1946 жылдан — КСРО Министрлер кеңесі) жанындағы ОПШ (*Орыс православие шіркеуі*. – Авт.) істері бойынша кеңес және Діни культтер ісі бойынша кеңес еді.

1943 жылы 14 қыркүйекте мемлекет саясатын дінге қатысты жүргізу және заң шығару салаларын бақылау мақсатында, КСРО Халық комиссарлар кеңесі ОПШ істері бойынша кеңесті құру туралы қаулы қабылдады. Кеңестің төрағасы болып мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің подполковнигі Г.Г. Карпов тағайындалды. Жаңа орган орталық мемлекеттік мекемелер жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде құрылып, КСРО үкіметінің қарамағына берілді. Барлық орталық партиялық, кеңестік мекемелер мен ведомстволар Кеңес өкілеттігіне қатысты сұрақтар мен іс-шараларды алдын ала ОПШ істері бойынша кеңеспен келісіп, Кеңес сұратқан мәліметтер мен ақпараттарды беруге міндеттелді. Одақтық, автономиялық республикалар, өлкелік және облыстық, еңбекші депутаттар кеңесі жанынан ОПШ істері бойынша кеңестің өкілі қызметі тағайындалды. Шенеуніктерге ОПШ істері бойынша кеңестің жергілікті жерлерде саясатын жүзеге асыру жұмысы тапсырылды. Орыс православие шіркеуі осы уақытқа дейін және кейінгі уақытта да билік тарапынан ерекше санатқа жатқызылды. Негізгі себептерінің бірі КСРО халқының басым бөлігі осы дінді ұстануында еді.

1943 жылы қарашада КСРО ХКК-нің №1325 «Шіркеулерді ашу тәртібі туралы» Қаулы қабылданды [3]. Ол бойынша шіркеулерді ашу немесе тыйым салу туралы шешімнің қабылдануын жергілікті органдарға берді. Ғибадатхананы ашу туралы оң шешім қабылданған жағдайда жиналған құжаттар дін істері жөніндегі кеңеске тапсырылып, үкімнің қабылдануы ХКК отырысында талқыланды. Кеңес үкіметтің үкімін жергілікті билік органдарына жіберіп, діни ұйымды тіркеуден өткізудің негіздемесі болып табылатын. Құжаттарды дайындау, жөнелту жұмыстарымен дін істері жөніндегі облыстық немесе өлкелік комитеттер айналысты.

1944 жылы 1 желтоқсанда КСРО ХКК № 1643-486-с «Православие шіркеулері мен ғибадатханалары туралы» Қаулы қабылдап, 1944 жылы 5 ақпанда бекітілген ОПШ істері бойынша құжатқа өзгертулер енгізді. Бұл нормативтік құжатта шіркеулерді ашу тәртібі жазылды [4; 64]. Ашуға рұқсат алу туралы өтініш жергілікті (аудандық және қалалық) атқару билік органдарына жазылып, әрі қарай ОПШ ІБ өкілеттілерге тапсырылуы тиіс болды. Өтінішпен бірге шіркеу ғимаратының жай-күйі: құлшылық етуге мүмкіндіктің, керек-жарақ заттардың болуы, қашан және қай органның шешімімен шіркеудің жабылғаны жайлы мәліметтер бар анықтама болуы шарт еді. Қала немесе аудандағы православиелік шіркеулердің саны, жұмыс істеп отырған шіркеу мен елді мекен арасындағы арақашықтық көрсетілуі тиіс еді. Егер қандай да бір себептермен билік өтініш қабылданбаған жағдайда, діндарлар ескертілді. Өтініш хат қанағаттандырылған жағдайда, құжаттар ОПШ ІБ аппаратына қорытынды шешім қабылдауға жіберілді. Өтініштерді алдын ала қарау, қабылдау, тіркеу, арнайы тексерулерді жүргізу жұмыстары т.б. өкілетті органдармен жүргізілді.

Діни ғимараттардың қолданылуын бақылау мемлекет тарапынан жүргізілді. «Православие шіркеулері және зиярат үйлері жайлы» Қаулыға сәйкес діни ғимараттарды бұзу ОПШ ІБК өкілетті өкілінің және Өлкелік атқару комитетінің шешімімен ерекше жағдайларда ғана жүргізілді. Жергілікті билік органдарына Кеңестің рұқсатынсыз культті ғимараттарды жабуға, өзге мақсатта пайдалануға тыйым салынды. Сол уақытта Кеңеске діндарлар өтінішімен талапқа сай ғимарат беру және шіркеу тұрғызуға мүмкіндік жасауды қамтамасыз ету құқығы берілді.

1945 жылы 22 тамызда КСРО ХКК № 2137-546 с. «Православиелік шіркеу мен монастырьға қатысты сұрақтар жайлы» Қаулы қабылдады. Оған 1944 жылы 1 желтоқсанда толықтырулар енгізілді. Халық комиссарлар кеңесі мен облыстық (өлкелік) Атқару комитеттеріне жоспарлау барысында

«мүмкіндігінше шіркеу және діни ғимараттардың жөндеу жұмыстары кезінде құрылыс материалдарымен қамтамасыз ету», шіркеулерге қалалар мен елді мекендерде қоңырау ұруға, діни ұйымдардың қоңырау сатып алуларына кедергі жасамау ұсынылды. Осы қаулымен шіркеулерге шектеулі заңды тұлғаның құқықтары беріліп, «республика, өлкелік және облыстық КСРО ХКК жанындағы ОПШ ІБК өкілетті өкілінің рұқсатымен көлік алуға, шіркеу бұйымдары мен діни культ заттарын жасауға, осы заттарды діни ұйымдарға сатуға, жалға беруге, шіркеу қажеттілігі үшін ғимараттар тұрғызуға немесе сатып алуға» рұқсат етілді [4; 65].

Осы қаулымен Украина, Белорус, Литва, Латвия, Эстония, Молдова КСР ХКК-не ерекше нұсқаулар берілгенге дейін православие шіркеуінің жұмысына кедергі жасамау, олардың тұрғын және қызмет үйлері, шіркеу ғимараттары, қолданыстағы жер телімдері, мал, құс, ауылшаруашылық құрал-саймандары, қосалқы шеберханаларын сақтап қалу жайлы ерекше тапсырма берілді.

ОПШ-не мемлекеттік қолдау көрсетуінің тағы бір мысалы діни қызметкерлерді Қызыл Әскер қатарына шақырудан босатылды. 1944 жылы 3 қарашада КСРО ХКК №213 әскерге шақырудан босату немесе кейінге шегеру қаулысы бойынша «православиелік шіркеудің иерей және дьякон дәрежесі бар діни қызметкерлерін (әскери міндеткерліктері бойынша жасы мен құрамына қарамастан), белгіленген тәртіпке орай тіркеуден өтіп, шіркеуде қызмет еткен жағдайда мобилизациядан босату» жайы айтылды. Діни қызметкерлерді Қызыл Әскер қатарына шақыртудан республикалық, өлкелік (облыстық) атқару комитеттері жанындағы ОПШ ІБК өкілеттілері беретін тіркеу жөніндегі анықтамасы негізінде босатылды [5; 15].

1944 жылы 19 мамырда ХКК ОПШ ІБК пен қатар тағы бір мемлекеттік орган Діни культтер ісі бойынша кеңес (ДКІБК. – Авт.) құру жөнінде қаулы қабылдады. ДКІБК қарамағына ОПШ-нен басқа діни ұйымдармен байланыс орнату жұмысы тапсырылды. Кеңес төрағасы болып К.А. Зайцев сайланды. Алайда К.А. Зайцев қызметін атқармастан, орнына XX ғасырдың 20-шы жылдарында ІХХ қатарында қызмет етіп, діни ұйымдардың қызметімен тікелей айналысқан И.В. Полянский тағайындалды [6; 66].

Жаңа құрылған кеңестің ұйымдық құрылымы, құзырыттелік аумағы, құқықтары мен міндеттері ОПШ ІБ Кеңесіне ұқсас болды. Кеңестің орталық аппараты Төраға мен жауапты хатшыдан тұрды [7; 108]. Кеңестің орталық аппаратында төрт бөлім: мұсылман, иудей және буддизм діндері (бөлім бастығы Л.А.Приходько); Армян, католик және лютеран шіркеулері (бөлім бастығы И.Н. Карпов); ал старообряд (*ескідәстүрлі.* – Авт.) евангелие шіркеулері (бөлім бастығы Н.В. Кольцов) және нұсқаулық (бөлім бастығы Г.Ф.Фролов) құрылды. Соңғы, яғни нұсқаулық бөлім ақпараттық материалдар, нұсқау және өкім хаттар, статистикалық мәліметтерді дайындау және аппарат жұмысын жоспарлау жұмыстарымен айналысты. Осы қалпында ДКІБК 1955 жылға дейін қызмет жасады [8]. Орталық аппаратта қызмет көрсетуші қызметкерлермен қоса есептегенде 35-40 адам жұмыс істеді. Кеңес өз жұмысын 1944 жылдың шілдесінде бастады.

Бөлімдерді құрудағы негізгі мақсат «культтерді орталықтандыру» еді. Яғни діни әкімшілік орталықтар құрып, Кеңес біріктірілген бөлімдермен қарым-қатынас жасауы тиіс еді. Осы саясат негізінде 1944 жылы Мәскеуде Бүкілресейлік евангелие христиандары мен Орыс баптистер одағы Бүкілодақтық кеңес басқаратын Бүкілресейлік евангелие христиандары мен баптистер одағына (БЕХПО) біріктірілді. 1945 жылдың қаңтарынан одақтың орталық мерзімді баспасөзі «Братский вестник» журналы шығарыла бастады [4; 68].

Шіркеулердің біріктірілуі әрі қарай жалғасты. 1945 жылы 25 тамызда БЕХПО мен Евангелие (пятидесятниктер) шіркеуі арасында ұзақ уақыт келіссөздер жүргізіліп, олар бір конфессияға біріктірілді. Үш бағыттағы конфессияның бір ұйымға біріктірілуі мемлекеттің діни ұйымдармен қарым-қатынасты шешу жолдарын көрсетті. Мемлекет бірнеше діни ұйым орнына бір ұйыммен қатынас жасауды жеңіл деп тапты.

Кеңес одағында мұсылман қауымдастығы ерекше назарда болды. Себебі олардың діни бағыттарының, ислам дінін ұстанатын ұлттардың және ұстанатын діни мерекелердің әртүрлі болуы еді. 1944–1948 жж. діни культтер бойынша Кеңес басшылығымен мұсылмандардың жаңа орталықтандырылған құрылым басқармасы қалыптасып: орталығы Ташкентте орналасқан Орта Азия мұсылмандарының діни басқармасы, орталығы Баку қаласы болған Кавказ мұсылмандарының діни басқармасы және орталығы Махачкала қаласында орналасқан Солтүстік Кавказ мұсылмандарының діни басқармасы құрылды. 1948 жылы мұсылман діндарларының Уфа қаласында өткен IV Бүкілресейлік съезінде РКФСР мұсылмандарының орталықтандырылған діни басқармасы Сібір мен КСРО-ның еуропалық бөлігі Мұсылмандарының діни басқармасы болып қайта құрылды. Оның

орталық аппараты Уфа қаласында орналасты [9; 20-22]. Ұйымдардың ішінде мемлекеттегі мұсылмандардың ең көп бөлігі орналасқан Орта Азия діни басқармасы негізгі саналды. Орта Азия діни басқармасы жанынан ғана мұсылмандық білім беру мекемелері жұмыс істеді. Осылай КСРО аумағындағы мұсылман қауымдастығы орталықтандырылып, ұлттық-географиялық белгілері бойынша төрт бөлікке бөлінді [9; 21].

1940 жж. құрылған орталықтандырылған діни құрылымдар 1990-шы жылдарға дейін жұмыс істеді. 1944–1946 жж. евангелие христиандары мен баптистерді 200 мың мүшесі бар діни одаққа біріктірді. Ескі рәсімшілердің діни ұйымдары қызметін қайта бастап, Армян-григориан шіркеуі өз қызметін қайта бастады. Буддистер, иудейлер, лютерандар мен адвентистердің жетінші күні ұйымдарының құрылуына негіз қаланды. ОПШ қызметін мемлекеттік реттеу жұмыстары жүргізілгендей, өзге де конфессияларға байланысты нормативтік құжаттар пайда болды. 1944 жылы 19 қарашадағы КСРО ХКК-нің № 1603 Қаулысымен «Діни культтердің мінәжат ету ғимаратын ашу тәртібі жайлы» қабылданып, мінәжат ету ғимараттарын діни ұйымдарға қайтару, қажет болған жағдайда қайта тұрғызуға рұқсат етілді. Үкімет қаулысы діни қауымдастықтарға құқығы шектелген заңды тұлғаның мүмкіндіктерін беріп: көлік алуға, діни культ бұйымдары мен керек-жарақтарын өндіруге, оларды діни ұйымдарға сатуға, жалға беруге, өз қажеттіліктері үшін құрылыс салуға, Мемлекеттік банктен есепшот ашуға рұқсат етті. Дегенмен, бұл жұмыстарды Діни культтер жөніндегі кеңестің өкілетті өкілінің рұқсатымен ғана жүзеге асыра алды. Діни ұйымдарды ресми тіркеудің қиын әрі ұзақ рәсімдеулеріне қарамастан, діндарлар берілген мүмкіншілікті барынша пайдалануға тырысты.

Конфессияларды мемлекеттік қолдаудың өзге де шаралары қабылданды. КСРО үкіметі 1945 жылы ақпанда Діни культтер ісі бойынша кеңестің ұсынысымен Армян-грегориан, Ескірәсімшілер, Католик, Грек-католиктің, Лютеран, Адвентист, Евангелие-христиан шіркеулері, мұсылман және иудей діни ұйымдарының қызметкерлерін Қызыл Әскер қатарына шақырудан босату жайлы шешім қабылдады [7; 113].

Соғыс жағдайында КСРО-да инфляцияның жоғары болуынан азық-түлік және алдымен қажетті тауарлар карточкалық жүйемен таратылды. 1946 жылы 3 желтоқсандағы Кеңес Одағының үкіметі дін қызметкерлерін қажетті тауармен қамтамасыз етуге бұйрық берілді. Дін қызметкерлері, қала махаллалары мен діни қауымдастықтардың қызмет көрсетушілері республиканың Министрлер кеңесі мен облыстық (өлкелік) атқару комитеті жанындағы кеңестің өкілетті өкілдерімен келісе отырып, қызметшілердің санына қарай қамтамасыз етілді [4; 70]. Үкімет діни ұйымдарға жеңілдік жасаған шешімдері, қаулылары мен бұйрықтары құпия қабылданып, мерзімді басылымдарда жарияланбады. ОПШ ІБК мен Діни культ ісі бойынша кеңестің өкілетті өкілдері, аталмыш қаулыларды дін өкілдеріне таныстырмақ тұрмақ, олармен еркін танысу құқығы да болмады. Өкілеттілер облыстық (өлкелік) атқару комитеттерінің құпия қаулыларымен ғана жұмыс істеді.

1940 жж. Кеңес Одағында діни ұйымдарға қатысты қабылданған нормативтік-құқықтық актілер, құпия болуына байланысты барлық адамдардың назарына ұсынылмай, қоғамның құжаттар мазмұнымен танысуына айтарлықтай кедергі келтірді. Сонымен қатар органдардың дінге қатысты өкілеттілердің жұмыс жасауын қиындатты. Соған қарамастан, билікке большевиктер келген кезеңдегі діни ұйымдарға қарсы күреспен саластырғанда, айтарлықтай жеңілдіктер жасалып, діни ұйымдарға қатысты биліктің заңдар базасы қалыптасты. Заң актілерінің негізгі бөлігі өзгеріссіз қалып, олар тек қана Үкіметтің қаулылары және бұйрықтарымен толықтырылып отырды. Заңдарды жасау және оларды қабылдау жұмыстарына тек ОПШ ІБК пен Діни культтер ісі бойынша кеңес тікелей қатынасты. Соғыс жағдайында қабылданған заңдық актілер діни ұйымдарға жеңілдіктер жасап, олардың шіркеу немесе ғибадатханалар ашуының жаңа тәртібін қалыптастырды. Сонымен қатар конфессиялардың орталықтандырылған ұйымдарын құрып, билік үшін қолайлы деп тапқан діни ұйымдармен қарым-қатынас орнатты.

XX ғасырдың 40-шы жылдарындағы діни саясат айтарлықтай өзгеріске ұшырап, жеңілдетілді. Дегенмен, орталықта қабылданған заңнамалық-құқықтық актілер бойынша жұмыс жасау барысында бұрын-соңды қудалаумен айналысып келген билік органдары жаңа қаулылардың қаншалықты дұрыс екендігін, қалыптасқан жағдайда қалай жұмыс істеу керектігін білмеді және қателіктерге жол берді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасы Президентінің архиві. — 708-қ. — 5/1-т. — 617-іс.
- 2 Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві. — 1711-қ. — 1-т. — 17-іс.
- 3 Қарағанды облысы Мемлекеттік архиві. — 1364-қ. — 1-т. — 1-іс.
- 4 Сердюк М.Б. Религиозные организации в Советском обществе в 1941-1954 гг. (на примере Дальнего Востока): дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / М.Б. Сердюк. — Владивосток, 2012. — 309 с.
- 5 Одинцов М.И. Совет Министров СССР постановляет: «выселить навечно» / М.И. Одинцов. — М.: Арт-Бизнес-Центр, 2002. — 240 с.
- 6 Советов И.М. Совет по делам религиозных культов при СНК СССР в 1944-1945 гг.: обязанности и сфера компетенции, организационная структура и основные направления деятельности / И.М. Советов // Свобода совести в России: исторический и современный аспекты. — Вып. 2. — 2005. — 382 с.
- 7 Одинцов М.И. Власть и религия в годы войны / М.И. Одинцов. — М.: Российское объединение исследователей религии, 2005. — 540 с.
- 8 Дуленская Е.Н. Совет по делам религиозных культов при СМ СССР: история создания, основные направления деятельности / Е.Н. Дуленская // Свобода совести в России: исторический и современные аспекты. — 2004. — 606 с.
- 9 Силантьев Р. Новейшая история исламского сообщества России / Р. Силантьев. — М.: Ихтиос, 2005. — 623 с.

К.Т. Бөдеев, З.Г. Сактаганова

Правовое положение религиозных организаций в советский период (40-е годы XX в.)

В статье были изучены принятые нормативно-правовые акты в СССР и в Казахстане по отношению к религии в начале и середине 40-х годов XX века. На примере Союза и Казахстана показано влияние принятых в центре нормативно-правовых актов деятельности русской православной церкви, мусульманских, евангелия христианских и других религий. Изучена деятельность религиозных организаций в период послабления политики центра. В статье представлены методы и приемы антирелигиозной агитации в предвоенное и в послевоенное время. Описывается история создания комитета по делам религии, проанализирована деятельность в период его образования.

Ключевые слова: религиозные организации, борьба с религией, политика, Советская власть, Великая Отечественная война, агитационная и пропагандистская работа.

K.T. Bodeev, Z.G. Saktaganova

The legal status of religious organizations in the Soviet period (40 years of the XX century)

In the article, the normative legal acts adopted in the USSR and in Kazakhstan were studied in relation to religion in the early and mid 40 years of the twentieth century. The example of the Soviet union and Kazakhstan describes the impact of the activities of the Russian Orthodox Church, Muslims, and the gospel of Christian and other religions adopted at the center of normative legal acts. The activity of religious organizations was studied during the period of indulgence of the policy of the center. The article describes methods and methods of antireligious agitation in the pre-war and post-war period. The history of the creation of the Committee for Religious Affairs is described, the activity during the period of its formation is analyzed.

Keywords: religious organizations, struggle religion, politics, Soviet power, Great Patriotic War, agitation and propaganda work.

References

- 1 Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin Arhivi [Archive of President of the Republic of Kazakhstan]. F. 708, Vol. 5/1, D. 617 [in Kazakh].
- 2 Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin Arhivi [Archive of President of the Republic of Kazakhstan]. F. 1711, Vol. 1, D. 17 [in Kazakh].
- 3 Kazakhstan Respublikasy Prezidentinin Arhivi [Archive of President of the Republic of Kazakhstan]. F. 1364, Vol. 1, D. 1 [in Kazakh].
- 4 Serdjuk, M.B. (2012). Relihioznye orhanizatsii v sovetskom obshhestve v 1941-1954 hh. (na primere Dalneho Vostoka) [Religious organizations in the Soviet society of 1941-1954 (on the example of the Far East)]. *Doctor's thesis*. Vladivostok [in Russian].

5 Odintsov, M.I. (2002). Sovet Ministrov SSSR postanovliaet: «vyselit navechno» [The Council of Ministers of the USSR decides: «To evict forever»]. Moscow: Art–Biznes–Tsentr [in Russian].

6 Sovetov, I.M. (2005). Sovet po delam religioznykh kultov pri SNK SSSR v 1944-1945 hh.: obiazannosti i sfera kompetentsii, orhanizatsionnaia struktura i osnovnye napravleniia deiatelnosti [Council for Religious Affairs under the Council of People's Commissars of the USSR in 1944-1945: duties and responsibilities, organizational structure and main lines of action]. *Svoboda sovesti v Rossii: istoricheskii i sovremennyi aspekty*, Vyp. 2, 382 [in Russian].

7 Odincov, M.I. (2005). Vlast i religiiia v hody voiny [Power and religion during the war years]. Moscow: Rossiiskoe obedinenie issledovatelei religii [in Russian].

8 Duplenskaja, E.N. (2004). Sovet po delam religioznykh kultov pri SM SSSR [The Council for Religious Affairs under the Council of Ministers of the USSR]. *Svoboda sovesti v Rossii: istoricheskii i sovremennye aspekty*, 606 [in Russian].

9 Silant'ev, R. (2005). Noveishaia istoriia islamskoho soobshchestva Rossii [The recent history of the Islamic community of Russia]. Moscow: Ihtios [in Russian].

Б.А. Досова

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: bibigul.dosova@mail.ru)*

Гендерология и проблемы изучения темы «Женщина и война»

В статье делается попытка проанализировать методологические проблемы изучения исследовательской темы «Женщина и война» на примере участия советских женщин в Великой Отечественной войне. Автор приходит к выводу о том, что героизм женщин на войне, их повседневные военные будни мало отражены в советской и постсоветской историографии. Очевидность такой ситуации можно заметить при рассмотрении историографии Великой Отечественной истории, в которой женщина присутствует на второстепенных ролях. Изменить сложившуюся ситуацию возможно, если обратить внимание на современные исследовательские подходы, которые помогут раскрыть все грани повседневной жизни женщин в военные годы.

Ключевые слова: гендерология, феминология, Великая Отечественная война, история повседневности, микроистория.

Гендерология является относительно молодой наукой, о которой отечественные ученые узнали во второй половине 1990-х годов, на пару десятков лет позже, чем их зарубежные коллеги. Одной из ключевых исследовательских проблем гендерологии является изучение норм мужского и женского поведения, типов их характеров и взаимоотношений и т.д. В разные эпохи и у разных культур было свое представление о том, как должны вести себя представители разных полов.

Феминология — это междисциплинарная теория, исследующая широкий спектр проблем, начиная с вопросов женской половой идентификации и заканчивая «женской историей», мифологией, религией и философией «женского вопроса». Объектом изучения феминологии выступает женщина, ее поведение, а также закономерности ее социального положения. Предметом феминологии являются социально-политические, экономические, социально-психологические закономерности решения женского вопроса. Речь идет о дискриминации женщин, неравенстве полов и т.д.

Как видим, обе науки изучают проблемы полов, но объект исследования гендерологии шире, так как он касается проблем мужчин и женщин в одинаковой степени. Феминология же сосредоточена только на женских проблемах. Такой специальный интерес к «слабому» полу связан с тем, что приверженцы феминологии, в большей степени продукт всякого рода женских движений, и тогда и сейчас убеждены в доминировании гендерной асимметрии в пользу мужчин и, как следствие, в присутствии в истории неравенства полов. Поэтому, по мнению приверженцев феминологии, пристальное внимание к изучению женских проблем — это и есть так называемое восстановление баланса в изучении полов. Но общая цель этих двух очень нужных наук — это обеспечение гармонии мужской и женской половины человечества для общего достижения социальной гармонии в обществе [1].

«Историческая феминология (женская история, история женщин) — направление исторического знания, сформировавшееся в отдельную самоценную отрасль в середине 70-х годов XX в. Предмет исторической феминологии — это женщины в истории, история изменений их социального статуса и функциональных ролей. Задача исторической феминологии — изучение изменений опосредованной женским полом действительности в пространстве и во времени (то есть с учетом географической, этнокультурной и хронологической составляющей). Сведение предмета и задач исторической феминологии к женской истории как истории пережитой и увиденной глазами женщин, написанной с позиций только и именно женского опыта, принимается не всеми и остается дискуссионным. В западной гуманитаристике чаще используется термин «women's history», хотя после того, как в 1975 г. Нин Коч (Nunne Koch) ввела термин «феминология», дефиниция «историческая феминология» также обрела право на существование» [2].

Марксистское направление феминизма основано на «пороках» капиталистической системы: классовое неравенство, экономическая зависимость женщины от мужчины, а также гендерное неравенство, которое может исчезнуть только с исчезновением капитализма и классов. Марксисты считали, что в каждом классе женщины всегда уступали в правах мужчинам и поэтому только революционным путем можно уравнивать их в правах. Коммунистический строй освободит общество от классового

вой эксплуатации и гендерного неравенства. «Марксисты критикуют феминизм за буржуазность, за сосредоточенность на чувствах и оценках, феминистки обвиняют марксистов за смещение акцентов от пола к классу, за то, что они не выходят за пределы мужского видения мира» [3].

Марксистско-ленинский подход в гендерной политике был практически реализован в Советском Союзе. В советской исторической науке уделяли недостаточно внимания раскрытию женской повседневности. Женский вопрос вплоть до перестроечных дней не изучался, так как считалось, что он уже не актуален. О положении женщин в обществе писали еще первые руководители страны. И речь в основном шла о раскрепощении женщин, о том, что новая власть решила вопрос равноправия полов. Большевики выступали за освобождение женщин от рабского домашнего труда, несправедливого отношения к ней работодателей и т.д. Были поставлены под сомнение ценности традиционной патриархальной семьи. Советской пропагандой были предложены так называемые альтернативы традиционным брачно-семейным отношениям. В.И. Ленин считал, что необходимо активнее вовлекать женщин в государственно-управленческую деятельность. В своей речи на IV Московской общегородской беспартийной конференции работниц 23 сентября 1919 г. В.И. Ленин сказал: «Мы создаем образцовые учреждения, столовые, ясли, которые освободили бы женщину от домашнего хозяйства. И здесь именно на женщин более всего и ложится эта работа по устройству всех этих учреждений. Нужно признать, что сейчас в России таких учреждений, которые бы помогли женщине выбраться из состояния домашней рабыни, очень мало. Их имеется ничтожное количество, и те условия, в которые доставлена сейчас Советская республика, — условия и военные, и продовольственные, о которых говорили здесь вам товарищи подробно, — препятствуют нам в этой работе. Но все же надо сказать, что учреждения эти, избавляющие женщин от положения домашней рабыни, возникают всюду, где только есть малейшая к тому возможность» [4; 97-103]. Советская власть стремилась расширить права работающих женщин, включить их в профессиональные, гражданские, общественные институты. Успехи в эмансипации женщин в Советском Союзе были впечатляющими: женщинам были предоставлены равные права с мужчинами в общественной, трудовой, семейной жизни; они получили право на образование, право избирать и быть избранной в государственные органы власти, право на труд и равную зарплату. Если сравнивать, например, положение европейских женщин в довоенный период, то они бы позавидовали советским женщинам, так как, например, выход на массовый рынок труда женщины европейских стран обрели только после Второй мировой войны. С началом Великой Отечественной войны советские женщины еще получили право воевать. Не совсем, конечно же, «женское» право. Но, как говорится, механизм равноправия был запущен еще в 1917 г., и его уже невозможно было остановить.

Современная историческая литература уделяет недостаточное внимание изучению темы «Женщина и война». Говоря о войне, всегда делается акцент на подвигах мужчин, их роли в победе. И это понятно, так как всегда считалось, что война — дело мужское. Женщину не связывали с полем боя, в основном — с тылом. Да и военная повседневность женщин в тылу тоже мало изучена, а имеющиеся исследования носят однобокий характер. Многие аспекты так и остались «второстепенными». И такой исследовательский подход, безусловно, «обедняет» военную историю. Поэтому мы предлагаем изменить ситуацию и смелее включать женскую военную повседневность в активное поле исследования.

Известное мнение о том, что «у войны не женское лицо», с одной стороны, монополизирует право мужчин на участие и ведение войны, а с другой стороны, превозносит роль женщины в войне, при этом отдавая должное героизму женщин, отмечая неестественность и несправедливость тех страданий, которые испытывает женщина в военные годы. То есть само сочетание «женщина и война» является противоестественным, антигуманным, потому что женщина «дарит жизнь», а война эту жизнь забирает.

Общеизвестно, что в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. в Советской армии служили 800 тысяч женщин. Наравне с мужчинами они осваивали нужные в военные годы профессии — летчик, танкист, зенитчик, пулеметчик, разведчик, снайпер, связист, медсестра и др. Героизм советских женщин был отмечен государственными наградами: около 150 тысяч женщин были награждены орденами и медалями, 95 женщин были удостоены высокого звания Героя Советского Союза [5]. Звания Героя Советского Союза были удостоены казашки Маншук Жиенгалиевна Маметова (23.10.1922 — 15.10.1943) — пулеметчица 100-й отдельной стрелковой бригады Калининского фронта, гвардии старший сержант (первая казахская женщина, которой было присвоено звание Героя Со-

ветского Союза) и Алия Нурмухамбетовна Молдагулова (25.10.1925 — 14.01.1944) — снайпер 54-й отдельной стрелковой бригады 22-й армии 2-го Прибалтийского фронта, ефрейтор [6].

Многие женщины сами просились на фронт. Большинство женщин не попали на передовую и выполняли роль медсестры, телефонистки, радистки. Но были и те, кто выполнял мужскую работу, летали на боевых самолетах, были снайперами, стрелками, автоматчиками, зенитчицами, танкистами, кавалеристами, матросами и десантниками. Женщины рисковали своей жизнью, так как хотели сами защищать свою родину, дом, семью и детей. «Однако явление «женщина на войне» не приобрело бы таких масштабов, если бы не острая необходимость в пополнении армии людскими ресурсами. Несмотря на желание женщин служить в боевых войсках, государство преимущественно направляло их в специальные войска, а также в войска тылового обеспечения. Это было обусловлено стремлением учесть специфику женского организма» [7].

Опять же, официальная справка о женщинах — Героях Советского Союза, содержащая в себе скупые биографические данные и преисполненные гордости сведения о проявленном героизме, с позиций современных требований к историческому сюжету, на наш взгляд, недостаточны. Не ученые, а в основном представители художественной литературы и кинематографа пытаются раскрыть все грани военной повседневности женщин, их разнообразные чувства, мысли. Ведь женщина обладает особой психологией, отличной от мужской. Поэтому ей было намного тяжелее переносить тяготы войны. Все пережитое на войне противоречило ее женскому естеству. Ей было тяжело не только физически, но и морально, так как не все однозначно относились к присутствию женщины на войне. Не секрет, что женщины в тылу с недоверием относились к женщинам на передовой. Особенно психологический дискомфорт испытали женщины после окончания войны. Так называемые «косые взгляды» приводили воевавших женщин в отчаяние.

Российские исследователи М.Х. Гугова, М.А. Текуева считают, что «в официальной историографии Великой Отечественной войны основное внимание было сосредоточено на политических причинах, на сражениях и событиях, военной стратегии и тактике, проблемах оккупированных территорий. В то же время практически неразработанной осталась тема влияния этой войны на женщин, их место и роль в военных событиях, значение женского вклада в разработку практик выживания в экстремальных условиях. Актуальность исследования женской военной повседневности состоит в создании новой истории Великой Отечественной войны — истории, увиденной глазами женщин как ее субъектов. Этот исследовательский прием позволит существенно дополнить официальные источники, изучить прежде скрытые для науки свидетельства «обыденного человека», не всегда солдата войны, но всегда — ее очевидца, участника, жертвы, изменившего в чрезвычайной ситуации привычные нормы жизни и выработавшего опыт выживания и продления жизни» [8, 78].

Героизм женщин на войне, их повседневные военные будни мало отражены в советской историографии. Можно упомянуть работы российских ученых В.С. Мурманцевой [9], Ю.Н. Ивановой [10]. В частности, работа В.С. Мурманцевой «Советские женщины в Великой Отечественной войне» была написана автором в 1974 г., затем переиздана в 1979 г. Автор на основе достаточного количества источников делает попытку раскрыть трудовой подвиг женщин советского тыла, подвиги женщин на фронтах, борьбу советских женщин против оккупантов в тылу врага. Книга написана в лучших традициях советской исторической науки. Факт того, что методологическую основу книги составили «произведения классиков марксизма-ленинизма, решения съездов партии, конференций и пленумов ЦК КПСС, доклады, статьи и речи руководителей партии и Советского государства...», а важным источником «послужили документы партийных, комсомольских, государственных и хозяйственных организаций, хранящиеся в ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ЦГАОР, ЦГАНХ СССР, Архиве МО СССР, Архиве ЦК ВЛКСМ» [11], говорит, с одной стороны, о фундаментальности работы, а с другой — о влиянии идеологии на результаты исследования. Опять же, в условиях доминирующих в советской исторической науке методологических установок автору сложно было за многочисленными цифрами и фактами рассмотреть проблему присутствия женщины на войне, ее настоящие мысли и т.д. Например, В.С. Мурманцева пишет: «Когда началась война, патриотическое движение за овладение мужскими профессиями приобрело массовый характер. Москвички, работавшие на заводе Владимира Ильича чертежницами, бухгалтерами, счетоводами и на других канцелярских работах, обратились в начале войны в партком завода с просьбой помочь им освоить рабочую специальность. В своем заявлении они писали: «Пусть наши воины спокойно идут на фронт. В тылу их заменит армия женщин и девушек, которые возьмут в руки инструмент, станут за станок, сядут за руль автомобиля. Мы уверены, что все женщины и девушки столицы немедленно возьмутся за овладение мужскими про-

фессиями». Призыв работниц завода Ильича нашел горячий отклик в сердцах советских патриотов» [11]. Все написано правильно. Действительно, женщины заменили собой ушедших на фронт мужчин на их рабочих местах. Но почему не охарактеризовать этот жест со стороны женщин как производственную необходимость? Ведь кроме женщин кому еще работать? Мужчин-пенсионеров явно было недостаточно. А мальчики-подростки не смогли бы в одиночку выдержать груз трудовых будней. Хотя, безусловно, все они проявляли трудовой героизм. Данный эпизод проявления патриотизма со стороны женщин можно было бы дополнить воспоминаниями непосредственных участниц трудового подвига. Может быть, они бы рассказали, что не все женщины из-за патриотического порыва устроились на завод работать. Может быть, это был единственный способ выжить в условиях военного времени. Возможно, были и другие причины. Анализ всех причин и обстоятельств трудовых будней женщин на производстве и не только возможно дал бы нам более объективную историческую картину. Хотя тоже под вопросом. Ведь не все могли рассказать правду о тех тяжелых трудовых буднях. Если даже и рассказали в интервью или написали в мемуарах, не факт, что воспоминания попадут в научный труд или будут каким-либо образом обнародованы. Как видим, идеология довлела над исторической правдой. Никак нельзя было «бросать тень» на сознательность и патриотизм советских граждан.

В.С. Мурманцева в своей работе делает историографический обзор по теме исследования. В частности, ученый отмечает то, что о вкладе советских женщин в победу над фашизмом стали писать уже в годы войны, «хотя эти книги, написанные в ходе войны, носили, как правило, публицистический, очерковый характер, без глубоких обобщений и выводов, но и в них была показана величайшая роль советских патриотов в защите Родины, их самоотверженный труд на фабриках, заводах, на колхозных и совхозных полях, их героизм на фронте, в партизанских отрядах, в партийном и комсомольском подполье» [11]. В первые годы после войны также появилось множество работ, но они имели ряд недостатков из-за ограниченного доступа исследователей к источникам. А писать исторический сюжет без официальных источников и только на основе мемуарной литературы считалось несерьезным и неподобающим для историков-профессионалов. В.С. Мурманцева к достоверным источникам относит различные партийные и правительственные документы, в которых дается высокая оценка деятельности партийных органов в деле воспитания советских граждан в духе патриотизма, а также приводятся примеры проявления героизма советских женщин в годы войны. Активная разработка военной тематики началась «после XX съезда партии, определившего направление научно-исследовательской работы, и особенно в связи с выходом в свет постановления ЦК КПСС от 12 сентября 1957 г. «Об издании труда Истории Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945» [11]. В результате вышли в свет множество работ, посвященных героизму женщин в тылу и на фронте. Более того, был написан ряд диссертаций, начиная с 1947 по 1971 гг. Диссертации имели в массе своей региональный аспект и были посвящены изучению участия женщин республик и отдельных регионов Советского Союза в Великой Отечественной Войне. Например, Давлетова Ф. «Женщины-туркменки в годы Отечественной войны». Ашхабад, 1952; Ибрагимова З.Ф. «Коммунисты Узбекистана – организаторы патриотических подвигов женщин республики в период Отечественной войны 1941–1945 гг.» М., 1953; Антидзе К.Д. «Участие женщин Грузинской ССР в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» (на груз. яз.). Тбилиси, 1955» и др. Основная часть диссертаций рассматривала вклад партии как организатора трудовых и боевых подвигов советских женщин: Курносова А.М. «Коммунистическая партия — организатор трудовых подвигов женщин в промышленности Сибири (на примерах Западной Сибири)». М., 1964; Леонтьева М.Г. «Деятельность партийных организаций Сибири по развитию трудовой и политической активности женщин-работниц в годы Великой Отечественной войны». Томск, 1967; Чечнева М.П. «Коммунистическая партия – вдохновитель боевого подвига советских женщин в годы Великой Отечественной войны». М., 1967 и др. Названные диссертационные работы содержат много интересных материалов. Однако ни одна из написанных и защищенных диссертаций не раскрывает темы полностью. Все они построены на материалах отдельных республик, областей или отраслей народного хозяйства страны», — считает В.С. Мурманцева [11].

В 60–70-е годы также было написано немало работ про женщин в годы Великой Отечественной войны. «В этих работах нашли отражение происшедшие во время войны изменения в народном хозяйстве за счет привлечения женского труда в производство, показаны численность и удельный вес женщин в важнейших отраслях народного хозяйства страны, их вклад в работу промышленности, транспорта, сельского хозяйства, легкой и пищевой промышленности, даны яркие примеры трудовой

и политической активности советских патриотов» [11]. Как видим, работы 60–70-х годов, так же как и работы 40–50-х годов, в основном рассматривают женщину только в одной ипостаси — женщины-труженицы, женщины-воины. И нет ни одной работы, которая рассматривала бы повседневную жизнь женщины в условиях войны. В.С. Мурманцева также считает, что подвиг женщин в войне содержится в военно-исторических трудах и мемуарной литературе выдающихся военных деятелей и полководцев Советских Вооруженных Сил, при этом она не упоминает мемуары самих женщин. В целом В.С. Мурманцева делает вывод о том, что «краткий перечень имеющейся по теме литературы позволяет сделать вывод о том, что трудовая и военная деятельность советских женщин в годы минувшей войны, представлявшая большое военно-стратегическое, политическое и хозяйственное значение, привлекала внимание многих исследователей, но не нашла еще полного обобщения и освящения в историческом аспекте» [11]. На примере книги В.С. Мурманцевой можно сказать о том, что в советской историографии работы, посвященные участию женщины в Великой Отечественной войне, в какой-то степени идеологизированы и не раскрывают всех граней участия советских женщин в войне.

Очень важно изучать гендерный вопрос в годы войны с современных концептуальных и методологических позиций. Например, «микроисторический подход, заключающийся в переносе акцента в историческом исследовании с анализа глобальных общественных структур и политических процессов на проблемы изучения «малых жизненных миров». Этот метод позволит на мультидисциплинарном уровне приблизиться к пониманию значения анализа индивидуального, случайного, частного в контексте определенного сочетания культурно-этнографических и исторических (социально-политических, экономических) факторов» [8; 80].

Изучение Второй мировой войны в зарубежной и отечественной историографии остается одной из актуальных исследовательских тем. Но, к сожалению, военная тематика в основном связана с военными операциями, военной стратегией и т.д. Очень мало работ, затрагивающих так называемую женскую повседневность, действия женщин в экстремальных условиях войны. Хотя, по сравнению с отечественной историографией, зарубежная историография все-таки уделяет внимание такой проблеме, как «женщина и война» и изучает ее с современных методологических позиций. В результате, были открыты новые научные горизонты в целом ряде дисциплин — этнографии, истории, антропологии, культурологии. Для современной отечественной исторической науки очень важно обратить внимание на изучение темы «Женщина и война», так как от этого зависит объективность раскрытия роли женщины в годы войны. Казахстанские женщины проявили свой героизм в тылу, а это целый пласт неисследованных сюжетов женских историй. Очень важно обратить внимание на участие женщин в Великой Отечественной войне в ракурсе истории повседневности, позволяющей взглянуть на события войны глазами женщин, через их личные переживания. Было бы интересно изучить смену женского, феминного образа советской матери на образ самостоятельной, готовой и могущей заменить мужа, ушедшего на фронт, решительной солдатки, героини тыла. Такие исследовательские темы актуальны и способны раскрыть новые грани военной истории.

Список литературы

- 1 Объект и предмет гендерологии. Объект и предмет феминологии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sociocity.ru/scity5-758-1.html>.
- 2 Словарь гендерных терминов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/070.htm>.
- 3 Словарь гендерных терминов / Сост. З.В. Шевченко [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://a-z-gender.net/feminizm-marksistskij.html>.
- 4 Ленин В.И. О задачах женского рабочего движения в Советской республике [Электронный ресурс] / В.И. Ленин. Полн. собр. соч. — Т. 39. — С. 198–205. — Режим доступа: <http://www.a-z.ru/women/texts/lenin4r.htm>.
- 5 А знаете ли вы? Женщины-воины в Великой Отечественной войне [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://pobeda.elar.ru/issues/osvobozhdenie-kieva/zhenshchiny-voiny-v-velikoy-otechestvennoy-voyne/>.
- 6 Список женщин — Героев Советского Союза [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
- 7 Исакова Т.В. Женщины России в войнах XIX – первой половины XX в. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.oboznik.ru/?p=56980>.
- 8 Гугова М.Х. Женщина и война: проблема повседневного существования и ментальных изменений (историография, задачи и методологические подходы) [Электронный ресурс] / М.Х. Гугова, М.А. Текуева // Вестн. Дагестанского научного центра. — 2012. — № 46. — С. 77–81. — Режим доступа: vestnikdnc.ru/IssSources/46/15.pdf.

9 Мурманцева В.С. Советские женщины в Великой Отечественной войне / В.С. Мурманцева. — М.: Мысль, 1974. — 270 с.; Она же. Женщины в солдатских шинелях. — М.: Воениздат, 1971. — 160 с.; Она же. Женщины-воины Малой земли // Вопросы истории. — 1981. — № 2. — С. 177–179 и др.

10 Иванова Ю.Н. Храбрейшие из прекрасных. Женщины России в войнах / Ю.Н. Иванова. — М.: РОССПЭН, 2002. — 271 с.; Она же. Женщины в войнах Отечества / Ю.Н. Иванова // Военно-историческая антропология. Ежегодник. Предмет, задачи, перспективы развития. — М.: РОССПЭН, 2002.

11 Мурманцева В.С. Советские женщины в Великой Отечественной войне / В.С. Мурманцева. — М.: Мысль, 1974. — 270 с.

Б.А. Досова

Гендертану мен «Әйел және соғыс» тақырыбын зерттеу мәселелері

Мақалада кеңестік әйелдердің Ұлы Отан соғысына қатысуы мысалында «Әйел және соғыс» атты тақырыбын зерттеудің әдіснамалық мәселелері талданған. Автордың пікірінше, соғыста әйелдердің ерліктері, күнделікті әскери өмірі кеңестік және посткеңестік тарихнамада көрініс таппайды. Бұл жағдайдың анықтығы Ұлы Отан тарихының тарихын зерттегенде ол әйелдің қосалқы рөлде болғанын көруге болады. Соғыс жылдарындағы әйелдердің күнделікті өмірінің барлық қырларын анықтауға көмектесетін заманауи зерттеу әдістеріне көңіл бөлсеңіз, қазіргі жағдайды өзгерту мүмкін.

Кілт сөздер: гендертану, феминизм, Ұлы Отан соғысы, күнделікті өмір тарихы, микроқұрылым.

B.A. Dosova

Gender studies and problems of studying the theme «Woman and war»

The article makes an attempt to analyze the methodological problems of studying the research topic «Woman and War» on the example of the participation of Soviet women in the Great Patriotic War. The author concludes that the heroism of women in the war, their everyday military everyday life is little reflected in Soviet and post-Soviet historiography. The obviousness of this situation can be seen when considering the historiography of the Great Patriotic History, in which the woman is present on secondary roles. Change the current situation is possible if you pay attention to modern research approaches that will help to reveal all aspects of the daily life of women in the war years.

Keywords: genderology, feminology, Great Patriotic War, history of everyday life, microhistory.

References

- 1 Obekt i predmet henderolohii. Obekt i predmet feminolohii [Object and subject of genderology. Object and subject of feminology]. *sociocity.ru*. Retrieved from <http://www.sociocity.ru/scitys-758-1.html> [in Russian].
- 2 Slovar hendernyikh terminov [Glossary of gender terms]. *owl.ru*. Retrieved from <http://www.owl.ru/gender/070.htm> [in Russian].
- 3 Shevchenko, Z.V. Slovar hendernyikh terminov [Dictionary of gender terms]. *a-z-gender.net*. Retrieved from <http://a-z-gender.net/feminizm-marksistskij.html> [in Russian].
- 4 Lenin, V.I. O zadachakh zhenskogo rabocheho dvizheniia v Sovetskoii respublike [On the tasks of the women's labor movement in the Soviet Republic]. (Vol. 39, pp. 198–205). *a-z.ru*. Retrieved from <http://www.a-z.ru/women/texts/lenin4r.htm> [in Russian].
- 5 A znaete li vy? Zhenshchiny-voiny v Velikoi Otechestvennoi voine [Do you know? Female warriors in the Great Patriotic War]. *pobeda.elar.ru*. Retrieved from <http://pobeda.elar.ru/issues/osvobozhdenie-kieva/zhenshchiny-voiny-v-velikoy-otechestvennoy-voyne/> [in Russian].
- 6 Spisok zhenshchin — Heroev Sovetskogo Soiuz [The list of women - Heroes of the Soviet Union]. *en.wikipedia.org*. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/> [in Russian].
- 7 Isakova, T.V. Zhenshchiny Rossii v voynakh XIX – pervoi poloviny XX v. [Women of Russia in the wars of the XIX - first half of the twentieth century]. *oboznik.ru*. Retrieved from <http://www.oboznik.ru/?p=56980> [in Russian].
- 8 Gugova, M.H., & Tekueva, M.A. (2012). Zhenshchina i voina: problema povsednevnogo sushchestvovaniia i mentalnykh izmenenii (istoriografiia, zadachi i metodologicheskie podkhody) [Woman and war: the problem of everyday existence and mental changes (historiography, tasks and methodological approaches)]. *Vestnik Dagestanskogo nauchnogo tsentra – Bulletin of the Dagestan Scientific Center*, 46, 77–81. Retrieved from vestnikdnc.ru/IssSources/46/15.pdf [in Russian].
- 9 Murmantseva, V.S. (1974). *Sovetskie zhenshchiny v Velikoi Otechestvennoi voine [Soviet women in the Great Patriotic War]*. Moscow: Mysl; (1971); The same author. *Zhenshchiny v soldatskikh shineliakh [Women in soldier's overcoats]*. Moscow: Voениzdat; Ibid. (1981); The same author. *Zhenshchiny-voiny Maloi zemli [Its the same. Women-Warrior of the Lesser Land]*. *Voprosy istorii – Issues of history*, 2, 177–179 [in Russian].

10 Ivanova, Yu.N. (2002). *Hrabreyshie iz prekrasnykh. Zhenshchiny Rossii v voynakh* [The bravest of the beautiful. Women of Russia in wars]. Moscow: ROSSPEN; The same author. Ivanova, Yu.N. (2002). *Zhenshchiny v voynakh Otechestva* [Women in the wars of the Fatherland]. *Voenno-istoricheskaiia antropologiia. Ezhegodnik. Predmet, zadachi, perspektivy razvitiia* – Military-historical anthropology. Yearbook. Subject, tasks, development prospects. Moscow: ROSSPEN [in Russian].

11 Murmantseva ,V.S. (1974). *Sovetskie zhenshchiny v Velikoi Otechestvennoi voine* [Soviet womens in the Great Patriotic War]. Moscow: Mysl [in Russian].

G.T. Yedgina¹, Khaled Abou Taam²

¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

²*Lebanese International University, Beirut, Lebanon
(E-mail: vastfak1999@mail.ru)*

Nursultan Nazarbayev — leader and diplomat

The article examines Kazakhstani modernization that assumed the creation of a national state, the formation of a political nation, the creation of a modern economy and political system. In a historically polyethnic country, the solution of this problem was particularly complex, requiring exclusive approaches and reliance on the political technologies that contributed to the peaceful and evolutionary transition of Kazakhstan society to a qualitatively new state. The article describes the features of the political style of N.A. Nazarbayev, as well as the key features of Kazakhstan's policy. A balanced multi-vector foreign policy that allows building mutually beneficial relations with all major «global players», strengthening national sovereignty and independence in foreign policy, is of great importance among Kazakhstan's political priorities. It is concluded that the time of Nursultan Nazarbayev's presidency is unequivocally highly appreciated. He led the country with a complex interethnic relations that arose as a result of the collapse of a single state. Given the complexity of this potentially explosive problem, Nursultan Nazarbayev successfully created a fairly harmonious relationship between the main ethnic groups living in the country.

Keywords: Republic of Kazakhstan, President, history, government, relationship, world, policy, foreign.

Modern Kazakhstan survived the era of complex and fundamental socio-economic and political modernization is now implementing a project. Its outlines were defined back in the late 1980s when one of the prominent statesmen of the late USSR Nursultan Nazarbayev became the President of the Republic.

Modernization in Kazakhstan, as in other former Soviet republics, presupposed the creation of a national state, the formation of a political nation, the creation of a modern economy and political system. In a historically polyethnic country, the solution of this problem was particularly complex, requiring exclusive approaches and reliance on such political technologies that contributed to the peaceful and evolutionary transition of Kazakhstan society to a qualitatively new state.

At the same time, the state in Kazakhstan could not but rely on purely traditional grounds, as in some other Central Asian states. It presupposed the creation of a modern society and civil nation, going beyond the confines of national, confessional and regional clan differences, with a consistent reliance on the positive experience of national traditions in the field of state building. Modernization in Kazakhstan assumed support for strong and effective state power as a key tool for implementing the conceived large-scale reforms. But at the same time, the «classical» authoritarian modernization could not be realized in Kazakhstan due to the deep pluralistic traditions rooted in the national political culture of the Kazakh people, as well as due to the multiethnic content of the Kazakh nation, the complex and dynamic nature of the Kazakhstani society and the elite .

With deep respect for Islam and Orthodoxy as the traditional confessions of Kazakhstan, Kazakhstan's modernization should have been secular in nature. It had to accumulate civilian energies to build a secular, essentially national state, which made the model of «secular Islamism» practiced by some Central Asian states in the process of political and economic transformation unlikely to be realized. Modernization in Kazakhstan was designed to avoid social splits, anomies, conflicts and clashes. To do this, it had to be directed from above by the state implementing strategies for nationwide consolidation and maintenance of civil peace and harmony through the system of public institutions. This made the Kazakhstani experience of transformation unique not only for Central Asia, but also for the entire CIS. At the same time, the young Kazakhstani state itself was to be gradually upgraded, responsive and flexible in responding to the demands of the Kazakhstani society and the elite, timely responding to external challenges and consistently asserting itself in the world [1].

All these changes demanded the figure of a strong and authoritative national leader who could simultaneously be a modernizer and social mediator, a guarantor of political stability and an initiator of large-scale changes in all spheres of life in Kazakhstani society. Kazakhstan also needed an acknowledged leader in the world, capable of supporting and strengthening the international authority of Kazakhstan in the difficult period of the construction of a national state. The current President of the Republic Nursultan Nazarbayev be-

came such leader for Kazakhstan. Features of political Nazarbayev style are: the desire to be an arbiter, think for the future, «play in advance», while systematically and methodically replaying the political opponents and competitors within the framework of public policy mechanisms. Nazarbayev's strategy is modernization based on political consolidation with the progressive increase in the weight of institutions and mechanisms of parliamentarism and the rule of law. Its key strategic focus is the economy's priority over politics, a pragmatic and well-adjusted approach to resolving political issues not based on the priorities of «politics for the sake of politics» but from the objective interests of society, the country and the people. Along with this - the desire to resolve emerging conflicts and the existing contradictions in the Kazakh society at an early stage, using mechanisms of multilateral dialogue and consensus democracy; another important principle is the national consolidation based on a public political and interethnic dialogue, using both modern public mechanisms and traditional elements of the national political culture. It is very important for Nazarbayev to understand stability not as a «frozen state» that serves as a basis for maintaining the status quo, but as a platform for moving forward. In this way, he seeks to give the development of the state and society a progressive and qualitative character. His aspiration not to «charismatic leadership» as an end in itself, but to a full-fledged national leadership as an embodiment of the fundamental national interests and modern perspectives of Kazakhstan is also indicative [2].

Other key features of the Kazakh policy are the consistency and balance of all initiated reforms, active involvement in their discussion and implementation of the widest range of subjects of the political system and civil society. Finally, balanced multi-vector policy in foreign policy which allows building mutually beneficial relations with all major «global players», strengthening national sovereignty and independence in foreign policy is of great importance among Kazakhstan's political priorities. Independent Kazakhstan from the very beginning of its statehood consciously built itself as a project in the form of a national power. Therefore, the country has clearly articulated foreign policy forces. All this allowed Nursultan Nazarbayev to become a conductor of deep political and economic reforms that transformed Kazakhstan from a post-Soviet state into an influential Eurasian power with an effective political system and a dynamically developing economy. He led the country in a very difficult period of its emergence as a new independent state, during the difficult but necessary market reforms, building qualitatively new relations with its neighbors and partners in the CIS and the CAR, and with other leading world powers. Recognition of Kazakhstan's success in all the above-mentioned directions was simultaneously the recognition of Nursultan Nazarbayev's merits as a national leader [3].

It is also very important that in post-Soviet years a new political class, brought up by Nursultan Nazarbayev, has grown in Kazakhstan. These are responsible politicians who perceive their country as a space for realizing the interests of a young and active political nation. In his time, the classic of sociology and political science Max Weber, in the framework of the cycle of works on politics and the «political legacy» of the legendary Chancellor of the German Empire, Bismarck noted that the latter objectively expressed the interests of the rising German bourgeoisie, did not allow the latter to the real levers of power and thereby prevented the formation of an independent political elite of Germany, which gave birth to a number of deep conflicts and crises that led to the historic collapse of both the monarchical principle of the German Empire and the marginal Weimar Republic.

The institution of the presidency itself is not good and not bad; it all depends on how and by whom it is implemented. The scale of the individual and the historical breadth of state tasks are important. In the post-Soviet space, this institution has shown its effectiveness in those countries where the presidents controlled the situation of the formation of statehood in their countries. Therefore, the personality of the First President - not only in Kazakhstan, but in the overwhelming majority of post-Soviet states — always has a very great historical significance. It is possible to say directly that Nursultan Nazarbayev created his country!

What a historical role the idea of Nursultan Nazarbayev can play about Eurasian integration for other post-Soviet republics is difficult to foresee today. Yes, there was the SCO, there was a Customs Union and other associations. And although the post-Soviet states play an important role in such organizations, it is not worth overestimating it - everything is still in the making. And it's too early for us to rest on our laurels — the main work is still ahead [4].

As for the prospects for cooperation between Russia and Kazakhstan, there is more definiteness. Both these countries are serious, big powers — each in its genre. There is no doubt that the role of Kazakhstan in Central Asia is very significant. Forecasts for the future are always difficult to give. Apparently, Kazakhstan has optimistic prospects. With all the complexities of the region, with all world problems, Kazakhstan invariably follows the path of development, which means that it retains its leadership.

The twentieth anniversary of the presidency of Nursultan Nazarbayev needs to be assessed unequivocally highly. He received a torn country, which, in fact, was a splinter of the unified national economic complex of the Soviet Union. And to bring this not the most successful part of the Union to the trajectory of independent development was the most complicated political and economic task. In the early 1990s the President Nursultan Nazarbayev received a country, in which uneasy interethnic relations arose as a result of the disintegration of a single state. And, frankly, they could not be different due to the prevalence of the Russian and Kazakh population in the country. Given the complexity of this potentially explosive problem, Nursultan Nazarbayev successfully created a fairly harmonious relationship between the main ethnic groups living in the country [5].

It was the First President of the Republic of Kazakhstan that gave the young independent country what it needed most of all during the transition period, the stability.

In comparison with other chairmen of the Council of Ministers of the Republics, Nursultan Nazarbayev's speeches have always been very clear and give a clear understanding of what is specifically needed for the development of the republic and for the needs of its population.

Nursultan Nazarbayev in the early 1990s led a very complex multinational republic, which at once gained independence. The first President of the Republic of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev, not only preserved all the best in Kazakhstan, but also over the two decades of independence significantly multiplied the wealth of his country.

In Soviet times, in Kazakhstan, as well as in Russia, in Ukraine, and to some extent in Belarus, a lot of industrial enterprises were built, which are necessary for the development of the national economic complex. And these four should already, even purely for economic reasons, try to find certain points of contact in the interests of each of these countries. In this regard, the ideas of the head of Kazakhstan on Eurasian integration are objective and correct. They lead to the fact that in modern conditions we need to develop industrial civilization and energy through a new industrialization and modernization, inevitably must move towards a new Eurasian Union of states with a correct and fair division of labor.

The Republic of Kazakhstan itself is a country with great economic and strategic opportunities, because it borders not only on Russia, but also on Western China. Kazakhstan potentially has a great geo-economic future - the «Silk Road» can and must pass through Kazakhstan.

The institutional initiatives of N. Nazarbayev in the post-Soviet space - economic, pension, and banking reforms - have become widely recognized. In some periods, when Russia was overly focused on domestic problems, it was the Kazakh President Nursultan Nazarbayev that was practically the only engine of integration processes in the post-Soviet space.

Now a very important initiative, supported, first of all, by President N.A. Nazarbayev, is the creation of the Customs Union. This is our peculiar «Union of Coal and Steel», if we take the analogy with the formation of the European Union. This is a very accurate answer to the challenges of our time, when globalization is clearly moving from the stage of universal integration to the formation of powerful and large economic regional conglomerates. This trend we see all over the world, so it is very important to create such an effective conglomerate in the Eurasian space.

The only choice is to create a successful integration association on the Eurasian space, or be out of work, sharing the sad fate of African countries. Therefore, the formation of the Customs Union and the Single Economic Space is a purely pragmatic task for the near future. This idea is becoming more and more relevant today. As it is known, the victory has always a lot of fathers. But for the sake of justice, it must be said that only Nursultan Nazarbayev has always promoted Eurasian integration — even in the most difficult times. Through the thickness of times, the Kazakh Leader with astonishing accuracy foresaw those hidden trends in the world economy and politics, which we now clearly observe.

There is not the slightest doubt that the Republic of Kazakhstan under the leadership of Nursultan Nazarbayev will become one of the world's influential countries, which will for many years to determine the future «agenda» in the large Eurasian space. And the historical figure of the First President of Kazakhstan already now occupies a worthy place in the pantheon of outstanding world politicians, who created a successful country [6].

In the last decade all systemic defects in the destruction of the bipolar structure of the world order are most clearly manifested: double standards, the absence of clear rules for the game, the chaos of multilateral dialogue. These systemic flaws do not lead to the establishment of genuine multipolarity, but to a reduction in the space of mutual trust. This happens both between recognized members of the «nuclear club» and those ambitious countries that seek to use atomic energy for peaceful purposes.

In today's world, there is an acute shortage of fresh ideas. There is an acute need for the emergence of universally recognized moderators capable of giving the dialogue a more coherent and consistent character. We need world policy-strategists capable of forming a clear agenda for the whole planet. If you want, you can draw the outlines of the new architecture of the world!

It is no doubt, the First President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev is one of the brightest world politicians who has his own vision of nuclear security problems .

For the Kazakh Leader a «non-nuclear issue» is deeply personal in a sense. Since the Soviet times on the territory of Kazakhstan there was a nuclear test site. The people of Kazakhstan suffered from nuclear tests to a much greater extent than most other peoples of the Earth. 500 explosions, more than 1.5 million victims are tragic, numbers are terrible!

That is why the people of Kazakhstan in a single impulse supported the historical initiatives of NA. Nazarbayev on the renunciation of nuclear weapons and on the closure of the Semipalatinsk nuclear test site, where in 1991 they voluntarily refused to conduct nuclear tests. Right after Kazakhstan gained its independence, Nursultan Nazarbayev made the most responsible political choice, declaring his intention to liquidate all nuclear arsenals located on the territory of Kazakhstan. Over the next twenty years of building an independent state, the Ak Orda demonstrated a sequence of words and actions in matters of nuclear disarmament, regardless of the direction in which the international situation was changing in the extremely difficult era of the formation of a multipolar world [7].

In 1992, Kazakhstan signed the Lisbon Protocol to the START I Treaty, in which its obligations on the non-proliferation of nuclear weapons were recorded. In 1993, Kazakhstan was one of the first in the CIS to join the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons.

In 1994 the withdrawal of all nuclear weapons from the country was completed. In 1995 the last nuclear charge was destroyed at the former Semipalatinsk test site. In 1996 Kazakhstan became a party to the Treaty on the Comprehensive Ban of Nuclear Weapons. In 2000 the last tunnel for nuclear tests at the Semipalatinsk test site was destroyed.

Kazakhstan is currently playing a key role in the process of dialogue on nuclear disarmament and nuclear non-proliferation.

One can say with confidence that this is not a reflex, situational response to emerging challenges and risks, but, on the contrary, a systematic and well-considered strategic approach to the issue of fair and transparent control over the nuclear sphere. Moreover, as Nursultan Nazarbayev repeatedly stressed, these approaches should take into account not only the position of the world centers of power, but also of other states.

In such an important and sensitive issue, pressure and ignoring the interests of third countries in an attempt to impose «exclusive» approaches from one of the global players are unacceptable. In 2006 Kazakhstan initiated the transformation of Central Asia into a nuclear-free zone. This breakthrough idea was received with great attention by leading world politicians.

«456 nuclear tests were conducted, the total capacity of which was 2.5 thousand times higher than the power of the atomic bomb dropped on Hiroshima, «the Kazakh President said in his book» Epicenter of the world».

The universal declaration of a nuclear-free world, which Nursultan Nazarbayev suggests to begin with, is a well-developed common-Kazakhstan idea and, simultaneously, a large global project. It is a long-term strategy for peacekeeping which is undoubtedly realized on the condition of concerted efforts on the part of the world community and enhancement of confidence-building measures throughout the world.

The problem of eliminating nuclear weapons must be dealt with in conjunction with the problem of reducing conventional weapons and inextricably from the creation of a new architecture for a more just and safe world. Nursultan Nazarbayev is offering such a strategically correct approach. Otherwise, nuclear weapons will continue to be a great temptation - this is the most economical response on the part of the «poor and humiliated» to the threat of a possible attack by a rich state possessing a modern, well-armed army [8].

In this context Nazarbayev's historical proposal to ensure the states that have renounced nuclear ambitions guarantee the non-use of nuclear weapons and their protection in case of an attack is absolutely rational and extremely topical.. Obviously, further uncontrolled proliferation of nuclear weapons is fraught with a new round of the arms race and threatens the whole world. And if each country possesses nuclear weapons, then any smallest border conflict can turn into a full-scale nuclear war and even a planetary catastrophe.

There are many difficulties on the way to a nuclear-free world, but the road will be mastered by the one who is going. And we should be grateful to Nursultan Abishevich Nazarbayev, who is the first modern politician, to show the right way to a lasting peace without the new Hiroshima. Kazakh President Nursultan

Nazarbayev is confident in his historical right: nuclear weapons must be destroyed, and countries should forget about its existence.

This concerns both the problems of nuclear testing, the concept of creating a nuclear-free world, and the issue of banning the production of fissile materials for military purposes.

Kazakhstan has every right not only to widely declare these strategic goals, but also to actively promote them in practice. Firstly, due to its multi-vector foreign policy, the Republic of Kazakhstan is a very respected country. Secondly, Kazakhstan is viewed today as a truly peace-loving state, which has suffered greatly from Soviet nuclear tests. And, finally, in 2008 Kazakhstan agreed to provide its territory for an integrated field experiment in the framework of the preparation of the Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty. This is a remarkable historical initiative of Kazakhstan, which was very successful. All these major steps multiplied by the international authority and amazing charisma of Nursultan Nazarbayev make the young country in the center of Eurasia a recognized leader in the modern anti-nuclear movement. Consequently, Kazakhstan can take on a practical diplomatic mission in the field of disarmament and the peaceful use of the atom. This work is not easy, and it can not be solved in one day, these problems need to be dealt with constantly. The President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev desires to achieve a ban on the production of fissile materials for military purposes. To promote the negotiation process, a recognized peacemaker, such as the Republic of Kazakhstan and its influential President, is needed. There is one more aspect of this problem. Many states believe that the issue of a ban on the production of fissile materials for military purposes should be resolved simultaneously with the decision to eliminate already stockpiled reserves. The first step here may be to increase the openness of existing stocks, increase their transparency. So, in early April, Russia and the United States agreed to utilize 34 tons of plutonium for peaceful purposes. That is, certain movements in this direction, indicated by N.A. Nazarbayev, are already being undertaken [9].

All the proposals of Nursultan Nazarbayev expressed at the summit in Washington are important and it is necessary to achieve their practical implementation as actively as possible. It is time to adopt the Declaration of a Nuclear-Free World, proposed by N.A. Nazarbayev, since the adoption of such a declaration would be useful for moving towards a nuclear-free world. Many people of goodwill with both hands are for any steps that can help the cause of nuclear disarmament.

Therefore, Kazakhstan and its First President Nursultan Nazarbayev in the matter of nuclear disarmament today have active supporters in all parts of the world. The Kazakhstani people support Nursultan Nazarbayev's breakthrough proposal to adopt the Declaration of a Nuclear-Free World, and highly appreciate his constant efforts to implement practical steps towards reducing the nuclear danger. It is no doubt, the huge personal contribution of Nursultan Nazarbayev to the construction of a nuclear-free world will be appreciated by the recent history of merit.

In the Republic of Kazakhstan a harmonious model of coexistence of various ethnic groups and confessions has been created. The President of Kazakhstan projects it on the whole system of international relations. Some states nowadays regard their political values as universal. Therefore, they consider themselves entitled to insist, sometimes even forcefully, to impose them on other states. Kazakhstan, unlike them, acts as a good example and sensible initiatives, which finds approval and support of people of goodwill all over the world. The subjects of Nursultan Abishevich's special concerns are invariably the provision of peaceful coexistence between nations and the creation of security guarantees for all mankind. This is especially important in the presence of global threats of thermonuclear war, ecological crisis, lack of energy and others.

Nursultan Nazarbayev is one of the most intelligent politicians not only of the post-Soviet space but of the whole modern world. He is a political grandmaster, able to count the consequences of his actions on many moves forward.

For over twenty years of his rule, Nursultan Nazarbayev has pursued an extremely balanced policy. His wisdom allows preserving social stability and ensuring the progressive development of the new Kazakh statehood.

First of all, this concerns relations between Kazakhstan and the states of the «global triangle»: the USA, China and Russia. Some accents in these relations may shift, and priorities may change. But never Astana allows a general imbalance, not to mention the emergence of any tangible, and even more serious, contradictions in bilateral and multilateral relations.

The same goes for the entire complex of interstate relations in Central Asia, where Kazakhstan plays a leading role. Moreover, this recognized leadership of Astana does not infringe the interests of neighboring states and does not jeopardize them.

The election of the Republic of Kazakhstan as OSCE Chairman for 2010 is undoubtedly an acknowledgment of the peacekeeping role that this independent country plays today in the systems of pan-European

and world security and cooperation. At the same time, this is the evidence of the highest international authority of Nursultan Nazarbayev himself.

Most importantly, this international authority of the Republic of Kazakhstan is based on a solid domestic political foundation. Inside the country, the First President of the Republic of Kazakhstan conducts an equally weighted and verified course, as in the international arena.

All this, taken together, allowed Kazakhstan to successfully withstand the global financial and economic crisis. The Republic finished 2009 not only among a few countries with positive GDP dynamics, but was able to set itself ambitious goals of innovative development. The program of such development was outlined by Nursultan Nazarbayev in his speech at the joint session of the chambers of the Parliament of the Republic of Kazakhstan on January 29, 2010. This document is of a breakthrough nature. It is important not only for Kazakhstan, but for the entire post-Soviet space, since in the President's Message the planned approach is skillfully combined with the principles of market efficiency and competitiveness. The goal set by the President is to become one of the 50 most developed economies of the world. It looks ambitious, but quite achievable for a country with a population of 16.2 million people and 53rd place in the world in terms of GDP [10].

As Nursultan Nazarbayev said in his message to the people: «We practically know by months what, where and how it will be done and built, and most importantly, all our actions are provided with the necessary financial and other resources». Today there is no politician in the CIS that could become equal with Nursultan Nazarbayev. For this very good reason, Kazakhstan's society as a whole, and Kazakhstan's elites in particular, inextricably link not only their past and present, but also their future.

References

- 1 Президентская власть в Казахстане: 20 лет успеха. — Астана: Деловой мир, 2010. — 214 с.
- 2 Назарбаев Н.А. Без правых и левых. — М.: Молодая гвардия, 1991. — 254 с.
- 3 Н. Назарбаев - основатель казахстанской модели межэтнического и межконфессионального согласия. — Алматы: Жеті жарғы, 2005. — 212 с.
- 4 Назарбаев Н.А. Стратегия трансформации общества и возрождения евразийской цивилизации / Н.А. Назарбаев. — М.: Экономика, 2000. — 543 с.
- 5 Назарбаев Н.А. Казахский путь / Н.А. Назарбаев. — Караганда: ТОО «Арко», 2006. — 372 с.
- 6 Ертысбаев Е.К. Казахстан и Назарбаев: логика перемен / Е.К. Ертысбаев. — Астана: Елорда, 2001. — 576 с.
- 7 Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие / Н.А. Назарбаев. — Алматы: Атамұра, 1996. — 288 с.
- 8 Джунусов А.М. Власть и оппозиция: историко-теоретические аспекты / А.М. Джунусов. — Алматы: Комплекс, 1997. — 210 с.
- 9 Касымбеков М.Б. Институт президентства как инструмент политической модернизации / М.Б. Касымбеков. — Астана: Елорда, 2002. — 288 с.
- 10 Гурский А.С. Твердая поступь страны. К 10-летию Стратегии развития Казахстана до 2030 года / А.С. Гурский. — Астана: Ин-т системных исследований, 2002. — 440 с.

Г.Т. Едгина, Х. Абу Таам

Нұрсұлтан Назарбаев — көшбасшы және дипломат

Мақалада ұлттық мемлекеттің, саяси ұлттың қалыптасуы, қазіргі заманғы экономика мен саяси жүйені құруды көздейтін Қазақстанды жаңғырту мәселесі қарастырылды. Тарихи көпэтникалық елде осы проблеманы шешу Қазақстан қоғамының сапалы жаңа мемлекеттің бейбіт және эволюциялық көшуіне ықпал ететін саяси технологиялардың бірегей тәсілдері мен тәуелділігін талап ететін аса кешенді және күрделі болды. Авторлар Н.Ә. Назарбаев саяси стилін және Қазақстанның саясатының негізгі ерекшеліктерін сипаттаған. Сыртқы саясатта теңдестірілген көпвекторлық саясат барлық негізгі «ғаламдық ойыншылармен» өзара тиімді қатынастарды қалыптастыруға, сыртқы саясатта ұлттық егемендікті және тәуелсіздікті нығайтуға мүмкіндік береді, Қазақстанның саяси басымдықтары арасында үлкен маңызға ие. Нұрсұлтан Назарбаевтың төрағалығының уақыты айқын бағаланды. Ол бір мемлекеттің ыдырауының нәтижесінде күрделі халықаралық қатынастар пайда болған елге ие болды. Бұл ықтимал жарылғыштық проблеманың күрделілігін ескере отырып, Нұрсұлтан Назарбаев елде тұратын негізгі этникалық топтар арасындағы жеткілікті үйлесімді қарым-қатынасты табысты түрде құра білді.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасы, Президент, тарих, мемлекет, қарым-қатынас, әлем, саясат, шетелдік.

Г.Т. Едгина, Х. Абу Таам

Нурсултан Назарбаев — лидер и дипломат

В статье рассматривается модернизация в Казахстане, которая предполагала создание национального государства, формирование политической нации, создание современной экономики и политической системы. В исторически полиэтнической стране решение этой задачи было особенно комплексным и сложным, требовало эксклюзивных подходов и опоры на такие политические технологии, которые способствовали бы мирному и эволюционному переходу казахстанского общества в качественно новое состояние. В статье описаны особенности политического стиля Н.А. Назарбаева, ключевые черты казахстанской политики. Большое значение среди политических приоритетов Казахстана имеет сбалансированная многовекторность во внешней политике, позволяющая выстраивать взаимовыгодные отношения со всеми основными «глобальными игроками», укрепляя национальный суверенитет и самостоятельность во внешней политике. Сделан вывод, что время президентства Нурсултана Назарбаева однозначно заслуживает высокой оценки. Он получил страну, в которой в результате распада единого государства возникли непростые межнациональные отношения. Учитывая всю сложность этой потенциально взрывной проблемы, Нурсултан Назарбаев успешно создал достаточно гармоничные отношения между основными этносами, проживающими в стране.

Ключевые слова: Республика Казахстан, Президент, история, правительство, отношения, мир, политика, иностранные.

References

- 1 Prezidentskaia vlast v Kazakhstane: 20 let uspekha [Presidential power in Kazakhstan: 20 years of success]. (2010). Astana: Delovoi mir [in Russian].
- 2 Nazarbayev, N.A. (1991). *Bez pravykh i levyykh [Without right and left]*. Moscow: Molodaia hvardiia [in Russian].
- 3 N. Nazarbayev - osnovatel kazakhstanskoi modeli mezhethnicheskogo i mezhekfessionalnogo sohlasiiia [N.Nazarbayev - the founder of the Kazakhstan model of interethnic and inter-confessional consent]. (2005). Almaty: Zheti zharhy[in Russian].
- 4 Nazarbayev, N.A. (2000). *Stratehiia transformatsitsii obshchestva i vozrozhdeniia yevraziiskoi tsivilizatsii [The strategy of the transformation of society and the revival of the Eurasian civilization]*. Moscow: Ekonomika [in Russian].
- 5 Nazarbayev, N.A. (2006). *Kazakhstanskii put [Kazakhstan way]*. Karaganda: TOO «Arko» [in Russian].
- 6 Yertysbayev, Ye.K. (2001). *Kazakhstan i Nazarbayev: lohika peremen [Kazakhstan and Nazarbayev: the logic of change]*. Astana: Yelorda [in Russian].
- 7 Nazarbayev, N.A. (1996). *Kriticheskoe desiatiletie [Critical decade]*. Almaty: Atamura [in Russian].
- 8 Dzhunusov, A.M. (1997). *Vlast i oppozitsiia: istoriko-teoreticheskie aspekty [Power and opposition: historical and theoretical aspects]*. Almaty: Kompleks [in Russian].
- 9 Kasymbekov, M.B. (2002). *Institut prezidentstva kak instrument politicheskoi modernizatsii [The Presidency Institute as an instrument of political modernization]*. Astana: Yelorda [in Russian].
- 10 Gurskiy, A.S. (2002). *Tverdaia postup strany. K 10-letiiu Stratehii razvitiia Kazakhstana do 2030 hoda [The firm step of the country. To the 10th anniversary of the Development Strategy of Kazakhstan until 2030]*. Astana: Institut sistemnykh issledovaniy [in Russian].

З.Г. Сактаганова

Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: zauresh63@mail.ru)

К историографическому дискурсу проблемы «Российская революция 1917 г. и Казахстан»

В статье рассмотрены историографические срезы всего комплекса исследовательской литературы об Октябрьской революции в Казахстане. Автор выделяет 3 наиболее крупных пласта научных публикаций: первое пласт-направление — условно обозначенное радикальное (немарксистское), куда отнесены публикации авторов, которые были относительно свободны от необходимости приспособлять эти события к определенным схемам, интерпретировали их в зависимости от своего наблюдения, видения и оценки событий 1917 г.; второе направление — официальное, ортодоксально-большевистское, куда входят исследования, выстроенные на марксистско-ленинской методологии, и третье — составляют работы, представленные в рамках исторического ревизионизма, предлагавшие ревизию сложившихся исторических концепций в отношении Октября 1917 г., но сохранившие черты советской историографии. Для казахстанской историографии характерны научные публикации в контексте всех трех направлений или срезов. И каждый из данных пластов так или иначе проявлялся в разные хронологические отрезки времени. Также автором предложен фрагмент из современной зарубежной историографии по теме статьи.

Ключевые слова: российская революция 1917 г., Октябрь 1917 г. и Казахстан, история Казахстана, историография истории Казахстана, историография Октябрьской революции 1917 г. в Казахстане.

Революция живет в истории не только как «прошлый катаклизм», но и как «живой миф», под который подстраивается сознание современных исследователей. Нельзя не согласиться с российским историком В.П. Булдаковым, который писал, что достоинства историографии любой революции измеряются не степенью ее свободы от идеологизированности и политизированности, а способностью преодолеть и то и другое. Российская историография революции сегодня, по его мнению, определяется коммеморативными импульсами, задаваемыми властью и политиками. Современной российской власти, отмечает автор, не нужны никакие революции. «Соответственно этому многими российскими исследователями движет вульгарное стремление «отметиться», «разоблачая», Октябрьскую революцию» [1]. Думаю, что этот концепт в полной мере можно отнести и к казахстанской историографии событий Октября 1917 г.

Попытки оценить написанное по истории Октября предпринимались неоднократно. Только в советской историографии обозначено более 15 тысяч книг, брошюр и статей. Есть ряд историографических работ в казахстанике по озвученной проблеме (С.Н. Покровский, Г.Ф. Дахшлейгер, З.А. Алдамжаров и др.), но все они не выходили за рамки марксистско-ленинской методологии. Вышедшее в 1991 г. исследование М.К. Козыбаева об историографии Октября и гражданской войны, хотя и обозначило наиболее значимые проблемы и лакуны, но в целом сохранило теоретико-методологические посылы советской историографии [2].

Несомненно, что каждое поколение пишет «свою» историю, и это свойственно всем эпохам, революции же совершенно иначе, по-новому «возрождаются» в памяти последующих поколений. Но к революционной тематике, как к никакой другой, обращаются регулярно. Действительно, все революции отмечены особого рода коммеморативностью. Достаточно отследить очередной вал публикаций в историографии предыдущего столетия (в частности, в казахстанской), и он, как правило, приходится на 7-й или 8-й год каждого десятилетия. Особенно контрастно этот бум отслеживается во второй половине XX в.

В российской историографии, как обозначается в исследованиях, «два подхода к революции оказали наибольшее влияние на умы современников: меньшевистская концепция, объявившая ее «незаконным переворотом», ибо она не вписывалась в теорию К.Маркса, и официальная советская историография, до такой степени старавшаяся подогнать события современности под интересы существующей власти, что ухитрилась оставить в наследство после себя лишь набор голых лозунгов. Таким образом, изучение истории Октября в советский период протекало не в рамках единой идеологии,

а двух различных подходов — декларативного революционаризма и подспудного государственничества. С различными интерпретациями этого «наследия» и приходится сталкиваться нашему современнику» [1].

В казахстанской историографии подходов к анализу этой проблемы было несколько больше, чем два, но, правда, этот плюрализм мнений проявился лишь в 1920-х гг., затем на смену этим подходам пришел один — официальный. Но об этом позже.

В целом, если вести речь об историографических пластах во всем комплексе исследовательской литературы об Октябрьской революции в Казахстане, следует выделить 3 наиболее крупных среза научных публикаций: первое направление, условно названное нами радикальное (немарксистское), — это публикации авторов, которые были относительно свободны от необходимости приспособлять эти события к определенным схемам, интерпретировали их в зависимости от своего наблюдения, видения и оценки событий 1917 г., второе — официальное — это ортодоксально-большевистские исследования, выстроенные на марксистско-ленинской методологии; третье направление — работы в рамках исторического ревизионизма, предлагавшие ревизию, пересмотр сложившихся исторических концепций в отношении Октября 1917 г., но сохранившие некоторые черты советской историографии. Сразу же хотим отметить, что для казахстанской историографии характерны публикации в контексте всех трех направлений или срезов.

Каждый из данных пластов так или иначе проявлялся в разные хронологические отрезки времени. Небольшой фрагмент современной зарубежной историографии мы кратко представим в конце статьи, основной же акцент сделаем на публикациях, имевших место быть в Казахстане.

Если же вести речь об этапах казахстанской историографии, то возможно, на наш взгляд, выделить 3 основных этапа изучения проблемы «Октябрь 1917 г. и Казахстан» (1920 – сер. 1930-х гг.; сер. 1930-х – 1991 гг., 1991 – по настоящее время).

Первый этап — с 1920 до середины 1930-х гг. — период, когда основная часть публикаций была написана свидетелями, очевидцами, а чаще всего непосредственными участниками этих событий. В силу этого доминирующего, как мы считаем, обстоятельства (когда очевидцы этих событий еще присутствовали на исторической сцене, иногда в качестве главных персонажей) отмечается весьма разнообразная палитра таких трудов. Причем следует отметить скорее публицистический или пропагандистский, чем научный характер работ.

На данном этапе проявляется три четко очерченные и различные по методологии группы публикаций. Это ни в коей мере не означает, что в 1920-е гг. наблюдалась «деполитизация или деидеологизация научных или околону научных публикаций». Руководство большевистской партии пыталось внимательно следить за ситуацией и контролировать идеологическую сферу общественной жизни, используя разнообразный набор приемов и методов для установления тотального контроля. И все же до конца 1920-х гг. собственно в центре и до сер. 1930-х гг. в Казахстане (этот период несколько затянулся на национальной периферии в силу занятости центра), несмотря на некоторые достаточно жесткие действия в отношении инакомыслящих, степень государственно-политической опеки над общественными науками была относительно невелика (особенно в сравнении с последующими годами). Как мы отметили ранее, об этом свидетельствовали публикации и дискуссии 1920-х – начала 1930-х гг. В эти десятилетия в условиях почти полного отсутствия профессиональных историков в Казахстане авторами работ по истории Октября 1917 г. выступали либо партийные, государственные деятели, поэтому их небольшие по объему публикации, вызванные политическими, идеологическими потребностями, имели не только прикладной характер, но являлись своеобразным продолжением их политической деятельности, либо представители национальной интеллигенции.

К первой группе можно отнести публикации авторов, которых мы условно назвали радикальными. Их оценка событий 1917 г. полярно отличается от ставшей впоследствии официальной — ортодоксально-большевистской. Появление таких работ закономерно, эта оценка стала проявлением присутствия или участия этих людей в октябрьских событиях, а партия еще не начала тотальную борьбу за «чистоту умов». Партийный диктат и цензурирование еще не стали тотальными. Авторы этого среза представляют дихотомные группы: большевиков, которые устанавливали советскую власть в степных районах Казахстана и Туркестана, и представителей алашской национальной интеллигенции. Труды большевиков представлены работами Г. Сафарова, Г. Тогжанова и других, исследовательскими публикациями С. Брайнина и Ш. Шафиро, труды национальной интеллигенции представлены статьями А. Байтурсынова, А. Букейханова, М. Чокаева и других.

Несмотря на полярные идеологические установки, лейтмотив их публикаций имеет значительные области общего звучания. Все авторы утверждают, что революции в Казахстане, Туркестане (мы имеем в виду Казахские области) как таковой не было и «активное участие трудящихся народных масс в революционных событиях» никоим образом в этих работах не отслеживается.

Одним из первых анализ событиям 1917 г. был дан Г.И. Сафаровым в работе «Колониальная революция. Опыт Туркестана» (М., 1921 г.), написанной на основе материалов, собранных на месте особой комиссией ЦК РКП(б) по делам Туркестана, и личных наблюдений самого автора. Г.И. Сафаров утверждал, что до 1917 г. в Туркестане не было никаких условий для победы революции. Он отмечает, что с 1905 г. в мусульманских кругах начинается национально-культурное движение, но никакой связи с революционными событиями в России у этих процессов не было. «До революции 1917 г. никакой революционной идеологии, связанной с условиями Туркестана, даже никакой объединяющей связи в слабых намеках на революционное движение в среде русского населения, никакой революционной организации масс, никакой революционной традиции — нет. Между толщей угнетенных наций и русским пришлым населением — непроходимая стена взаимного непонимания на почве национального неравенства». И более того, автор отмечает, что в революцию 1917 г. «Туркестан вступил вполне «первобытно»» [4; 89].

Февральскую революцию Сафаров обозначает как «телеграфную». Излагая события осени 1917 г. в Ташкенте, Сафаров отмечает, что краевой совет Туркестана всячески избегал «бремени власти» и 28 октября, когда большевики уже захватили власть в центре, краевой совет выносит решение: «обсудив создавшееся общеполитическое положение в стране, мы, присутствующие на сем заседании члены краевого совета солдатских и рабочих депутатов, высказываемся против перехода власти Советам, а тем более в руки большевиков, и считаем, что власть до созыва Учредительного собрания должна оставаться в руках временного правительства как в центре, так и в Туркестане» [4; 107]. Уже позже, 2 ноября, из-за отказа взять единолично власть в свои руки краевой совет предложил организовать временный краевой Туркестанский исполнительный комитет.

А спустя 2 недели (19 ноября) на III съезде советов Туркестана была принята Декларация-резолюция, по которой мусульманское население было лишено права участия в органах высшей краевой власти. Исходя из этих и последующих событий, Сафаров делает вывод: «в то же время — политически — был закреплен колонизаторский характер новой советской власти в Туркестане» [4; 107]. Далее он отмечает, что «партия большевиков здесь не руководила событиями. Ее не было... В Туркестане не партия большевиков создала советскую власть, а советская власть, необходимость утверждения власти Советов, создала здесь партии большевиков и левых эсеров» [4; 115].

В другой работе («Проблемы Востока») он повторяет выводы, сделанные в первой: «К Октябрьской революции восточные окраины не были подготовлены, отсталые полупролетарские и крестьянские массы жаждали прежде всего национальной свободы и шли за своими верхами» [5; 161]. Эта мысль звучит и в публикациях других авторов. «Большевики как отдельная организованная группа не существовали не только до октябрьского переворота, но и после него, и только на 1 съезде в 1918 г. оформилась партия большевиков», — отмечает в своей статье и Н. Борисов [6; 22].

Несколько пограничное в этой дихотомии положение занимают публикации С. Брайнина и Ш. Шафира. Не проявляя радикальных, немарксистских взглядов, они все же сообщают в своих исследованиях об отсутствии широкой социальной базы в событиях октября 1917 г., например, в Семиречье [7].

Об отсутствии среди казахов революционного пролетарского движения, о неучастии казахского населения в событиях Октября (в 1917 г. они составляли, по данным М. Тынышпаева, более 76 % населения степного края) пишут и казахские коммунисты. В частности, Г. Тогжанов в ряде своих работ повторяет мысль о едином национальном движении среди казахов, об отсутствии предпосылок социалистической революции. «До революции кроме националистических движений других движений не было... национализм был всеобщим желанием казахов, национализм был направлен против царизма и русской буржуазии. Как мы неоднократно прежде указывали, до революции казахский народ, включая бая и бедноту, выступал совместно против царизма. Повели народ против царизма казахский бай и вышедшие из их среды интеллигенты. Не было бедняков, отколовшихся от этого движения с самостоятельным классовым требованием» [8].

Вторая группа публикаций 1920 – сер. 1930-х гг. — труды национальной алашской интеллигенции, которая не приняла Октябрьскую революцию. А. Байтурсынов писал: «Насколько понятна была киргизам (казахам. – З.С.) Февральская революция, настолько же непонятной показалась им Октябрь-

ская... С какой радостью они встретили первую революцию, с таким же ужасом им пришлось встретить вторую.... Первая революция была правильно понята и с радостью встречена киргизами потому, что, во-первых, она освободила их от гнета и насилий царского правительства и, во-вторых, подкрепила у них надежду осуществить заветную мечту — управлять самостоятельно...» [9].

А. Букейханов октябрьские события 1917 г. воспринял крайне негативно: «Власть была захвачена демагогами, которые хотели установить в Российской республике диктатуру пролетариата» [10; 6]. Его реакция также была обозначена в докладе на II Всеказахском съезде: «В конце октября пало Временное правительство. Российская республика лишилась власти, пользующейся доверием народа и моральным авторитетом, что при отсутствии всякой власти в стране возможно возникновение гражданской войны, что анархия растет с каждым днем и угрожает распространиться на территории тех областей, где живут казак-киргизы, анархия угрожает опасностью жизни и имуществу населения областей казак-киргизского народа...» [11; 68, 69]. Оценивая в целом власть большевиков, уже в декабре 1917 г. Букейханов категорично утверждал: «Ульянов-Ленин, Председатель народных Комиссаров, распоряжается единолично, как царь Николай, не желая давать отчета ни перед кем, контроль народа над распоряжением правителей называет «буржуазным предрассудком»... Запомните крестьяне, рабочие и солдаты, большевики считают: 1) Ответственность перед народом правителей, 2) Свободу слова, свободу печати, свободу собрания, 3) Всеобщее, прямое, тайное голосование, 4) Неприкосновенность граждан депутатов, 5) Власть народа буржуазным предрассудком... с лица большевика спала красная маска революционера и обнажила его сущность черносотенца» [12; 414].

М. Чокаев отмечал, что в Туркестане местное население не имело никакого отношения к «октябрьскому перевороту» [13; 5], а собственно сам переворот «был осуществлён небольшой группой зараженных колонизаторской, шовинистической психологией рабочих». «Советская власть утвердилась там на трупах туркестанской бедноты, на трупах женщин и детей (см. выше свидетельство Рыскулова, Сорокина, Сафарова); ... что московские коммунисты, являющиеся настоящими господами положения в Туркестане, еще не изжили великодержавного шовинизма, ... что в отношении рабочих-туркестанцев продолжается политика недоверия, что, по выражению московской «Правды» (7.9.27), является выражением «утонченной формы современного колонизаторства»» [13; 70].

Таким образом, резюмируя изложенное выше, можно отметить, что в публикациях алашской интеллигенции октябрь 1917 г. не обозначается как «революция», употребляется термин «переворот», отрицаются наличие предпосылок «социалистической революции», ведущая роль пролетариата и большевиков. Их вывод таков: захват власти был осуществлен небольшой группой зараженных колонизаторством рабочих и солдат, не представлявших интересы местного населения.

Что же касается «широкого участия населения в октябрьском перевороте», то считаем, что это — советское мифотворчество. Достаточно вспомнить сюжет из воспоминаний С.С. Пестковского о встрече с В.И. Лениным, где вождь советует председателю Кирревкома в 1919 г. закупить граммофоны, записать на пластинки доклады о компартии, национальной политике, о советской конституции и «положить начало вашей агитации и пропаганде среди широких масс кочевников» [14]. О каком массовом участии казахов в «революции» 1917 г. можно вести речь, если лишь спустя 2 года поднимается вопрос о начале большевистской пропаганды и агитации!

С конца 1920-х гг., после выхода статьи И. Сталина «О некоторых вопросах истории большевизма», начинаются репрессии по отношению к алашской интеллигенции. Все реже и реже, но пока еще появляются в периодике Казахстана единичные работы, общий лейтмотив которых несколько расходится с большевистским видением событий Октября 1917. Однако после дискуссии об Алаш-Орде, организованной Казахским научно-исследовательским институтом марксизма-ленинизма, инакомыслие стало жестко подавляться. И больше публикаций радикального направления в Советском Казахстане не появлялось. А все названные выше труды, равно как и их авторы, оказались под пресом сталинской репрессивной машины.

Что же касается категориального аппарата о «революционных процессах», то необходимо отметить, что и сами большевики характер Октября определяли зачастую как переворот и вплоть до 1930-х гг. именовали эти события «октябрьским переворотом» (Черных В.Ю., Черных Л.Н. и другие российские исследователи отмечают, что указанный термин употреблялся как синоним «революции») [15; 85].

С 1930-х гг. теория и методология пробольшевистских исследований становятся не только классической жанра, они занимают монопольное положение. Мы это направление обозначаем как официальное, ортодоксально-большевистское. Доказательства о закономерности социалистической революции

выстроены на основе ленинского учения и в контексте теории «о триумфальном шествии советской власти в Казахстане». В этих работах безапелляционно заявляется тезис о наличии объективных и субъективных предпосылок социалистической революции, о ведущей роли пролетариата и его авангарда — большевиков, о едином революционном потоке русских рабочих и местного угнетенного царизмом и байством казахского населения, о широком участии всех трудящихся масс в осуществлении революции.

В качестве классической советской парадигмы приведем фрагмент публикации У. Исаева: «Как часть огромной страны, наш край, несмотря на отсталость, располагал немногочисленным, но боевым отрядом пролетариата, в составе которого имелось немало выходцев из аульной бедноты. Переселенческое крестьянство также было заинтересовано в свержении самодержавия и ликвидации эксплуататорского общества. Враги советского строя не случайно пытаются отрицать закономерность социалистической революции. Их лейтмотив сводится к утверждению, что пролетарская революция вообще не имеет исторических предпосылок» [16; 24]. Статьи, доклады, выступления в подобном контенте звучат от многих представителей партийно-государственной элиты Туркестана и Казахстана (Т. Рыскулов, У. Исаев, У. Джандосов и др.).

Но в выступлениях, докладах, публикациях партийно-советских деятелей отслеживаются и несколько расходящиеся с официальной концепцией фрагменты. В частности, Т. Рыскулов в сентябре 1918 г. писал в Наркомнац Туркестана: «Многотысячное население до сего времени мало понимает, что такое советская власть». В 1922 г. Т. Рыскулов пишет: «Революция всколыхнула дотоле сонный Туркестан, затронув все стороны его жизни. Она застала наш край неподготовленным к коренным ломкам социального переустройства. Причина неподготовленности населения края всем ясна: отсутствие политических ячеек, косность мусульман [по отношению] ко всем нововведениям вследствие своих религиозных воззрений... революция застала, что называется, врасплох нашу страну... туркестанские народности с подозрением встретили возведенные революцией великие лозунги». «Октябрьский переворот вручил верховную власть в руки пролетариата: казалось бы, что места взаимному недоверию уже больше нет. Двухлетнее управление страной рабоче-крестьянским правительством, к сожалению, в туркестанских условиях показало противное, углубив это взаимное недоверие. Мусульманство на практике убедилось в несоответствии идеалов революции с их применением на практике» [17; 150]. Казахским населением советы часто воспринимались как чужеродное явление, ассоциировались с прежними органами царской администрации, к тому же большевистские Советы были явно отягощены явлением, получившим в партийной среде название «колонизаторство». И эти факты отмечаются в статьях и выступлениях Т. Рыскулова. Подобные заявления впоследствии обернутся против авторов, высказывавших такую точку зрения, и станут частью обвинений в «контрреволюционной деятельности» казахской партийной элиты, приведут к их репрессиям в 1937–1938 гг.

Третье направление в историографии 1926–1933 гг. связано с появлением статей первого секретаря Казкрайкома Ф.И. Голощекина. Суть его тезисов такова: «октябрьский ураган пронесся мимо аула, не задев его», «Октябрь миновал казахский аул» [18; 10]. Отрицая существование в казахском ауле советской власти до 1925 г., Ф.И. Голощекин поставил под сомнение масштабность охвата социалистической революцией всего Казахстана и установление советской власти в казахском ауле (напоминаем, что 76 % населения в Казахстане — казахи, абсолютное большинство из которых проживали в ауле): «Объективное положение в Казахстане после Октябрьской революции было таково, что нужно было начать строить сверху советскую власть и партийную организацию» [18; 55]. Как бы мы ни относились к деятельности Голощекина в Казахстане, необходимо отметить, что в своих выводах, по нашему мнению, Ф. Голощекин был прав. Не случайно 1 декабря 1924 г. ЦК РКП(б) обратился с письмом к партийной организации Казахстана, в котором отмечалось, что «Киргизская организация... находилась в особых условиях, затрудняющих работу... Обширная территория, слабая населенность, отсутствие удобных средств сообщения, отсталость крестьянских хозяйств и отсутствие промышленности, почти полная безграмотность населения — все это создавало большие трудности в деле социалистического строительства...». И далее: «ЦК, учитывая, что в Киргизской республике советы находятся в особо трудном положении и что фактически в аулах советов нет, считает необходимым принять все меры к действительному созданию советов в аулах...» [18; 23, 24]. Данное письмо, написанное за год до выводов Голощекина, предваряет его тезис о том, что «дыхание Октября миновало казахский аул». В советской историографии выводы Голощекина о развитии края до 1925 г. названы «ненаучными», «нигилистическими» и т.п. (Т. Елеуов, П. Пахмурный, В. Григорьев и др.) [19]. Академик

М.К. Козыбаев называет тезис об «отсутствии в ауле советов и партийного строительства» «глубоко ошибочным» и считает, что он перекликается с тезисом И. Сталина о том, что «коммунизм на Востоке нашей страны зародился недавно...» [20]. Мы же согласны с выводами Ф.И. Голощекина и думаем, что события Октября 1917 г. действительно миновали казахский аул, не затронув его ни модернизационными, ни трансформационными процессами.

Однако после ухода Голощекина из Казахстана, этот «зигзаг» в казахстанской историографии о месте и роли Октябрьской революции в ауле до конца 1980-х гг. исчез из историографических обзоров, так же как и упоминание о Голощекине в новейшей истории Казахстана.

События с конца 1920-х до середины 1930-х гг. в Казахстане (аресты представителей национальной интеллигенции, дискуссия об Алаш-Орде), положившие конец плюрализму мнений, инакомыслию и оппозиции, завершают первый этап и окончательно устанавливают монополию ортодоксально-большевистского, марксистско-ленинского подхода в отечественных исторических исследованиях. Этот поворот в исторической науке проявился в характере работы I Всесоюзной конференции историков-марксистов (кон. 1928 – нач. 1929 гг.). И с сер. 30-х годов XX в. начался процесс тотального партийно-государственного вмешательства в науку, проявившийся в использовании не только жестких вненаучных методов в дискуссии марксистских и немарксистских направлений исторической мысли, но и репрессивных, вплоть до физического уничтожения, методов по отношению к инакомыслящим. Таким образом, исследование процесса становления советской историографической традиции в 1920-е – 1930-е гг., его основных черт и особенностей позволяет указать на причины негативных явлений, характерных для последующего развития советской исторической науки, главной из которых является административно закреплённый монополизм одного из научных направлений [3; 22].

Второй этап казахстанской историографии — исследования советских историков, активизация которых отмечается с 1940-х гг. и продолжается до 1991 г. Как уже отмечалось выше, для историографии Октября 1917 г. были характерны коммеморативные (юбилейные) практики в исторической науке, задаваемые властью. И уже как знаковые события к каждому юбилею «Великого Октября» выходили документальные сборники [21], сборники статей [22], защищались докторские (С.Б. Бейсембаев, Т. Елеуов, С.Б. Жантуаров, М.П. Ким, С.Н. Покровский) и кандидатские (А.А. Джургенов, С.В. Жантуаров, С.М. Кенжебаев, С.Т. Кожобаев, Н.В. Копылов, Г.Ф. Литвинов и др.) диссертации [23]. В целом за период 1935–1991 гг. (исходя из данных библиографического указателя докторских и кандидатских диссертаций по историческим наукам) было защищено: 97 диссертаций по данной проблеме или тесно увязанным с ней проблемам; из них непосредственно по Октябрьской революции и установлению советской власти — 15 докторских и 21 кандидатская диссертации, по темам «Гражданская война», «Укрепление советской власти» — 3 докторские и 58 кандидатских диссертаций [24]. Каждые десять-двадцать лет этого этапа отличали особенности изучения этой темы. 1940-е – 1950-е гг. — выходили обзорные, как правило, небольшие статьи с ограниченной источниковой базой и отсутствием обобщений и теоретического анализа; доминировал в работах схематизм в изложении казахстанских событий. 1960–1970-е гг. — наиболее плодотворный период, когда появляются крупные фундаментальные монографические работы, расширяется документальная основа исследований. Именно в этот период расширяются источниковая база научных работ, проблематика исследований; их географический охват достаточно обширен — от общереспубликанских до региональных. Среди казахстанских авторов следует выделить монографии С.Н. Покровского, Т. Елеуова, П. Пахмурного, В. Григорьева, К. Нурпеисова и других [25]. В первой половине 1980-х гг. интерес к проблеме Октября 1917 г. стал постепенно гаснуть; обновление исторической проблематики в советской историографии стало особенно заметным в годы перестройки, но в казахстанской историографии эти процессы все же проявлялись достаточно вяло.

С 1985 г. Октябрьская революция оказалась одной из центральных тем в переосмыслении истории (влияние доклада М.С. Горбачева «Октябрь и перестройка: революция продолжается» на торжественном заседании, посвященном 70-летию Октябрьской революции), но научная литература о революции, вышедшая в СССР в период 1985–1987 гг., в целом не отмечена какими-либо методологическими, концептуальными или фактологическими новшествами. В 1988 г. 92-летний академик И.И. Минц (многолетний официальный координатор исследований по истории 1917 г., автор трехтомной «Истории Великого Октября») ушел в отставку с поста председателя Научного совета АН СССР «История Великой Октябрьской социалистической революции», на смену пришел П.В. Волобуев. Активизация конференций, семинаров, круглых столов и выводы, которые делаются

на этих форумах, таковы: профессиональные историки существенно отстают от историографических реалий конца 1980-х гг. и не удовлетворяют общественный интерес к истории Октябрьской революции, образ которой формирует газетно-журнальная публицистическая историография. «Следствием такого положения стал крайний дилетантизм в описании революции, ее искажение и упрощение, сложилась ситуация, когда история Великого Октября нуждалась в защите уже от внутренних сил, а не от внешней, зарубежной историографии, и лучшей защитой, как отмечают авторы, могла быть только правда о ней» [26].

Третий этап — с 1991 г. и по настоящее время. В современной казахстанской исторической науке интерес к проблемам Октября 1917 г. возвращается и несколько модернизируется. Вновь доминирующим становится радикальное направление историографии, когда происходит смена полюсов в оценке революции 1917 г. и ее последствий, причем эта полярность носит абсолютную конъюнктурно-механическую смену знаков с «плюса» на «минус». Для казахстанской историографии последних двух десятилетий характерны ряд особенностей: 1) как уже отмечалось, происходит концептуально полярное изменение отношения к событиям Октября 1917 г.; 2) расширяется источниковая база благодаря рассекречиванию некоторых архивных фондов и документов; 3) расширяется и проблематика: исследуются темы, которые были табуированы в советское время (национальное движение, политические партии и общественно-политические движения в 1917 г., деятельность оппозиционной национальной интеллигенции, партия «Алаш» и ее участие в событиях 1917 г., персоналии, изучение которых было невозможно из-за их репрессий, и т.д.); 4) активное переиздание работ 1920–1930-х гг., оказавшихся под запретом советской цензурой; 5) обретение независимости повлияло на увеличение казахоязычных трудов, значительная часть публикаций выходит на казахском языке.

Но в то же время современная казахстанская историография содержит ряд проблемных моментов: 1) мифотворчество в исторических исследованиях не исчезает, на смену советским мифам приходят мифы «национал-радикалов»; 2) отсутствует обращение казахстанских историков к исследованию теоретико-методологических проблем, эта ниша оказывается незаполненной, что обуславливает слабость, неразработанность методологического инструментария, категориального аппарата и т.д.; 3) сохраняется и даже усиливается оторванность казахстанской исторической науки от зарубежной историографии, когда работы западных и даже российских исследователей оказываются вне исследовательского поля; эта тенденция продолжает угрожающе разрастаться, что чревато ограниченностью исторического знания.

Проблематика Октябрьских событий 1917 г. в новейшей истории казахстанского общества продолжает расширяться в казахстанской историографии: в диссертационных исследованиях и монографиях изучается деятельность национальной интеллигенции (М. Койгельдиев, К. Нурпеисов, О. Озганбай), общественно-политическая жизнь и политические процессы в период февраля-октября 1917 г. (Б.А. Кошанов, А.Е. Абылгазина, С.К. Рустемов, А.О. Раджапов, А.Ш. Махаева и др.), органы Временного правительства в Казахстане (Ж. Нурмагамбеткызы), проблемы национально-государственного строительства (Л.М. Хасанаева, К. Кулматов), октябрь 1917 г. и судьбы национальных автономий (Е.Е. Сайлаубай, Х.М. Турсын), персоналии (С. Аккулы) и др. [27].

В современном пространстве усиливается процесс замены советских мифосказаний о «триумфальном шествии советской власти» современными мифотворческими конструкциями «о заговорщической концепции Октября» и т.п. Тревога о расширении и упрочении мифотворчества звучит в некоторых публикациях последнего десятилетия.

Из казахстанских исследователей, обращающихся к теоретическим проблемам, считаем необходимым выделить Ж.Б. Абылхожина — одного из авторов книги «Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана» (2007 г.) [28]. Им на современном научно-теоретическом уровне рассматривается проблема влияния постсоветских мифологических реконструкций Октябрьских событий 1917 г. на историческое сознание современного казахстанского общества. Автор отмечает, что в современной историографии все больше доминирует трактовка Октябрьских событий как «переворота», причем с такой артикуляцией, которая подчеркивает примат неких субъективно-волевых факторов над объективно-предопределенными. Абылхожин считает, что зачастую это скорее «модные» тенденции, исключительно для демонстрации «новых» теоретических подходов, которых на самом деле нет. Ж. Абылхожин выносит вопрос о понятийном обозначении Октябрьских событий 1917 г. Он считает, что «вся история Октября 1917 г. и последовавших за ним событий говорит о том, что это была именно революция, но никак не переворот. Более того, учитывая, что революция эта своей данностью оказывала во многом определяющее влияние на динамику всемирно-исторической

эволюции на протяжении всего XX в., с полным основанием к ней можно отнести эпитет «великая» [28; 234]. Но назвать ее еще и возможно, считает автор, так же как и великую французскую революцию, «варварской», не только по методам и средствам осуществления, но и по своим трагическим последствиям. В условиях, когда национал-радикализм становится основной парадигмой в национальной историографии по советской истории, такую позицию автора можно считать достаточно смелой. Национал-радикализм по отношению к марксизму может быть оправданным в период преодоления его монополизма в науке, но в настоящее время становится препятствием для постижения истины, так как приводит к огульному отрицанию всех достижений советского периода.

Соглашаясь с советской историографией в вопросе о предпосылках революции (общероссийский кризис, нерешаемые назревшие конфликты в обществе и т.д.), отмечается нейтральность крестьян к событиям 1917 г. даже в условиях общенационального кризиса. Он подчеркивает, что социальная структура дореволюционного общества развивалась преимущественно по пути маргинализации, пауперизации и люмпенизации. Идеология большевизма оказалась наиболее созвучной, по его мнению, этой структуре и массовому сознанию. «Паупер-люмпенская стихия, помноженная на массовые явления маргинализации (маргиналом в данном случае выступал «переходный человек» — крестьянин, ставший рабочим, солдатом или матросом, бывший горожанин, оказавшийся беженцем, мелкий буржуа, облачившийся в тогу профессионального революционера, и т.д.), и послужила социальной базой революции» [29; 437]. Абылхожин придерживается версии о городском характере революции в Казахстане, считает, что деятельность советов распространялась главным образом на города, уездные и отчасти волостные центры; деревня в гораздо меньшей степени была охвачена их влиянием. Там, где были советы, они повторяли всю прежнюю структуру самоуправления. Общинно-корпоративное сознание, патриархальная замкнутость, привычная модель самоуправления в сельской местности продолжали сохраняться, несмотря на «ветры перемен» [29; 449].

Итак, мы можем констатировать, что современная казахстанская историография в целом продолжает развивать историографические традиции различных направлений, заложенных еще в XX в.

Отдельный пласт в историографии по изучаемой проблеме представляют зарубежные исследования. В силу ограниченности объема статьи, изначально обозначим достаточно краткий, обзорный экскурс этого исследовательского комплекса (считаем, что он требует отдельного, подробного обсуждения). В современной российской историографии имеется значительный объем публикаций по рассматриваемой нами проблеме, но из российских авторов мы хотели бы остановиться на исследованиях д.и.н., профессора Д.А. Аманжоловой [30]. Собственно, Октябрь 1917 г. не является отдельным объектом ее научного интереса, но в контексте своего исследовательского проекта эта тема ею изучается достаточно подробно. Автор отмечает, что «в советской историографии господствовал тезис о неразрывной преемственности и прямолинейности исторического развития. При этом из рассмотрения, как правило, исключались реальные политические и социокультурные рычаги — взаимодействие государственных, исторических, социальных, культурных и экономических факторов, традиции и альтернативы, многочисленные случайности. Многогранность и противоречивость истории национальных движений заведомо отвергались в угоду политической конъюнктуре, социальная практика в исторических работах «выпрямлялась, приглаживалась и причесывалась» в соответствии с удобной схемой, как будто логично объяснявшей прошлое. Повсеместное распространение получил не подтверждающийся фактами тезис о подавляющем влиянии Советов, большевистских лозунгов и идей в казахских массах уже в 1917 г.» [31; 14]. Выявляя отношение интеллигенции к Октябрю 1917 г., исследователь отмечает, что в этот период в партийной среде существовало мнение, что «в отличие от низовой интеллигенции, повернувшейся в сторону советской власти и партии, в ее верхах чувствуется отчужденность... интеллигенция отвернулась от революции, так как не могла мириться с ее абсурдом» [31; 380]. А власть, в свою очередь, не простила интеллигенции нежелание «мириться с абсурдом революции» и претензии на создание самостоятельной единицы в Казахстане. Ценность исследований московского автора заключена еще и в том, что они построены на огромном количестве российских архивных материалов, большая часть которых впервые вводится в научный оборот.

Нами будет осуществлена попытка фрагментарного экскурса в западную историографию, но мы отдаем себе отчет, насколько в усеченном виде она представлена, поэтому эту часть нашей статьи назовем обзорной. В XX в. Октябрь 1917 г. становится одной из устойчивых разработок западной историографии — основные объекты исследований: национальные периферии и центр в революционных событиях, их взаимоотношения, мусульманские общества и их рецепции на 1917 г., «интеллектуальные брожения» в среде казахской интеллигенции и лидеров в первые годы советской власти и т.п.

Ряд зарубежных авторов обосновывают тезис об антидемократическом характере мероприятий, осуществляемых советской властью в национальных окраинах (Ж. Кастанье, У Чемберлин и др.) [32]. В западной историографии XX в. по проблеме Октябрьской революции 1917 г. более активное изучение связано с 1950–1960-ми гг.: работы О. Кэроу «Советская империя: тюрки Средней Азии и сталинизм», А. Парка «Большевизм в Туркестане. 1917–1927», Р. Пайпса «Образование Советского Союза: коммунизм и национализм», С. Зеньковского «Пантюркизм и ислам в России» и др. В данных публикациях разрабатывается концепция «пролетарского колониализма», рассматриваются вопросы социально-экономической и политической истории, подчеркивается отсталость края, политическая индифферентность масс к пролетарской революции и ее идеям. Суть концепции «пролетарского колониализма» сводится к нескольким тезисам: революция совершена партией русских большевиков, которые не считались с целями местного населения, навязывая собственную политику; отсутствие широкой базы для революции не помешало захвату власти большевиками, так как они уничтожили оппозицию в лице оппозиционных национальных сил; в период пролетарской революции для местного казахского населения, не понимавшего целей и задач революции, характерна роль пассивного наблюдателя; социальную базу революции создали внутренние колонизаторские элементы [33; 42]. «Накануне 1917 г., — пишет американский автор А. Парк в своей книге — марксисты считали Туркестан самым неприемлемым регионом для проведения социальной революции». Колониальный характер диктатуры пролетариата, установившейся в Казахстане, убедительно освещен в трудах Р. Пирса, А. Беннигсена, Д. Гейера, М. Ферро, Р. Сунн и других.

Исследования последних десятилетий французских авторов А. Беннигсена, Ш. Лемерсье-Кельеже сосредоточились вокруг проблемы ислама в Центральной Азии. Анализируя события 1917 г., авторы говорят о влиянии «мусульманского национального коммунизма» на местное исламское население в этом регионе, объясняя причины, приведшие мусульман к большевикам: политическая некомпетентность руководителей белой армии и полное непонимание ими проблем мусульманских национальных меньшинств; личное влияние Сталина на посту Наркомнаца, привлечение им на свою сторону лидеров левого крыла мусульманских движений и т.п. Но один из важнейших факторов — надежда на то, что Октябрьская революция — первый шаг к освобождению всего мусульманского мира, угнетенного европейцами, и что коммунизм по сравнению с другими политическими системами создаст лучшие условия мусульманам для взятия реванша у всех колонизаторов, в том числе русских. И наконец, наивная вера в то, что Октябрьская революция станет в мусульманских странах продолжением реформистского джадидистского движения [34].

Проблемы Октября и отношения к нему казахского населения рассматривает М.Б. Олкотт в работе «Казахи» [35], где в целом советская история казахов стала объектом изучения американской исследовательницы.

Проблемам революции в Средней Азии посвящен фундаментальный труд Марко Буттино М. «Революция наоборот. Средняя Азия между падением царской империи и образованием СССР». Характеризуя советские органы, он пишет: «Новая власть стремится везде к легитимации, используя риторику, отсылающую к верхним этажам власти. Местные диктатуры вооруженных людей, которые ищут защиты и утверждают собственное право на ресурсы, могут быть представлены как форма советской власти — выражение начальной демократии и рабочего контроля: весь этот контекст придает смысл словам. Возможно, Туркестан ничем не отличается от других мест, но там действующие лица имеют особенно маркированные отличительные черты, потому что говорят на разных языках и относятся к разным культурам. Хотя даже и эта характеристика встречается во многих других местах и, возможно, в не столь выраженной форме, была присуща всей территории зарождающегося Советского Союза...

Революция не распространяется из Петрограда подобно масляному пятну, революционные идеи не витают в эфире, оставаясь чистыми идеями. Процесс от завоевания страны до революции проходит через фазы хаоса и силовых решений, он распространяется от центра к местным средоточиям власти, которые были образованы согласно собственной логике, и снабжает их легитимизирующим революционным дискурсом... Это не ленинская революция и не «революция плебса». Насилие, распространяющееся по стране, не имеет в действительности единого руководства и четких целей, но также и не является плодом слепых инстинктов низших слоев общества, разбушевавшихся в отсутствие контроля со стороны государства. В насилии нет ничего стихийного или «первобытного», там есть только бесконечные частные логики в контексте общего страха» [36; 205].

«Революционеры не сочли нужным вынести на обсуждение свою программу, не предложили способов выхода из экономического кризиса. Они просто совершили революцию и, вероятно, надеялись, что советское правительство в Петрограде сможет само справиться с кризисом. Туркестанские революционеры следовали примеру Петрограда и обращались к населению с теми же лозунгами, что звучали в столице. В контексте Туркестана эти лозунги, однако, принимали особое значение. Революция была большевистской, но в Туркестане не было партии большевиков — ее создадут позже, чтобы легитимировать революционную власть. Диктатура пролетариата немедленно обернулась диктатурой политических организаций, опиравшихся в основном на солдат и действующих от имени российского пролетариата. Ее врагами были, естественно, представители буржуазии и буржуазных политических организаций, а таковыми признали всех мусульман, поскольку «социальная революция» не привела к появлению в их среде «пролетарских» организаций. Таким образом, диктатура могла быть только диктатурой русских» [36; 209].

Характеризуя отношение казахов к революции, Буттино пишет: «Октябрьские события положили начало хаосу. Ахмед Байтурсун (Байтурсунов), руководитель Алаш Орды, писал о Степном крае: «Наводила же на киргизов ужас Октябрьская революция своими внешними проявлениями. Как происходило большевистское движение в центральных частях России, киргизам было неизвестно. На окраинах же оно сопровождалось повсюду насилиями, грабежом, злоупотреблениями и своеобразной диктаторской властью. Говоря короче, движение на окраинах часто представляло собою не революцию (как обычно она понимается), а полнейшую анархию. Можно распространить оценку Байтурсунова и на Туркестан» [36; 210].

Альберто Мазозеро, профессор Венецианского университета, в рецензии на книгу «Революция наоборот» отмечает, что «Марко Буттино как бы с увеличительным стеклом исследует общероссийский революционный кризис на примере отдельного края, выявляя все его анатомические особенности. В этой оптике многие аспекты эпохального превращения царской Империи в Советский Союз предстают в специфической форме, обнаруживают крайности, обусловленные периферийным положением изучаемого региона, но это не лишает автора возможности интерпретировать общую динамику русской революции. Напротив, и это первое и самое общее наблюдение, «странная» революция в Средней Азии предстает менее странной и атипичной, нерелевантной для общей картины, как это можно было бы предположить из заглавия («Революция наоборот»)» [36; 434].

Итак, мы рассмотрели три среза историографии (советская, современная казахстанская и зарубежная). Историографический дискурс, проведенный в данной статье, позволяет сделать вывод о достаточно развитой, устойчивой и разнообразной традиции в исследовании Октября 1917 г. Концептуальную основу различных исторических школ составили различные парадигмы исторического знания. Однако возможно заключить, что, несмотря на высокие количественные характеристики (например, в советской историографической практике), в этом проблемном поле еще достаточно лакун, требующих продолжения исследований, в частности, в направлении разработок новых теоретико-методологических конструкций, уточнения понятийно-категориального аппарата, привлечения новых источников комплексов и т.п. Думаем, что эта работа ждет своих исследователей.

Список литературы

- 1 Булдаков В.П. Октябрьская революция: современная судьба старых мифов [Электронный ресурс] / В.П. Булдаков // Октябрь 1917: вызовы для XXI века. — М., 2008. — Режим доступа: <http://aleksandr-kommari.narod.ru/buldafov.htm>.
- 2 Покровский С.Н. О некоторых основных вопросах истории гражданской войны в Казахстане / С.Н.Покровский // Большевик Казахстана. — 1947. — № 6. — С. 6–20; Дахшлейгер Г.Ф. Историография Советского Казахстана / Г.Ф. Дахшлейгер. — Алма-Ата, 1969; Он же. В.И. Ленин и проблемы казахстанской историографии / Г.Ф. Дахшлейгер. — Алма-Ата: Наука, 1973; Он же. Из истории борьбы за марксистско-ленинское освещение Октября (по материалам казахстанской историографии) / Г.Ф.Дахшлейгер // Проблемы истории общественной мысли и историографии. — М., 1976. — С. 305–316; Алдамжаров З.А. Вопросы историографии Октября в Казахстане / З.А. Алдамжаров // Великий Октябрь в Казахстане. — Алма-Ата, 1977; Он же. Победа Великой Октябрьской социалистической революции в Казахстане: историография проблемы / З.А. Алдамжаров. — Алма-Ата, 1983; Козыбаев М.К. Из историографии Октябрьской революции и гражданской войны в Казахстане / М.К.Козыбаев // История и современность. — Алма-Ата, 1991. — С. 161–187.
- 3 Сидоров А.В. Теоретико-концептуальные основы отечественной историографии в 1920-е годы [Электронный ресурс] / А.В. Сидоров // Научная библиотека диссертаций и авторефератов. — М., 1998. — 464 с. — Режим доступа: <http://ww.dissercat.com>.
- 4 Сафаров Г. Колониальная революция: Опыт Туркестана / Г.Сафаров. — Алма-Ата: Жалын, 1996. — 272 с.
- 5 Сафаров Г. Проблемы Востока / Г.Сафаров. — Петроград, 1922. — 161 с.

- 6 Борисов Н. Октябрь в Туркестане / Н.Борисов. Завоевания Октябрьской революции. — Ташкент, 1922. — С. 22–23.
- 7 Брайнин С. Первые шаги советов в Семиречье / С.Брайнин, Ш.Шафиро. — Алма-Ата, 1934.
- 8 Тогжанов Г. Наше прошлое и настоящее / Г.Тогжанов // Кзыл-Казахстан; Он же. О казахском ауле / Г.Тогжанов. — Кзыл-Орда. — 1927, 15 сент. — № 5-7.
- 9 Байтурсынов А. Революция и киргизы / А. Байтурсынов // Жизнь национальностей. — 1919. — № 29(37). — 3 авг.
- 10 Сактаганова З.Г. Советская власть и А. Букейханов: история взаимоотношений / З.Г. Сактаганова // Вестн. Караганд. ун-та. Сер. История. Философия. Право. — 2007. — № 3(47). — С. 5–8; ГАРФ. Ф.144. Оп.1. Д.1а. Л.66.
- 11 Букейхан А. Памятка крестьянам, рабочим и солдатам / А.Букейхан. Избранное. — Алма-Ата: Казак энциклопедиясы, 1995. — 478 с.
- 12 Мартыненко Н. Алаш-Орда: сб. документов / Сост. Н Мартыненко. — Алма-ата: Айкап, 1992. — 192 с.; ЦГА РК. Ф.17. Оп.1. Д.21. Л.1-2.
- 13 Чокаев М. Туркестан под властью советов / М.Чокаев. — Алма-Ата: Айкап, 1993. — 160 с.
- 14 Казахстанская правда. — 1935. — 23 апр.
- 15 Черных В.Ю. От Октябрьской революции к «февральскому перевороту», или что такое революция? / [Электронный ресурс] / В.Ю. Черных, Л.Н. Черных // Философия и общество. — 2012. — № 3. — С. 85–9. — Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles>.
- 16 Исаев У. Октябрьская революция и строительство социализма / У.Исаев. — Алма-Ата, 1932.
- 17 Рыскулов Т. Речь на I конференции мусульманских организаций РКП Туркестана: собр. соч. в 3-х т. — Т. 3. / Т.Рыскулов. — Алма-Аты, 1998. — 444 с.
- 18 Голощекин Ф.И. Партийное строительство в Казахстане: сб. речей и статей (1925-1930 гг.) / Ф.И. Голощекин. — М., Алма-Ата, 1930. — 344 с.; См. также: Голощекин Ф.И. 10 лет Советской власти / Ф.И. Голощекин. — Кзыл-Орда, 1927; Он же. Казахстан на путях социалистического переустройства / Ф.И. Голощекин. — М., 1931).
- 19 Елеуов Т. Установление и упрочение Советской власти в Казахстане (март 1917 – июнь 1918 гг.) / Т.У. Елеуов. — Алма-Ата, 1961. — С. 19–23; Пахмурный П., Григорьев В. Октябрь в Казахстане / П. Пахмурный, В. Григорьев. — Алма-Ата, 1978. — С. 13.
- 20 Козыбаев М.К. Из историографии Октябрьской революции и гражданской войны в Казахстане ... / М.К Козыбаев // История и современность. — Алма-Ата, 1991. — С. 165–166.
- 21 Победа Великой Октябрьской социалистической революции в Казахской АССР: сб. документов. — Алма-Ата, 1947; Победа Великой Октябрьской социалистической революции в Казахстане: сб. документов. — Алма-Ата, 1957; Рабочее и аграрное движение в Казахстане (1907-1917 гг.): сб. документов и материалов. — Алма-Ата, 1957; Советское строительство в селах и аулах Семиречья: сб. документов. — Ч. 1. — Алма-Ата, 1957; Великая Октябрьская социалистическая революция в Казахстане. Летопись событий. — Алма-Ата, 1967; 1917 г. в Казахстане: Документы и материалы. — Алма-Ата, 1977 и др.
- 22 Великий Октябрь в Казахстане: сб., посвящ. 60-летию Великой Октябрьской социалистической революции. — Алма-Ата, 1977; Борцы за Советскую власть в Казахстане. — Алма-Ата, 1982; Великий Октябрь и социально-экономический прогресс Казахстана. — Алма-Ата, 1987 и др.
- 23 Бейсембаев С.Б. Ленин и Казахстан (1897-1994 гг.): дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / С.Б. Бейсембаев. — Алма-Ата, 1968; Елеуов Т. Установление и упрочение Советской власти в Казахстане (март 1917-июнь 1918 гг.): дис. ... д-ра ист. наук / Т.У. Елеуов. — Алма-Ата, 1961; Ким М.П. Аграрный вопрос и классовая борьба в Казахстане в период Великой Октябрьской социалистической революции: дис. ... д-ра ист. наук / М.П. Ким. — М., 1945; Джургенов А.А. Установление и упрочение Советской власти в Аулие-Атинской уезде (1917-1920 гг.): дис. ... канд.ист. наук / А.А. Джургенов. — Алма-Ата, 1969; Жантваров С.В. Борьба за Советскую власть в Оренбургском крае (1917-1919 гг.): дис. ... кан. ист. наук / С.В. Жантваров. — М., 1954; Оспанов А. Участие солдатских масс в установлении Советской власти в Казахстане (февраль 1917 – март 1918 г.): дис. ... кан. ист. наук / А.Оспанов. — Алма-Ата, 1963 и др.
- 24 Подсчитано автором по: Библиографический указатель докторских и кандидатских диссертаций по историческим наукам (1935-2002). — Алма-Ата, 2003. — 168 с.
- 25 Покровский С.Н. Победа Советской власти в Семиречье / С.Н. Покровский. — Алма-Ата, 1961; Он же. Ленин и победа Советской власти в Казахстане / С.Н. Покровский. — Алма-Ата, 1970; Елеуов Т. Установление и упрочение Советской власти в Казахстане (март 1917 – июнь 1918 гг.) / Т. Елеуов. — Алма-Ата, 1961; Пахмурный П. Октябрь в Казахстане / П.Пахмурный, В.Григорьев. — Алма-Ата, 1978; Нурпеисов К. Улы Октябрь Казахстана / К. Нурпеисов. — Алматы, 1987; Сулейменов Р. Великий Октябрь и культурные преобразования в Казахстане / Р. Сулейменов. — Алма-Ата, 1987; Бейсембаев С. В.И. Ленин и Казахстан: 2-е изд., доп. и перераб. / С. Бейсембаев. — Алма-Ата, 1987; Григорьев В.К. Противостояние (Большевики и непролетарские партии в Казахстане. 1917 - 1920 гг.) / В.К. Григорьев. — Алма-Ата, 1989.
- 26 Меньковский В.И. Основные этапы истории Украины и России [Электронный ресурс] / В.И. Меньковский, Г.А. Петаченко. — Минск, 2013. — Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle>.
- 27 Койгельдиев М.К. Алашкозгалысы / М.К. Койгельдиев. — Алматы: Санат, 1995. — 366 с.; Койгельдиев М.К. Тұтас Түркістан идеясы және Мұстафа Шоқайұлы / М.К. Койгельдиев. — Алматы, 1997. — 62 с.; Нурпесов К.Н. Алашхэм Алашорда / К.Н. Нурпесов. — Алма Ата, 1995. — 255 с.; Кошанов Б.А. Большевики в Туркестане, 1917-1922 гг. (Доктрина и реальность): дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 – «Отечественная история» / Б.А. Кошанов. — М, 1994; Абылгазина А.Е. Демократизация государственной и общественно-политической жизни в Казахстане (февраль-октябрь 1917 г.): дис. ... канд. ист. наук: А.Е. Абылгазина. — Алматы, 1997; Рустемов С.К. XX ғ. басындағы қоғамдық-саяси өміріндегі мұсылмандық қозғалыс: дис. ... канд. ист. наук: / С.К. Рустемов. — Алматы, 1997; Раджапов А.О. Оңтүстік Қазақстан 1917 ж. қос революция тусында: дис. ... канд. ист. наук: / А.О. Раджапов. — Алматы, 1998; Махаева А.Ш. Казаккомитеттері: қурылуы мен қызметінің тарихы (наурыз 1917 - маусым 1918 жж.): дис. ... канд. ист. наук: / А.Ш. Махаева. — Алматы, 1995; Аккулы С.Х. Алихан Букейханов / С.Х. Аккулы. — Алматы, 2016. — 528 с. и др.
- 28 Масанов Н.Э. Научное знание и мифотворчество в современной историографии Казахстана / Н.Э. Масанов, Ж.Б. Абылхожин, И.В. Ерофеева. — Алматы, 2007. — 296 с.

- 29 Абусейтова М.Х. История Казахстана и Центральной Азии: учеб. пособие / М.Х. Абусейтова, Ж.Б. Абылхожин и др. — Алматы, 2001. — 616 с.
- 30 Аманжолова Д.А. Движение Алаш в 1917 году / Д.А. Аманжолова. — М., 1992; Она же. Партия Алаш: история и историография / Д.А. Аманжолова. — Семипалатинск, 1993; Она же. Казахский автономизм и Россия. История движения Алаш / Д.А. Аманжолова. — М.: Россия молодая, 1994. — 213 с.; Она же. Казахская автономия: от замысла националов к самоопределению по-советски / Д.А. Аманжолова // Acta slavica Iaponici Tomus, XXI. — Sarago. Japon, 2004; Она же. Россия и Центральная Азия. 1905-1925 гг.: сб. документов / Д.А. Аманжолова. — Караганда, 2005; Она же. Казахское общество в 1-й четверти XX века: проблемы этноидентификации / Д.А. Аманжолова // Россия и Казахстан: проблемы истории (XX-начало XXI века). — М., 2006. — С. 14-82 и др.
- 31 Аманжолова Д.А. На изломе. Алаш в этнополитической истории Казахстана / Д.А. Аманжолова. — Алматы: Издат. дом «Таймас», 2009. — 410 с.
- 32 Chamberlin W. The Russian Revolution. 1917-1921. — In 2 vols. — New York, 1935; Castagne J. Les musulmans et la politique des Soviets enAsie Centrale. P., 1925
- 33 Проблемы истории Казахстана советского периода в западной историографии // История Казахстана (с древнейших времен до наших дней): в 5-ти т. Т. 4. — Алматы: Атамұра, 2009. — 768 с.
- 34 Беннигсен А. Забытые мусульмане. Ислам в Советском Союзе / А. Беннигсен, Ш. Лемерсье-Келькеже. — Париж, Масpero, 1981 / Деловая Неделя. — 2005. — № 33 (661). — 2 сент.
- 35 Олкотт М.Б. Казахи / М.Б. Олкотт. — Стенфорд, 1987.
- 36 Буттино М. Революция наоборот. Средняя Азия между падением царской империи и образованием СССР / М. Буттино. — М., 2007. — 447 с.

З.Г.Сактаганова

**«1917 ж. Ресей революциясы және Қазақстан»
мәселесінің тарихнамалық дискурсы**

Мақалада Қазақстандағы Қазан революциясы жөніндегі зерттеу әдебиеттерінің барлық кешенінің тарихнамалық кесіндісі қарастырылған. Автор ғылыми басылымдардың 3 ірі бөлігін ажыратып көрсетеді: біріншісі – мақалада қарастырылған оқиғаларды белгілі бір схемамен байланыстырмаған және 1917 ж. оқиғаларды өздерінің бақылауы, автордың ойы бойынша, түсіндірген шартты түрде белгіленген радикалды (марксистік емес) бағыт; екіншісі – ресми, ортодоксалды-большевиктік бағыт, бұл топтағы зерттеу жұмыстары марксистік-лениндік әдіснамаға сүйенген; үшіншісі – 1917 ж. Қазан революциясына қатысты қалыптасқан тарихи тұжырымдамаларды тексеруді ұсынған, бірақ олар кеңестік тарихнаманың ерекшеліктерін сақтап қалған, тарихи ревизионизм шеңберіндегі еңбектер. Қазақстандық тарихнамаға барлық аталған үш бағыт шеңберіндегі ғылыми басылымдар тән. Әрбір көрсетілген бағыт әртүрлі хронологиялық уақыт аралығында көрініс табады. Сонымен қатар автор мақала тақырыбы бойынша қазіргі заманғы шетелдік тарихнаманың үзіндісін ұсынды.

Кілт сөздер: 1917 жылғы Ресей революциясы, 1917 жылғы Қазан және Қазақстан, Қазақстан тарихы, Қазақстан тарихының тарихнамасы, 1917 жылғы Қазақстандағы Қазан төңкерісінің тарихнамасы.

Z.G.Saktaganova

**The historiographic discourse of the problem
«The Russian Revolution of 1917 and Kazakhstan»**

The article considers historiographic sections of the whole complex of research literature about the October Revolution in Kazakhstan. The author highlights the three largest layers of scientific publications: the first is a conventionally designated radical (non-Marxist) direction, which includes publications of authors who were relatively free from the need to adapt these events to certain schemes and interpreted them depending on their observation, vision and assessment of the events of 1917, the second - the official - orthodox-bolshevik direction, in this group of studies, built on the Marxist-Leninist methodology; and the third - works within the framework of historical revisionism, which offered an audit of the existing historical concepts with respect to October 1917, but retained the features of Soviet historiography. And each of these layers in one way or another manifested itself in different chronological periods of time. Also, the author the author proposed a fragment of contemporary foreign historiography on the on the topic.

Keywords: Russian Revolution of the 1917, October 1917 and Kazakhstan, the history of Kazakhstan, the historiography of Kazakhstan's history, the historiography of the October Revolution of 1917 in Kazakhstan.

References

- 1 Buldakov, V.P. (2008). Oktiabrskaya revoliutsiya: sovremennaya sudba starykh mifov [October Revolution: the modern fate of old myths]. Oktiabr 1917: vyzovy dlia XXI veka – October 1917: Challenges for the XXI century. Moscow. Retrieved from <http://aleksandr-kommari.narod.ru/buldakov.htm> [in Russian].
- 2 Pokrovskii, S.N. (1947). O nekotorykh osnovnykh voprosakh istorii grazhdanskoi voyny v Kazakhstane [About some basic questions of the history of civil war in Kazakhstan]. *Bolshevik Kazakhstana – The Bolshevik of Kazakhstan*, 6, 6–20 [in Russian]; Dahshleiger, G.F. (1969). *Istoriografiia Sovetskogo Kazakhstana [Historiography of Soviet Kazakhstan]*. Almaty [in Russian]; The same author. (1973). *V.I. Lenin i problemy kazakhstanskoi istoriografii [V.I. Lenin and the problems of Kazakhstan's historiography]*. Almaty: Nauka [in Russian]; The same author. (1976). Iz istorii borby za marksistsko-leninskoe osveshchenie Oktiabria (po materialam kazakhstanskoi istoriografii) [From the history of the struggle for the Marxist-Leninist coverage of October (based on the materials of Kazakhstan's historiography)]. *Problemy istorii obshchestvennoi myslii istoriografii – Problems of the history of social thought and historiography*, 305–316. Moscow [in Russian]; Aldamzharov, Z.A. (1977). *Voprosy istoriografii Oktiabria v Kazakhstane. Velikii Oktiabr v Kazakhstane [Questions of the historiography of October in Kazakhstan. Great October in Kazakhstan]*. Almaty [in Russian]; The same author. (1983). *Pobeda Velikoi Oktiabrskoi sotsialisticheskoi revoliutsii v Kazakhstane [The victory of the Great October Socialist Revolution in Kazakhstan]*. Almaty [in Russian]; Kozybaev, M.K. (1991). Iz istoriografii Oktiabrskoi revoliutsii i grazhdanskoi voyny v Kazakhstane i druhie [From the historiography of the October Revolution and the Civil War in Kazakhstan, etc.]. *Istoriia i sovremennost – History and modernity*, 161–187. Almaty [in Russian].
- 3 Sidorov, A.V. (1998). Teoretiko-kontseptualnye osnovy otechestvennoi istoriografii v 1920-e hody [Theoretical and conceptual foundations of Russian historiography in the 1920s.]. Moscow. *dissercat.com*. Retrieved from: <http://www.dissercat.com> [in Russian].
- 4 Safarov, G. (1996). *Kolonialnaia revoliutsiya: Opyt Turkestana [The Colonial Revolution: Experience of Turkestan]*. Almaty: Zhalyn [in Russian].
- 5 Safarov, G. (1922). *Problemy Vostoka [Problems of the East]*. Petrograd [in Russian].
- 6 Borisov, N. (1922). Oktiabr v Turkestane [October in Turkestan]. *Zavoevaniia Oktiabrskoi revoliutsii – Conquest of the October Revolution*. Tashkent [in Russian].
- 7 Brainin, S., & Shafiro, Sh. (1934). *Pervye shahi sovetov v Semireche [The first steps of the Soviets in the Semirechye]*. Almaty [in Russian].
- 8 Togzhanov, G. (1927). Nashe proshloe i nastoiashchee [Our past and present]. *Kzyl-Kazakhstan – Kzyl-Kazakhstan*; The same author. *O kazahskom aule [About kazakh village]*. Kzyl-Orda (15 sentiabria, 1927, No. 5-7) [in Russian].
- 9 Baitursynov, A. (1919). Revoliutsiya i kirhizy [Revolution and kyrgyz]. *Zhizn natsionalnostei – Life of nationalities*, 29(37), 3 avhusta [in Russian].
- 10 Saktaganova, Z.G. (2007). Sovetskaia vlast i A. Bukeihanov [Soviet power and A. Bukeikhanov]. *Vestnik Karahandinskogo universiteta. Seriya Istoriia. Filosofii. Pravo – Bulletin of Karaganda University. Series History. Philosophy. Right*, 3(47), 5–8; GARF. F.144. Op.1. D.1a. L.66 [in Russian].
- 11 Bukeihan, A. (1995). *Pamiatka krestianam, rabochim i soldatam [Instructions to the peasants, workers and soldiers]*. Almaty: Kazak ehntsiklopediiasy [in Russian].
- 12 Martynenko, N. (1992). Alash-Orda [Alash-Orda]. Almaty: Aikap; CGA RK. F.17, Op.1. D.21. L.1-2 [in Russian].
- 13 Chokaev, M. (1993). *Turkestan pod vlastiu sovetov [Turkestan under the rule of Soviets]*. Almaty: Aikap [in Russian].
- 14 Kazakhstanskaia pravda [The Kazakh truth]. (1935, 23 apreliia). [in Russian].
- 15 Chernyh, V.Yu., & Chernyh, L.N. (2012). Ot Oktiabrskoi revoliutsii k «fevral'skomu perevorotu», ili chto takoe revoliutsiya? [From the October Revolution to the «February coup», or what is a revolution?]. *Filosofii i obshchestvo – Philosophy and society*, No. 3, 85–9. Retrieved from: <http://www.socionauki.ru/journal/articles> [in Russian].
- 16 Isaev, U. (1932). *Oktiabrskaya revoliutsiya i stroitelstvo sotsializma [The October Revolution and the Building of Socialism]*. Almaty [in Russian].
- 17 Ryskulov, T. (1998). Rech na I konferentsii musulmanskikh orhanizatsii RKP Turkestana [Speech at the First Conference of Muslim Organizations of the RCP of Turkestan]. (Vol. 1-3, Vol. 3). Almaty [in Russian].
- 18 Goloshchekin, F.I. (1930). *Partiinoe stroitelstvo v Kazakhstane [Party building in Kazakhstan]*. Moscow, Almaty (Goloshchekin, F.I. (1927). *10 let Sovetskoi vlasti [10 years of Soviet power]*. Kzyl-Orda; The same author. (1931). *Kazakhstan na putiakh sotsialisticheskogo pereustroistva [Kazakhstan on the paths of socialist reorganization]*. [in Russian].
- 19 Eleuov, T. (1961). Ustanovlenie i uprochenie Sovetskoi vlasti v Kazakhstane (mart 1917-iun 1918 hh.) [Establishment and consolidation of Soviet power in Kazakhstan (March 1917-June 1918)]. Almaty; Pahmurnyi, P., & Grigor'ev, V. (1978). *Oktiabr v Kazakhstane [October in Kazakhstan]*. Almaty [in Russian].
- 20 Kozybaev, M.K. (1991). Iz istoriografii Oktiabrskoi revoliutsii i grazhdanskoi voyny v Kazakhstane... [From the historiography of the October Revolution and the Civil War in Kazakhstan...]. *Istoriia i sovremennost – History and modernity*. Almaty [in Russian].
- 21 Pobeda Velikoi Oktiabrskoi sotsialisticheskoi revoliutsii v Kazakhskoi ASSR (1947) [Victory of the Great October Socialist Revolution in the Kazakh ASSR]. Almaty; Pobeda Velikoi Oktiabrskoi sotsialisticheskoi revoliutsii v Kazakhstane (1957) [Victory of the Great October Socialist Revolution in Kazakhstan]. Almaty; Rabochee i aharnoe dvizhenie v Kazakhstane (1907-1917 hh.) (1957) [Working and agrarian movement in Kazakhstan (1907-1917)]. Almaty; Sovetskoe stroitelstvo v selakh i aulakh Semirechia [Soviet construction in the villages and villages of the Semirechie]. (1957, Part 1). Almaty; Velikaia Oktiabrskaya sotsialisticheskaya revoliutsiya v Kazakhstane. Letopis sobytii (1967) [The Great October Socialist Revolution in Kazakhstan. Chronicle of events]. Almaty; 1917 h. v Kazakhstane: Dokumenty i materialy (1977) [1917 in Kazakhstan: Documents and materials]. Almaty [in Russian].
- 22 Velikii Oktiabr v Kazakhstane (1977) [Great October in Kazakhstan]. Almaty; Bortsy za Sovetskuiu vlast v Kazakhstane (1982) [The fighters for Soviet power in Kazakhstan]. Almaty; Velikii Oktiabr i sotsialno-ekonomicheskii progress Kazakhstana [Great October and socio-economic progress of Kazakhstan]. Almaty [in Russian].

- 23 Beisembaev, S.B. (1968). *Lenin i Kazakhstan (1897–1994 hh.)* [Lenin and Kazakhstan]. *Doctor's thesis*. Almaty [in Russian]; Eleuov, T. (1961). *Ustanovlenie i uprochenie Sovetskoj vlasti v Kazakhstane (mart 1917 — iyun 1918 hh.)* [Establishment and consolidation of Soviet power in Kazakhstan (March 1917 — June 1918)]. *Doctor's thesis*. Almaty [in Russian]; Kim, M.P. (1941). *Ahrarnyi vopros i klassovaya borba v Kazakhstane v period Velikoi Oktiabrskoi sotsialisticheskoi revoliutsii* [The agrarian question and the class struggle in Kazakhstan during the Great October Socialist Revolution]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian]; Dzhurgenov, A.A. (1969). *Ustanovlenie i uprochenie Sovetskoj vlasti v Aulie-Atinskome uezde (1917–1920 hh.)* [Establishment and consolidation of Soviet power in Aulie-Ata Uyezd (1917–1920)]. *Doctor's thesis*. Almaty [in Russian]; Zhantuarov, S.V. (1954). *Borba za Sovetskuiu vlast v Orenburzhskom krae (1917–1919 hh.)* [The struggle for Soviet power in the Orenburg region (1917–1919 gg.)]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian]; Ospanov, A. (1963). *Uchastie soldatskikh mass v ustanovlenii Sovetskoj vlasti v Kazakhstane (fevral 1917 – mart 1918 h.)* [Participation of the soldiers in the establishment of Soviet power in Kazakhstan (February 1917 - March 1918)]. *Candidate's thesis*. Almaty [in Russian].
- 24 Podschitano avtorom po: Bibliograficheskii ukazatel doktorskikh i kandidatskikh dissertatsii po istoricheskim naukam (1935–2002) (2003) [Estimated by the author on: Bibliographic index of doctoral and candidate dissertations on historical sciences (1935–2002)]. Almaty [in Russian].
- 25 Pokrovskii, S.N. (1961). *Pobeda Sovetskoj vlasti v Semireche* [The victory of Soviet power in the Semirechye]. Almaty [in Russian]; The same author. (1970). *Lenin i pobeda Sovetskoj vlasti v Kazakhstane* [Lenin and the victory of Soviet power in Kazakhstan]. Almaty [in Russian]; Eleuov, T. (1961). *Ustanovlenie i uprochenie Sovetskoj vlasti v Kazakhstane (mart 1917 — iyun 1918 hh.)* [Establishment and consolidation of Soviet power in Kazakhstan (March 1917 — June 1918)]. Almaty [in Russian]; Pahmurnyi, P., & Grigor'ev, V. (1978). *Oktiabr v Kazakhstane* [October in Kazakhstan]. Almaty [in Russian]; Nurpeisov, K. (1987). *Uly Oktiabr Kazakhstanda* [Great October in Kazakhstan]. Almaty [in Kazakh]; Suleimenov, R. (1987). *Velikii Oktiabr i kulturnye preobrazovaniia v Kazakhstane* [The Great October and cultural transformations in Kazakhstan]. Almaty [in Russian]; Beisembaev, S. (1987). *V.I. Lenin i Kazakhstan* [Lenin and Kazakhstan]. (2d ed.). Almaty [in Russian]; Grigor'v, V.K. (1989). *Protivostoianie (Bolsheviki i neproletarskie partii v Kazakhstane 1917–1920 hh.)* [Confrontation (Bolsheviks and non-proletarian parties in Kazakhstan, 1917–1920)]. Almaty [in Russian].
- 26 Men'kovskii, V.I., & Petachenko, G.A. (2013). *Osnovnye etapy istorii Ukrainy i Rossii* [The main stages of the history of Ukraine and Russia]. Minsk. *elib.bsu.by*. Retrieved from: <http://elib.bsu.by/handle> [in Russian].
- 27 Koigel'diev, M.K. (1995). *Alashkozhalysy* [Alash movement]. Almaty: Sanat [in Kazakh]; Koigel'diev, M.K. (1997). *Tutas Turkistan ideiasy zhane Mustafa Shokaiuly* [Whole Turkistan idea and Mustafa Shokayuly]. Almaty [in Russian]; Nurpesov, K.N. (1995). *Alashhem Alashorda* [Alashand Alashorda]. Almaty [in Kazakh]; Koshchanov, B.A. (1994). *Bolsheviki v Turkestane, 1917–1922 hh. (Doktrina i realnost)* [The Bolsheviks in Turkestan, 1917–1922. (Doctrine and Reality)]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian]; Abylgazina, A.E. (1997). *Demokratizatsiia hosudarstvennoi obshchestvenno-politicheskoi zhizni v Kazakhstane (fevral-oktiabr 1917 h.)* [Democratization of state and socio-political life in Kazakhstan (February–October 1917)]. *Candidate's thesis*. Almaty [in Russian]; Rustemov, S.K. (1997). *XX h. basyndahy kokhamdyk-saiasi omirindehi musulmandyk kozhalys* [Muslim movements in social and political life in the early 20th century]. *Candidate's thesis*. Almaty [in Kazakh]; Radzhapov, A.O. (1998). *Ontustik Kazakhstan 1917 zh. kos revoliutsiia tusynda* [South Kazakhstan during the revolution of 1917]. *Candidate's thesis*. Almaty [in Kazakh]; Mahaeva, A.Sh. (1995). *Kazakh komitetteri: kurylyuy men kyzmetinin tarikhy (nauryz 1917 - mausym 1918 zhzh.)* [Kazakh Committees: Foundation and History of Activities]. *Candidate's thesis*. Almaty [in Kazakh]; Akkuly, S.H. (2016). *Alikhan Bukeikhanov* [Alikhan Bukeikhanov]. Almaty [in Kazakh].
- 28 Masanov, N.Eh., Abylhozhin, Zh.B., & Erofeeva, I.V. (2007). *Nauchnoe znanie i mifotvorchestvo v sovremennoi istoriografii Kazakhstana* [Scientific knowledge and myth-making in modern historiography of Kazakhstan]. Almaty [in Russian].
- 29 Abuseitova, M.H. & Abylhozhin, Zh.B. et al. (2001). *Istoriia Kazakhstana i Tsentralnoi Azii* [History of Kazakhstan and Central Asia]. Almaty [in Russian].
- 30 Amanzholova, D.A. (1992). *Dvizhenie Alash v 1917 hodu* [Alash movement in 1917]. Moscow; The same author. (1993). *Partiia Alash* [Party Alash]. Semipalatinsk; The same author. (1994). *Kazakhskii avtonomizm i Rossiia. Istoriia dvizheniia Alash* [Kazakh autonomy and Russia. History of the Alash movement]. Moscow: Rossiia molodaia; The same author. (2004). *Kazakhskaiia avtonomiia: ot zamysla natsionalov k samoopredeleniiu po-sovetski* [Kazakh autonomy: from the intentions of the nationals to self-determination in a Soviet way]. *Acta slavica lapomcu Tomus, XXI*. Sapparo, Japon; The same author. (2005). *Rossiia i Tsentralnaia Aziia 1905-1925 hh.* [Russia and Central Asia 1905-1925]. Karaganda; The same author. (2006). *Kazakhskoe obshchestvo v 1-i chetverti XX veka* [Kazakh Society in the First Quarter of the Twentieth Century]. *Rossiia i Kazakhstan: problemy istorii (XX–nachalo XXIveka) – Russia and Kazakhstan: Problems of History (20th-early 21st Century)*. Moscow [in Russian].
- 31 Amanzholova, D.A. (2009). *Na izlome. Alash v etnopoliticheskoi istorii Kazakhstana* [On the break. Alash in the ethnopolitical history of Kazakhstan]. Almaty: Izdatelskii dom «Taimas» [in Russian].
- 32 Chamberlin, W. (1935). *The Russian Revolution. 1917-1921.* (Vol. 2). N.Y.; Castagne, J. (1925). *Les musulmans et la politique des Soviets enAsie Centrale.*
- 33 *Problemy istorii Kazakhstana sovetskogo perioda v zapadnoi istoriografii* (2009) [Problems of the History of Kazakhstan of the Soviet Period in Western Historiography]. *Istoriia Kazakhstana (s drevneishikh vremen do nashikh dnei) – History of Kazakhstan (from ancient times to our days), Vol. 4*, 768. Almaty: Atamura [in Russian].
- 34 Bennigsen, A., & Lemers'e-Kel'kezhe, Sh. (1981). *Zabytye musulmane. Islam v Sovetskom Soiuze* [Forgotten Muslims. Islam in the Soviet Union]. Parizh, Maspéro; (2005). *Delovaia Nedelia*, 33(661), 2 sentiabria [in Russian].
- 35 Olcott, M.B. (1987). *Kazakhi* [The Kazakhs]. Stanford [in Russian].
- 36 Buttino, M. (2007). *Revoliutsiia naoborot. Sredniaia Aziia mezhdu padeniem tsarskoi imperii i obrazovaniem SSSR* [Revolution on the contrary. Central Asia between the fall of the tsarist empire and the formation of the USSR]. Moscow [in Russian].

Zh.S. Syzdykova¹, B.A. Dosova², G.M. Baigozhina³

¹*Institute of Asian and African Studies, M.V. Lomonosov Moscow State University, Russia;*

²*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*

³*Karaganda Economic University of Kazpotreboyuz, Kazakhstan
(E-mail: bibigul.dosova@mail.ru)*

Materials of the state archive of Karaganda region on the religious policy of the Soviet state in 1970–1980

In the article, an attempt was made to characterize the religious policy of the Soviet state in the 1970s-1980s on the basis of materials from the State Archives of the Karaganda Region (GAKO). On the example of reports and information reports of the Authorized Council for Religious Affairs in the Karaganda region, the author analyzes the activities of the religious associations of the region. The author concludes that the religious policy of the state in a particular region is typical for the whole country of the Soviets. The author also believes that the religious policy of the Soviet state in the 1970s-1980s was of a dual nature. On the one hand, the general line of the party and government remained the same - it was an uncompromising struggle against religion, and on the other hand, the state course was nevertheless substantially adjusted in order to build state-religious relations on the principles of compromises and stability.

Keywords: Soviet state, religious policy, anti-religious propaganda, atheism, religious associations.

In the 1970-1980-ies in the Soviet Union, religious policy is considered more loyal than previous periods in the history of the country. Indeed, there wasn't strict administrative control over the activities of religious organizations, revelatory articles in the press, and especially the mass closure of churches and mosques. But some stability in the relations did not exclude oppression of believers at the household level. Of course, there was no open confrontation, but control over the Church structures did not weaken and going beyond the existing legislation was prevented in every possible way. As Russian historian A.A. Fedotov wrote the persecution abated, «but continued in a milder form» [1; 145-146].

According to the law «On religious associations» (1975) religious organizations regain the rights of a legal entity and were able to buy necessary household items, but didn't have rights to their buildings. It was given to believers only for use. Along with positive changes in the life of believers and religious organizations, especially with regard to property rights, state bodies still had the right to interfere in the activities of the religious community [2; 397-399]. Thus, in the work of the Council for religious affairs, so-called preventive conversations with representatives of unregistered religious groups were practiced. They were invited by postal telegrams signed personally by the Commissioner of the Council for such conversations. There are several preserved protocols of such preventive conversations in the State archive of Karaganda region. Such discussions were usually attended by representatives of the local Executive Committee, the Chairman of the Commission who was responsible to assist to the Executive Committee on observance of the legislation on cults. For example, there was conversation with a senior preacher of the unregistered group of the early Mennonites schismatic V.Ya.Enns with regard to the breach of Soviet laws on religious cults. In the Protocol of warning is written that 10 February 1970, Mr. V.Ya.Enns were invited to the Executive Committee to the Commissioner of the Council for religious Affairs comrade Zh. Rakhimov Conversation was held in the presence of Deputy Chairman of the Karaganda city Executive Committee comrade P.D. Vystrobskiy.

During conversation it turned out that Mr. V.Ya. Enns travelled in the surrounding areas of our region and outside the region with the aim of religious excitement among the population and the dissemination of religious literature. On May 1-2, 1969 he visited the Alma-Ata with 14 children and he was one of the organizers of the meeting of religious children, where about 500 people were involved.

Mr. V.Ya. Enns in conjunction with the pastor of the Karaganda Evangelical Christians-Baptists-schismatic D.D. Classen illegally held christening of baptist-schismatics and mennonits-schismatics in natural waters of Tel'manskiy area and in Karaganda in summer 1969. During the conversation it was found out the establishment of Sunday children's religious school. Mr V.Ya. Enns, without denying the organization of a religious children's school, categorically refused to name the teacher of a religious school, stating that he was ready to be criminalized for religion. Then he said that he was well aware of existing legislation on religious beliefs. By the decision of the administrative Commission of the Executive Committee of Oktyabrsky district he was fined for 50 rubles for illegal religious worship. He stated that he is ready to take responsibil-

ity for organizing a religious children's school. Our brothers and sisters in faith have shown care and will always take care of the «prisoners» and their «families» [3; 1.24]. Enns refused to sign the protocol. The Protocol was signed by the Commissioner of the Council for religious affairs of Karaganda region Zh. Rakhimov. By the way, Enns' assistant D. D. Classen was prosecuted under article 130, part 2, and article 200 part 1 of the criminal code of the Kazakh SSR in November 1970 and in the first half of January of 1971, was convicted for a period of 3 years [4; L. 8].

This Protocol shows that there is no strong fear of priests and believers in the face of state bodies in the Brezhnev period, as it was in the previous periods of the country of the Soviets. This may concern that the laws on cults were loyal and did not provide strict measures against violators of the law. We assume that it was morally difficult for believers, because there was no feeling of complete freedom. There was a regular control by state bodies in their work and daily life with the help of propaganda created in the society a negative image of believers.

This right was given to them by the Constitution of 1977, in the 52nd article religious associations had only the right to worship, and the state still had the right to interfere in the internal life of religious associations and control over its activities: «citizens of the USSR are guaranteed freedom of conscience, that is, the right to profess any religion or not to profess any, to send religious cults or conduct atheistic propaganda. Incitement of hatred in connection with religious beliefs is prohibited. The Church in the USSR is separated from the state and the school from the Church» [5]. Local authorities exercised control over the financial affairs of churches and mosques. This was introduced receipts and salaries, financial statements etc.

The Council on religious affairs under the USSR Council of Ministers (established in 1965 as a result of the merger of the Council for the Russian Orthodox Church and the Council on religious cults) was headed by V.A. Kuroyedov from the beginning of its foundation until 1984. In the Union and Autonomous republics, territories and regions, the Council was assisted by Commissioners, together with the Executive committees of the local councils of people's deputies, who monitored the observance of Soviet legislation on cults by religious associations and believers.

According to experts' opinion, during Brezhnev's period (1965–1982) on the territory of the Soviet Union on the legal position were following religious organizations: the Russian Orthodox Church: 1966 y.–7523, 1981 – 7007 parishes (the official reason for the closure of parishes is the reduction of the village population);

By the early 1980s, the Georgian Orthodox Church had 45 parishes located in the territory of the Georgian SSR; by the early 1970's, there were more than 300 old believer parishes in the USSR; the Catholic Church in the USSR in the 1970's had 1070 communities mainly in places of compact residence of Catholics (Lithuania, Latvia, Western regions of Belarus, the Ukraine and Moldova); The Armenian Apostolic Church in the early 1980-ies had 38 churches on the territory of Armenia, Azerbaijan, Georgia, the Russian Soviet Federal Socialist Republic; All-Union Council of Evangelical Christians-Baptists in the early 1970-ies had about 3 thousand communities, and emerged from its membership in 1961 of the Council of churches of Evangelical Christians-Baptists and, by the way, is not recognized by the authorities, there were over 400 (the split was caused by disagreement of some communities with the political line of the leadership SEJM, who was accused of compromise with the authorities); Evangelical Lutheran Church operated mainly in the territory of Latvia, Estonia and Lithuania and numbered in the mid-1980s to about 580 communities; in the mid 1980-ies the Methodist Church in the Soviet Union had 15 prishes and operated on the territory of Estonia; the Mennonite communities in the mid-1980s were represented by 53 registered communities (100 unregistered communities) and united ethnic Germans living in Western Siberia and Central Asian republics; by the mid-1980s there were 235 registered organizations of Christians of Evangelical faith (Pentecostals) in the Soviet Union; the number of seventh-day Adventist communities who were united in 1981 increased from 159 in 1968 to 342 by the mid-1980s; registered Judaist associations by the mid-1970s were 181 and almost the same number of unregistered; 2 registered Buddhist organizations and about 15 were operating without any registration; Islam being the second largest religious in the Soviet Union in 1968 consisted of 1091 registered mosques in the Muslim regions – the Volga region, Central Asia, the Caucasus and Transcaucasia, but there was still a large number of unregistered communities, the mosques which operate at homes and madrasas operating under the guise of teahouses and guest houses. It should be noted that «the religious situation in Muslim regions» was significantly influenced by the national factor. Firstly, the practice of Islam has helped to preserve the national identity of the population in areas where Muslims have historically been assimilated, for example, in the Volga region. Secondly, traditional cultures and customs have largely been preserved in Muslim regions. This ensured the relative stability of Islam in an atheistic society. In addition, the clan-related relations that persisted in a number of Muslim regions significantly neutralized the rigidity of the general line of the Central leadership of the country» [6].

During 1960–1970-ies illegally acting communities of Jehovah's witnesses, true Orthodox Christians, the knights, Innokentiev's followers, adventists-reformists, whips in the USSR. There were no mass persecutions against them, but until the mid-1980s the struggle against illegal religious organizations and groups continued.

Within the framework of monitoring the observance of legislation on cults, the authorities have taken administrative and criminal measures against them: fines, searches, arrests, trials, ideological campaigns by party and public bodies.

Chairman of the Executive Committee of the Karaganda region Z. Inkarbayev in his reference «On the state of the religious situation and the major weaknesses of the control over observance of legislation about cults in the region», noted, that there are significant shortcomings and omissions in monitoring compliance with the law on cults. «The religious situation in the region remains difficult. 1 January 1987, there were 49 religious associations and groups of nine denominations, 36 of which were registered with the authorities as of 1 January 1987. 13 registered religious communities and groups, which consist of 700 believers, operate without registration in the authorities, some of which are in extremist positions. However, in a number of cities and districts of the region (Karaganda, Temirtau, Shakhtinsk, Nurinsky, Telman districts), the work on streamlining the network of religious communities and groups, and suppressing the actions of religious extremists is not enough.

Law enforcement agencies are poorly involved in the fight against religious extremists. Rites have increased significantly in the Russian Orthodox Church. The number of christening has increased by 14 percent over the past decade, and 21 percent among school-aged children. The number of funerals performed according to the Church rite is also kept at a high level. So, the number of private funeral service was 1246 in 1986. Along with 17 registered servants of cults at 2 Muslim mosques their illegal activities continue more than 20 self-proclaimed mullahs in the region. Essentially, all the dead are buried with the participation of mullahs. A major concern causes the activities of religious communities and groups of Protestant religion, most of which consists of citizens of German nationality. Currently, there are 32 sectarian groups, ten of which are entirely composed of citizens of this nationality. The number of religious groups are increased has been observed. Over the past five years, the number of believers has increased by almost 300, with an increase at the expense of young people. The Executive committees of the city and district Councils of people's deputies do not delve deeply into the processes taking place in religions, do not conduct proper work against the activation of the influence of servants' cults and religious activists on the population and, above all, young people and children. New Soviet ceremonies and holidays are poorly implemented in the region. In this regard, the regional Commission for the promotion and introduction of new Soviet holidays and rituals has not rebuilt its work» [7; 322-324]. This reference characterized the work of the authorized bodies for the implementation of directives on the normalization of the religious situation in the Karaganda region. The situation was unsatisfactory according to the head of the Executive Committee of the region, who insisted on the adoption of recommendations and guidelines for improving the work. First of all, it was recommended that the authorized state bodies should ensure that the legislation on cults is not violated, to establish systematic work on atheistic propaganda, and to introduce new Soviet holidays and rituals more widely. Executive committees, regional department of housing and communal services and their divisions in cities and districts were given the setting to monitor the implementation of the order of the Ministry of agriculture of the Republic № 2 from 7. 01. 1972, which prohibited the construction of tombstones with religious symbols in violation of established norms, preventing the emergence of so-called ancestral cemeteries [7; 324-326]. Despite the implementation of the General line of the party and the government for an uncompromising struggle against religion, the facts show that the years in power of Leonid Brezhnev were for religious associations and believers the best time in the entire Soviet period. Statistics shows that during this period the number of clergy has increased, especially due to young professionals, and the composition of parishioners who observed the educational level increased. Religious organizations were able to restore their contacts abroad and gradually revive theological traditions.

Also, the Soviet authorities tried to solve conflicts with religious organizations and believers without excessive publicity, as it was necessary to maintain a certain image of the country in the international arena. It was particularly difficult to decide on a causeless closure of a Church or mosque. Moreover, religious organizations were participants in the peace-building activities of the state, as of their income is required to allocate money to the Peace Fund (for active participation in the Soviet Peace Fund certificates of honor were awarded to servants' cults of all registered religious communities of the country). But the task of building a non-religious society still required the Council for religious affairs to carefully monitor the fact that the organization of religion did not go beyond the Soviet legislation. The Commission on check of activity of

religious organizations of the planning and carried out raids. As well as N. S. Khrushchev times in the basis of anti-religious propaganda was put scientific atheism and therefore to explain to Soviet citizens «pernicious of religion» lectures were given by specialists of higher educational institutions, lecturers of the society «Knowledge». Party and state bodies were obliged to include in the plan of their activities items on anti-religious propaganda. Heads of state bodies, enterprises and institutions monitored the «atheistic» purity of their employees. There were times when they could dismiss a person from work only for the fact that he christened his child.

According to Soviet laws governing folk education, parents were obliged to educate their children in the spirit of Communist morality, which was based on atheistic views. Therefore, the desire of some parents to teach their children religion has led to punishment and even deprivation of parental rights. The authorities were sure that the children did not attend religious institutions. If this happened, not only parents, teachers, but also clergy were punished. Many of the clergy were affected by their associates, who cooperated with the authorities and provided information about the life of the community. Despite the fact that the authorities tried to punish believers only in extreme cases, people were not often put in prison for the faith. For example, a high-profile case of a Soviet teacher, Orthodox dissident B.V. Talantov, whom the authorities punish for his religious beliefs. He was accused of anti-Soviet activities and sentenced in 1969 (died in prison hospital of a heart attack in 1971). By the way, B.V. Talent specifically studied in University the principles of Marxism-Leninism in order to oppose their ideological opponents. Unfortunately, the state officials responsible for control of religious associations and believers, did not seek to study professionally religions, and so often made mistakes while making crucial decisions [8]. One of the most popular forms of violence against so-called religious dissidents was forced incarceration in a psychiatric hospital. Too active «advocates of faith» were dismissed from work, summoned to the CSS (KGB), etc.

Various social organizations were mandated to assist the state in conducting atheistic propaganda. In particular, Authorized Council for religious Affairs of Karaganda region Rakhimov says in his information report for 1970, that the district women's Council on a regular basis organized checks of anti-religious work directly at enterprises, organizations, institutions, and the Chairman of the women's Council held seminars on this issue. Great attention of the district Commission on the observance of Legislation on cults, together with the Commission to introduce into the life of the new rites paid attention to the systematic carrying out of solemn wedding. Great attention of the district Commission on the observance of Legislation on cults, together with the Commission to introduce into the life of the new rites paid attention to the systematic carrying out of solemn wedding. As a result, for 9 months of 1970 there were 41 registrations: newborn – 2, holidays, presentation of passports – 4 and others. Album «the introduction of new rites» was decorated. Traditional ceremonial send-off of recruits in the Soviet Army with the participation of managers of mines, enterprises, institutions, labor veterans and participants of the Great Patriotic War. There were evenings of age in comprehensive schools [4; 17-21].

In addition to the district women's Council in the anti-religious campaign Commission for monitoring and compliance of the Soviet legislation on cults at the Council for religious Affairs of the Karaganda regional Executive Committee was attended. In one of the reports of this Commission for the 1970s, it is written that the Commission monitors members of the cult and religious associations. In one of the reports of this Commission for the 1970s, is written that the Commission monitors members of the cult and religious associations. At some enterprises, educational institutions assets were created among members of the commission and deputies who directly conducted individual work with believers [4; 12-14, 16].

In General, the main strategy of the state in the fight against religion was based on the creation of obstacles to their full-fledged activities: reducing the number of communities, preventing the opening of new parishes and religious schools, countering increasing of the number of members in religious organizations, as well as the implementation of permanent control over the activities of communities. The authorities fought with all their capabilities against their competitors in terms of solving social problems. At the legislative level, the social activities of religious associations were prohibited, since it was believed that, firstly, they were not included in the list of religious needs, and secondly, it was believed that in the Soviet Union all social problems were solved and religious associations should not gain authority in society by solving problems that do not exist. The country did not prohibit religious preaching, if it takes place in the premises of religious organizations. Violation of this rule was punished by the authorities, especially if the sermon was of a political nature and was directed against the state ideology and politics.

Violation of this rule was punished by the authorities, especially if the sermon was of a political nature and was directed against the state ideology and politics. In turn, the clergy and leaders of religious associa-

tions tried not to conflict with the authorities, showed loyalty and sometimes punished those who spoke with anti-state appeals to the faithful.

If during Stalin's and Khrushchev's times the Soviet authorities did not care about the opinion of the world community about the fate of Soviet believers, but during of L.I. Brezhnev and even more M.S. Gorbachev this opinion was taken into account. After all, the USSR has positioned itself as a democratic state in which human rights are not violated in terms of observance of the principle of freedom of conscience. After the signing of the Helsinki act (1975) by the Soviet Union, the country had to assume additional obligations to respect human rights. And this meant, that it isn't necessary to demonstrate zeal in the fight against religion and its followers. At the legislative level, the world community has demonstrated loyalty to the faithful. In particular, in 1975, the decree of the Presidium of the Supreme Soviet of 23 of June returned religious associations legal status partially, taken away from them by the Decision of the VCIK and the SNK of April 8, 1929 [6].

The Soviet government hoped that with the development of science and technology and through competent anti-religious propaganda, religion would gradually disappear itself. But history has shown the opposite and the revival of the religious identity of Soviet citizens in the late 1980-ies.

The Soviet authorities often confused folk traditions with religious rites. For example, such customs of the Kazakh people as payment of kalym, abduction of the girl, etc. were attributed to Muslim people and respectively condemned. While those who know the canons of Islam could explain that the paradox was that Islam also condemned the abduction of a girl without her consent. So, the attack on the religious feelings of Soviet citizens often looked like the attack on the national traditions and customs [9].

In quantitative terms, there were no many believers in the Soviet society in 1970–1980th years, especially those who demonstrate their religion. The relation of society was different: officials followed them on duty, and ordinary citizens' relation was indifferent to them. A resident of Temirtau V.V. Gorovoy recalls: «In the 1970s and 1980s, the authorities were more loyal to religion than in previous years. So I was not a witness to the fact that some of my friends have suffered because of their faith. I was not a religious man, but assumed that there is some higher beginning. Among my relatives and acquaintances there were no servants of the church. I didn't go to the church, but once I went to a small church and I was surprised by the presence of a large number of icons and portraits of saints on the walls. In the second half of the 1980s, I taught history at the University and, as a result of my professional activities, I became familiar with the contents of the Bible. Due to the fact that the parents were atheists, there was no religious literature at home, but the religious feast of Easter celebrated by baked cakes, painted eggs, etc. My grandmother was a religious person, but she believed at the household level and did not try to introduce her grandchildren to religion. In general, I was not interested in religious issues and the circumstances of the activities of religious organizations during this period. Matters of religion was interested me from professional viewpoint. In my opinion, the Soviet people treated their faithful fellow citizens patiently, we can say neutral. During «Brezhnev» period there wasn't such a big atheistic fanaticism among the population. Almost all religious events riddled with atheistic propaganda, but they had no impact on me» [10].

In his memories, a resident of Karaganda S.A. Akhmetov says that in his youth religion was not available to him, youth of the 70s did not even know about location of mosques and churches. Among his relatives and acquaintances there were no clergymen and believers, and the theme of religion was not relevant. Therefore, there was no interest to believers. Believers themselves tried not to stand out among other people and therefore did not advertise their religious feelings. Religious holidays weren't celebrated in his house. Donations to the mosque were not made until the 1990s.

Mosque didn't attend respectively. The rite of circumcision took place, but I didn't have any idea that the ceremony has a religious nature. I didn't take part in atheistic events and even I had no idea about believers' difficulties which they faced in the city and in the whole country. But I knew that it was free to say that you were a believer, but not desirable. I didn't face with the religious literature, but I knew that parents and older people have it. Representatives of other religions present in the religious life of the city were not met [10].

As can be seen from these memories, during 70–80-ies Soviet citizens had a «vague» idea of the life of believers and religious associations, but did not show activity in atheistic events. It is possible to tell that the majority of citizens of the Karaganda region had an indirect relation to religion – religious holidays were celebrated, but at the same time didn't consider themselves as believers. Perhaps religious holidays were perceived as a tribute to the traditions and customs of their people, but there was no true religion in their minds. This religious situation shows that the anti-religious propaganda and the systematic struggle against the faithful have practically turned the Soviet society into an atheistic one.

The attitude of the authorities towards religion during Gorbachev's period was more than cool, especially during 1985 to 1987, when General Secretary of the Central Committee called for vigilance against manifestations of religiosity. But perestroika processes also touched issues of religion. As a result, there was a transition from atheistic propaganda to cooperation with religious organizations. For example, a number of activities have been carried out at the legislative and social levels: in 1988, the Council of religious Affairs of the USSR Council of Ministers abolished the rule that prayer buildings are the property of the state; in 1989, penitentiary institutions were allowed to cooperate with religious organizations and servants of cults, and as a result, prisoners were entitled to participate in religious ceremonies, and religious associations could provide assistance to convicts; in 1990, the USSR law «on freedom of conscience and religious organizations» was adopted, which radically changed the nature of relations between the state and religious organizations. In particular, in accordance with article 5, support for atheism by the state was terminated («the state does not fund the activities of religious organizations and activities to promote atheism»). Religious organizations were also granted the right of a legal entity and were allowed to make international contacts independently, without state mediation. In some Union republics religious legislation has been liberalized. For example, under the freedom of religion act (1990), citizens were allowed to study religion as an optional subject in educational institutions. And in October 1990 the famous Decree on the separation of Church and state and school from Church was even canceled [11; 23].

Thus, it can be argued that the religious policy of the Soviet state in the 1970–1980-ies was dual. On the one hand, the General line of the party and the government remained the same – it is an uncompromising struggle against religion, and on the other hand, the state course was still significantly adjusted in order to build state-religious relations on the principles of compromise and stability. During this period, the authorities and the atheistic part of Soviet society understood that the entire previous period of struggle against religion had led to nothing, and people's faith could not be eradicated. In addition, over time, religious associations loyal to the state to some extent became part of Soviet society. In addition religious associations which were loyal to the state became part of Soviet society.

References

- 1 Федотов А.А. Русская Православная Церковь в 1943-2000 гг.: внутрицерковная жизнь, взаимоотношения с государством и обществом (по материалам Центральной России) / А.А. Федотов. — Иваново, 2009.
- 2 Поспеловский Д.В. История Русской Православной Церкви в XX столетии / Д.В. Поспеловский. — М., 1995.
- 3 ГАКО. Ф. 1364. О.1. Д.96. Св.14.
- 4 ГАКО. Ф. 1364. О.1. Д.93. Св.14.
- 5 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478732/chapter/7/#block_700.
- 6 Религиозная политика Советского государства в сер. 60-х – нач. 80-х гг. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.pravenc.ru/text/153403.html>.
- 7 ГАКО. Ф. 572. О.1. Д.579. Св.89.
- 8 Краснов-Левитин А. Родной простор [Электронный ресурс] / А. Краснов-Левитин. — Режим доступа: http://www.krotov.info/history/20/1960/levitin_18.htm#282.
- 9 Мустафаева А.А. Исторический обзор эволюции ислама в Советском Казахстане [Электронный ресурс] / А.А. Мустафаева // Вестн. КазНУ. Серия Востоковедение. — 2012. — Режим доступа: <https://articlekz.com/article/7311>.
- 10 Аудиозапись с биографической беседы с Горovým В.В., записано Б.А. Досовой в Караганде в 2017 г.
- 11 Сосновских Е.Г. Трансформация государственно-конфессиональных отношений в 1985-1997 гг. (на материалах Челябинской области): дис. ... канд. ист. наук: 07. 00. 02 – «Отечественная история исторические науки» / Е.Г. Сосновских. — Челябинск, 2014. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.susu.ru/ru/dissertation/d-21229813/sosnovskih-elena-gennadevna>.

Ж.С. Сыздыкова, Б.А. Досова, Г.М. Байгожина

1970–1980 жылдардағы Кеңес Одағының діни саясаты бойынша Қарағанды облысының Мемлекеттік мұрағаттарының материалдары

Мақалада Қарағанды облысының Мемлекеттік мұрағаты 1970–1980 жылдары Кеңес мемлекетінің діни саясатын сипаттайтын материалдарына жан-жақты талдау жасалды. Есептер мен Қарағанды облысының кеңесінің Дін істері жөніндегі уәкіл ақпараттық сұраулар мысалында авторлар облыстың

діни бірлестіктердің қызметіне сипаттама берді. Мақала авторлары нақты саладағы мемлекеттің діни саясаттың негізі Кеңестердің бүкіл ел үшін тән деген қорытындыға келді. Олар 1970–1980 жылдардағы Кеңестік мемлекеттің діни саясаты екіжақты сипатқа ие деп есептейді. Бір жағынан, партия мен үкімет жалпы желісі өзгеріссіз қалды — бұл дінге қарсы ымырасыз күрес болып табылады, бірақ, екінші жағынан, мемлекеттік мөлшерлемесі әлі айтарлықтай ымыра мен тұрақтылық қағидаттары бойынша мемлекеттік-діни қарым-қатынастарды құру үшін түзетілді.

Кілт сөздер: Кеңес үкіметі, діни саясат, дінге қарсы үгіт-насихат, атеизм, діни бірлестіктер.

Ж.С. Сыздыкова, Б.А. Досова, Г.М. Байгожина

Материалы Государственного архива Карагандинской области о религиозной политике Советского государства в 1970–1980-е годы

В статье на основе материалов Государственного архива Карагандинской области была предпринята попытка охарактеризовать религиозную политику Советского государства в 1970–1980-е годы. На примере отчетов и информационных справок Уполномоченного совета по делам религии по Карагандинской области авторами проанализирована деятельность религиозных объединений области. Авторами сделан вывод о том, что основа религиозной политики государства в отдельно взятой области является типичной для всей страны Советов. Также авторы считают, что религиозная политика Советского государства в 1970–1980-е годы носила двойственный характер. С одной стороны, генеральная линия партии и правительства оставалась прежней — это бескомпромиссная борьба с религией, а с другой — государственный курс все же был существенно скорректирован для того, чтобы выстроить государственно-религиозные отношения на принципах компромиссов и стабильности.

Ключевые слова: Советское государство, религиозная политика, антирелигиозная пропаганда, атеизм, религиозные объединения.

References

- 1 Fedotov, A.A. (2009). *Russkaia Pravoslavnaia Tserkov v 1943-2000 hh.: vnutritserkovnaia zhizn, vzaimootnosheniia s hosudarstvom i obshchestvom (po materialam tsentralnoi Rossii)* [Russian Orthodox Church during 1943-2000 years: the internal life, relations with state and society (on materials of the Central Russia)]. Ivanovo [in Russian].
- 2 Pospelovskiy, D.V. (1995). *Istoriia Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi v XX stoletii* [History of the Russian Orthodox Church in the twentieth century]. Moscow [in Russian].
- 3 GAKO. F. 1364. O.1. D.96. Sv.14. [in Russian].
- 4 GAKO. F. 1364. O.1. D.93. Sv.14. [in Russian].
- 5 Konstitutsiia SSSR [The Constitution of the USSR]. *constitution.garant.ru*. Retrieved from http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478732/chapter/7/#block_700 [in Russian].
- 6 Relihioznaia politika Sovetskoho hosudarstva v ser. 60-kh – nach. 80-kh hh. *pravenc.ru*. Retrieved from <http://www.pravenc.ru/text/153403.html> [in Russian].
- 7 GAKO. F. 572. O.1. D.579. Sv.89. [in Russian].
- 8 Krasnov-Levitin, A. Rodnoi prostor [Native space]. *krotov.info*. Retrieved from http://www.krotov.info/history/20/1960/levitin_18.htm#282 [in Russian].
- 9 Mustafayeva, A.A. (2012). *Istoricheskii obzor evoliutsii islama v Sovetskom Kazakhstane* [Historical overview of the evolution of Islam in the Soviet Kazakhstan]. *Vestnik KazNU. Seriya Vostokovedenie – Bulletin of KazNU. Series Oriental*. Retrieved from <https://articlekz.com/article/7311> [in Russian].
- 10 Audiozapis s biohraficheskoi besedy s Gorovym V.V., zapisano B.A. Dosovoi v Karagande v 2017 h. [Audio recording from a biographical conversation with Gorovov VV, recorded by B.A. Dosovoy in Karaganda in 2017] [in Russian].
- 11 Sosnovskikh, Ye.G. (2014). *Transformatsia hosudarstvenno-konfessionalnykh otnosheniy v 1985–1997 hh. (na materialakh Chelvabinskoy oblasti)*. [Transformation of church-state relations in 1985–1997]. *Candidate's thesis*. Retrieved from <http://www.susu.ru/ru/dissertation/d-21229813/sosnovskikh-elena-gennadevna> [in Russian].

Г.К. Курпебаева

*Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: gaziza-k@mail.ru)*

Араб елдерінің әлеуметтік-саяси дамуындағы ислам факторының рөлі

Мақала Таяу Шығыстағы араб елдеріндегі әлеуметтік-саяси үдерістерде исламның рөлін зерттеуге арналған. Сондай-ақ Таяу Шығыс аймағын қамтыған араб төңкерістерінің тарихи себептері мен әлеуметтік-саяси алғышарттары зерттелді. Автор тарихи тұрғыдан араб елдерінің әлеуметтік-саяси және идеологиялық дамуына талдау жасады. Сонымен қатар көптеген араб мемлекеттерінің авторитарлық басқару үлгісінен либералды үлгіге өту барысындағы негізгі бағыттары мен үрдістерін зерттеді. Сондай-ақ соңғы жылдарда орын алған маңызды саяси оқиғалар исламның араб елдеріндегі саяси үдерісте алатын ерекше орнын айқындайды деген қорытындыға келді. Бүгінгі таңда ислам әлемдік қоғамдастықтың геосаяси үдерістеріндегі ең маңызды факторлардың бірі болып табылады. Ислам факторы көптеген қазіргі заманғы әлеуметтік-саяси және экономикалық мәселелерді реттеу мен шешу жолында ғана емес, сондай-ақ мемлекетаралық қарым-қатынастарға да зор ықпалын тигізіп отыр.

Кілт сөздер: араб елдері, ислам факторы, әлеуметтік-саяси даму, дағдарыс жағдайы, этникалық және діни негіздегі қақтығыстар.

Таяу Шығыстағы соңғы оқиғалар аймақтағы саяси үдерістерде исламның өсіп келе жатқан рөлін көрсетеді. Араб елдерінде ислам және діни қайраткерлер дәстүрлі түрде мемлекеттің өзіндік ерекшелігін, билік сипатын, діни заңдардың секулярлық әділеттілікке, ортақ үйлесімділігіне, адам құқықтарын қорғауға, әйелдердің қоғамдағы және елдің ішкі және сыртқы саясатының көптеген аспектілеріне қатысты рөлін анықтауға үлкен ықпал етеді.

Сонымен бірге аймақтағы дәстүрлі қоғам әрқашан этникалық және діни әртүрлілігімен ерекшеленеді. Мұндай мемлекеттерде әлеуметтік қатынастар, әдетте, діни, этникалық, және тайпалық қауымдастығына негізделген. Дағдарыс жағдайында бұл этникалық және діни негіздегі қақтығыстарды тудыруы мүмкін. Бүгінгі таңда Таяу Шығысқа этникалық және конфессиялық белгілері бойынша ыдырау қаупі төніп тұр. Билік пен территория үшін күреске негізделген алдыңғы қақтығыстар өзінің қырып-жою әлеуетін көрсетті. Бірақ этникалық немесе діни негіздегі қақтығыстардың зардаптары олардан әлдеқайда тереңірек болуы мүмкін. Конфессионализм мен ұлтшылдық этникалық сепаратизм мен діни қақтығыстарға алып келеді және Таяу Шығыс елдерінің мемлекеттік тұтастығын сақтауға елеулі қатер төндіреді.

XX–XXI ғасырлардағы Таяу Шығыстағы араб елдерінде орын алған маңызды саяси оқиғалар арабтардың экономикалық, саяси және рухани өмірінің түрлі салаларына ықпалын тигізді. Бұл адамдардың санасында елеулі өзгерістерге әкеліп, қоғамдық-саяси сананың жаңа элементтерін қалыптастыруда материалдық алғышарттардың пайда болуына септігін тигізді. Мұның бәрі Араб Шығысындағы заманауи әлеуметтік және саяси ойдың эволюция үдерісі мен араб халықтарының мінез-құлықтарына белгілі бір із қалдырғаны анық.

Араб әлемі — Таяу Шығыстың этникалық негізін құрайды. 2016 жылғы мәлімет бойынша, Араб әлемі — бұл шамамен 350 миллион адам, жалпы ішкі өнім бес триллион АҚШ долларына тең және Жердің көмірсутегі байлығының шамамен 70 пайызы [1]. Араб елдерінің саяси жүйелері қазіргі уақытта мемлекеттік құрылымдардың, саяси партиялардың, ұйымдардың және әлеуметтік-саяси сипаттағы бейресми ағымдардың шиеленісуін білдіреді, бұларды тұтастай алғанда Араб Шығыстағы мемлекеттердің саяси өмірінің қазіргі заманғы нысандары деп санауға болады [2]. Араб елдері халық санының үлкен өзгерістерін бастан кешті [3]. Халықтың шамамен 30 пайызы — 20-35 жас аралығындағы жастар, бұл көрсеткіш жастардың саны жоғары екендігін көрсетеді [4].

XX–XXI ғасырдың тоғысында Таяу Шығыстағы араб елдеріндегі әлеуметтік-саяси сананың дамуы бірнеше өзара әсер ететін факторлармен анықталады. Бір жағынан, арабтар мен исламдық ынтымақтастық идеясы мен христиан әлеміне мыңжылдық қарсыласу тәжірибесі, сондай-ақ крестшілерге қатысты жеңістердің тарихи есімі және еуропалық отаршылдық экспансиясына төтеп бере алмау — жаппай араб санасында терең тамыр жайған. Екінші жағынан, XIX ғасырда басталған «батыстандыру» мен жаңғырту үдерістері әртүрлі әлеуметтік топтар мен араб қоғамына елеулі әсер

етті. Әрбір араб мемлекеті өзінің тарихымен, халықтың этникалық және конфессиялық құрамымен, оның ұлттық әдет-ғұрпымен және салт-дәстүрімен ерекшеленеді. Сонымен қатар араб халықтарының дүниетанымдық мінез-құлқында сенімнің негізгі элементтері, ортақ тілі, аумағы, шығу тегі мен тарихи тағдырымен байланысты белгілі бір жалпы қағидалар қалыптастырылған. Осылайша, араб халықтарының басым бөлігі Батыстың мәжбүрлеп енгізген жаһандану үдерістері мен саяси жаңғыртуды мақұлдамады. Олардың көзқарасы бойынша, бұл үдерістер байлар мен кедейлердің арасындағы алшақтықты тереңдетумен қатар, қоғамның түрлі топтарына зақымын келтіреді. Араб көтерілістері қарсаңындағы әлеуметтік жағдайдың шиеленісуі Таяу Шығыстағы барлық араб елдері үшін, тіпті Парсы шығанағындағы мұнай өндіретін монархиялар үшін де тән құбылыс болды.

Бұл құбылыс ішкі және сыртқы факторларға байланысты болды. Айта кететін болсақ, дербес билік, конфессиялық, таптық және қауымдық қауымдастық қағидаларына негізделген тұрақты авторитарлық билік жүргізу жағдайында демографиялық өсу мен урбанизация үдерістерінің қарқынды дамуы нәтижесінде араб елдерінің қалалық тұрғындарының маңызды бөлігінің маргинализациялануы еді. Араб елдеріндегі жұмысшы топтардың көп бөлігінің кедейлігі елдегі негізгі қаржылық ағымдарды бақылайтын жоғарғы билік тұлғаларының баюымен сипатталды. Осылайша, 2003 жылдан 2004 жылға дейінгі кезеңде Таяу Шығыстағы бай адамдардың жеке байлығының жалпы көлемі өсті және 1–1,3 триллион АҚШ долларын құрады. Дегенмен, бұл көрсеткіш әлемнің кез келген аймағынан гөрі әлдеқайда жылдам өсім көрсетті. Таяу Шығыстағы бай адамдар санының жыл сайынғы өсу қарқыны алдағы бірнеше жылда 9,1 пайызға жетуі мүмкін [5]. Осымен қатар, араб халқының сауаттылығы өсті, ерлер мен әйелдердің мәдени деңгейлері бірте-бірте жақындап келді, сонымен бірге халықтың қоғамдық санасы өзгерді. Мұндай динамика негізінен жаңғырту үдерістерінің дамуымен байланысты болғанымен, араб елдерінің даму жағдайында бұл Батыстың демократия мен реформалар идеяларына қарсы шығуы мүмкін.

Өткен ғасырдың соңғы ширегінде демократиялық ағымдар дамушы және бұрынғы коммунистік әлемнің көп бөлігін қамтиды. Дегенмен осы уақытқа дейін араб әлемі осы революциядан зардап шеккен жоқ. Біріккен Ұлттар Ұйымының даму бағдарламасы басып шығарған, араб зиялыларының көрнекті тобы дайындаған Адам дамуы туралы бірінші араб есебіне сүйенсек, араб елдерінде саяси жүйе «барлық азаматтарға ашық болған жоқ» және «бас бостандығының тапшылығы» сипатталған, бұл шын мәнінде өкініш білдірумен қатар, араб әлеміндегі саясатқа қатысу өзге дамушы аймақтарға қарағанда бәсеңдеу дамығанын көрсетеді [6]. Кейінгі есептерде бұл бағалау расталды. Томас Карозерс пен Марина Оттевей халықаралық бейбітшілік үшін Карнеги қорының мүшелері, демократия бағытында араб елдерінің көбісінде демократия бағытында жетістіктер аз екенін жазды [7].

Екінші жағынан, АҚШ-тың терроризмге қарсы соғысы, Иракта АҚШ әскерлерінің болуы, Палестина-Израиль қақтығысы — Араб Шығыс елдерінде әлеуметтік шиеленістің өсуіне себеп болды [8]. Қауіпсіздік күштері осы үдерістерді бақылауға тырысты. Дегенмен, араб басшылары мұндай демонстрациялар саяси жүйеден тыс және саяси режимді тұрақсыздандыруы мүмкін деп қауіптенді. Арнайы қызметтер және осы елдердің тұрақты қызметтері қиын жағдайға тап болды. Шын мәнінде, оларға өз халқының көпшілігінің пікіріне қарсы тұруға тура келді. Бұл жағдай жаппай халықтық көтеріліс жағдайында араб елдеріндегі ішкі саяси жағдайды тұрақсыздандыруы мүмкін. Іс жүзінде, бұл араб елдеріндегі исламшылдық сезімдердің өсуі мен радикалды ислам қозғалыстарының белсенділігінің артуымен және олардың өкілдері демократия туы мен реформалар аясында мемлекеттік билік орындарында өзін-өзі құруға ұмтылуымен сипатталады. «Шынайы немесе түпнұсқа» исламға оралу идеологиясы араб қоғамына батыс мәдениеті мен оның күнделікті тұрмыс-тіршілікке ықпалымен және оның дәстүрлі қоғам құндылықтарына нұқсан келтірумен қатар жүрді.

Айтып кеткен мәселелер көптеген араб елдерінің қазіргі саяси қалыптасуының негізі болып табылатын ұлтшылдық қағидасымен қиындады. Осман империясы ыдырағаннан кейін тәуелсіз мемлекеттер осы қағида негізінде қалыптасты, қоғамдардың көпконфессиялық және көпұлтты сипаты көбінесе отаршылдық кезеңде ұлттық шекараны ерікті түрде қалыптастырумен байланысты болды. Нәтижесінде тәуелсіз араб мемлекеттерінің мемлекеттің тұрақтылығы мен аумақтық тұтастығы үшін әлеуетті қауіп пайда болды. Бір жағынан, олардың пайда болуы отаршылдыққа қарсы соғысқан туы астында ұлтшылдық қағидасына негізделген. Бұл тұрғыдан алғанда, олардың саяси ұйымы, әрине, ұлт-мемлекетті бейнеледі. Екінші жағынан, көпконфессиялы және көпұлтты қоғамдағы ұлтшылдық мемлекеттің орталықсыздандырудың жасырын қауіпін төндіреді, себебі көптеген ішкі және сыртқы факторлардың ықпалымен ол этникалық және діни қауымдастықтардың тәуелсіздік үшін күресте

пайдалануы мүмкін. Осындай жағдайда ыдырау үрдістерін еңсерудің жалғыз жолы биліктің авторитаризмі болды, оның сөзсіздігі мен беделі жаңа басшылыққа деген адалдық күші мен қағидасына негізделген болатын [9]. Алайда ұзақмерзімді перспективада бұл әдістер мен құралдардың тиімді болуы шамалы, ал революциялық көтеріліс жағдайында олар жеке мемлекеттердің аумақтық тұтастығына тікелей қатер төндіреді.

Ұлттық мемлекеттің заңдылығы, басқа да саяси ұйымдар сияқты, ең алдымен, оның азаматтарының өмірі және олардың өркениеттік құндылықтарын қорғауға қабілеттілігімен сипатталады. Алайда араб елдері жаһандану үдерісіне тартылғандықтан, бұл қабілет біртіндеп эрозияға ұшырады. Аймақтың көптеген елдерінің экономикасы индустрияландырылған жағдайда, байланыс, көлік және коммуникация, заманауи технологиялар, өнеркәсіптік қару өндірісі ұлт-мемлекеттің бұл қорғаныс функциясын әлсіретті. Сонымен қатар Араб Шығысындағы жаңадан қалыптасқан мемлекеттердің айтарлықтай саны саяси және әскери жағынан әлсіз, экономикалық тұрғыдан қабілетсіз болып шықты. Олар тиімді басқаруды қамтамасыз ете алмады, өз халқын өз бетінше тамақтандырып, өздерін қорғай алмады. Сондықтан аймақтағы елдердің көбі күштің белгілі бір тепе-теңдігін сақтау үшін күшті мемлекеттерден көмек іздеуге мәжбүр болды.

1990–2000 жылдардың басындағы геосаяси жағдайдың өзгеруі Таяу Шығыста қалыптасқан күштер тепе-теңдігін жойды. АҚШ пен кейбір Батыс елдерінің «исламдық» терроризмге қарсы күрестің аясындағы аймақ мемлекеттерін мәжбүрлеп демократияландыруға бағытталған қысым саясаты Таяу Шығыстағы «авторитарлық кеңістіктің» қалыптасуына алып келді, ол саяси ислам мен этноконфессиялық сепаратизм қозғалыстарына толы болды.

Стратегиялық және халықаралық зерттеулер орталығын басқаратын танымал американдық сарапшы Кордесманның айтуынша, басты мәселе Батыс пен Ислам әлемінің өркениеттерінің қақтығыстарында емес, араб-ислам әлеміндегі ішкі қарама-қайшылықтарда жатыр. Бұл жерде араб әлемі саяси, экономикалық, мәдени және демографиялық мәселелерін реформа мен өзгерістер жолымен шеше алатындығы туралы немесе ол көптеген зорлық-зомбылық пен революцияларға тап болады деген сұрақ туындайды [10].

Мұндай жағдайларда мемлекеттік тәртіптің негізі болып табылатын ұлтшылдық енді қоғамды саяси ұйымдастыру, оны жүзеге асыру және тұрақтылықты сақтап қалудың тиімді құралы бола алмайды, бірақ анархияға бейімділік үрдісіне итермеледі. Таяу Шығыс елдерінің үкіметтеріне ішкі тұрақтылықты қамтамасыз ету және олардың қуатты көршілерімен теңдестірілген қарым-қатынас жасау қиынға соқты. Ішкі тәртіптің болмауы және саясатта анархисттік үрдістердің күшеюі Таяу Шығыстың геосаяси, энергетикалық, көлік және байланыс маңыздылығын ескере отырып, Таяу Шығыс аймағына ғана емес, бүкіл әлемге қауіп төндіреді.

Тарихи тұрғыдан алғанда араб ұлтшылдығының дамуы зайырлы және діни бағыттардың өзара қатынас үдерісі негізінде жүзеге асырылды. Біреуінің екіншісінен басымдығы, ең алдымен, араб елдерінің дамуының нақты тарихи жағдайларына және аймақта қалыптасқан саяси конъюнктураға байланысты болды. XX ғасырдың екінші жартысындағы араб ұлтшылығы XIX ғасырдың соңындағы саяси қозғалыстардың идеология өзгерісі болып табылады. XIX ғасырдың соңында арабтардың мәдени және білім беру қозғалысы элементтерінің бірі ретінде пайда болған араб ұлтшылығы бірден саяси қозғалыстарының идеялық ағыны болып табылатын арабтардың қоғамдық-саяси санасында жетекші үрдіс болмады. Ұзақ уақыт бойы пан-исламизм және османизмнің идеялары пан-арабизмнің дамуына кедергі болды. XIX–XX ғғ. көптеген араб саясаткерлері араб ұлтшылдық идеяларына өте күмәнмен қарады және христиан Батысының экспансиялық ұмтылыстарына төтеп бере алатын жалғыз қуатты ислам мемлекетінің — Осман империясының күшін жояды деп сенді. Сондықтан сол кезеңдегі араб ұлтшылдық идеялары негізінен пан-исламизм мен османизмнің аясында дамыды. 1916 жылғы Ұлы араб көтерілісі араб бірлігі идеясының эволюциясында елеулі оқиға болды, бұл көтеріліс кезінде арабтар қолдарына қару ұстап, дербес араб империясын құру үшін Осман билігіне қарсы ашық түрде шыққан еді.

Алайда XX ғасырдың 1930–1940-жылдарында Араб Шығысында исламның алатын орны айтарлықтай күшейе түсті. Исламизм араб-мұсылман әлеуметтік ойының құбылысы ретінде ислам дінін, мәдениетін және тарихи дәстүрлерін сақтауды қоғамның әрі қарай дамуының маңызды шарты ретінде қарастыратын кейбір мұсылмандардың көңіл-күйін көрсетеді. 2000 жылдың басында араб елдерінде, әсіресе, жастар ортасында мұсылмандарды сәйкестендіру мен исламның саясаттануына көбірек көңіл бөлінуде. Бұған қоса, бұл үдеріс тек діни ғана емес, сонымен бірге мәдени және әлеуметтік-саяси сипатқа ие екенін атап өткен жөн [11].

Қазіргі уақытта араб елдерінің зайырлы саясаткерлері азаматтық қоғам құрудың тарихи қажеттілігін түсініп отыр. Сонымен бірге Шығыс елдерінде қажетті экономикалық институттардың болмауы мен олардың тарихи даму ерекшеліктері Батыс үлгісіне сәйкес қоғамды құру мүмкін емес екендігін көрсетеді. Саясаткерлердің ойынша, Таяу және Орта Шығыстың кейбір мұсылман елдерінде Батыстағыдай азаматтық қоғам құрудың жалғыз қолжетімді жолы — ислам фундаментализмі болып табылады [12]. Ал басқа пікірге жүгінетін болсақ, қазіргі кезеңде авторитаризмнің негізгі қызметі өз мәресіне жетті. Өнеркәсіптік дәуірдің шынайылығы жаңа саяси тәртіпті қажет етеді. Бұл үдерістің жеделдетуіне жаһанданудың ықпалы бар. Нәтижесінде авторитарлық мемлекеттердің көпшілігі, ең алдымен, саяси белсенді бөлігі демократия бағытындағы өзгерістерді талап етеді. Сарапшының пікірінше, Латын Америкасы, Оңтүстік Корея, Тайвань, Филиппин, Индонезия және басқа да Азия мен Мұхиттың басқа да көптеген елдері авторитаризм үшін осы сын кезеңінен өтті және ендігі кезек — араб әлемінде [13].

Парсы шығанағы аймағында геосаяси үдерістерді дамытудың маңызды факторына саяси исламды жатқызуға болады. Саяси ислам тек діннің өзін ғана емес, сонымен қатар араб әлемінің әлеуметтік-саяси құрылымының саяси, идеологиялық, әлеуметтік-экономикалық негіздерін де қамтиды. Қазіргі уақытта Парсы шығанағының елдері исламды саяси салаға белсенді түрде бейімдеуде, оны билік үшін күресуде пайдаланады. Саяси исламның күшеюі Парсы шығанағы елдерінің дәстүрлі қоғамы ұлттық бірегейлікті қорғай отырып, ислам радикализмін белсенді түрде қолдайды. Исламдық ынтымақтастықтың қайнар көзі дәстүрлі араб қоғамының құндылықтары болып табылады. Алайда өздерін режимнің негізгі қарсыластары деп санайтын исламшылар кең ауқымды әлеуметтік қорғау ие болуымен қатар, бүгінгі тұрақсыздықты өз пайдасына пайдалануы әбден мүмкін [14].

Діни көңіл-күйдің өсуі, қоғамның исламдануының тереңдеуі аймақтағы демократиялық үдерістерге кері ықпал етеді. Сонымен қатар егер ХХ ғасырдың екінші жартысына дейін ислам әлемі ғаламдық шешімдерді қабылдау орталығынан бөлектенсе, қазіргі кезде ислам әлемдік қоғамдастықтың геосаяси үдерістеріндегі ең маңызды факторлардың бірі болып табылады. Ислам факторы көптеген қазіргі заманғы әлеуметтік-саяси және экономикалық мәселелерді реттеу мен шешу жолында ғана емес, сондай-ақ мұсылман және мұсылман емес елдердің мемлекетаралық қарым-қатынастарына зор ықпалын тигізіп отыр. Соңғы онжылдыққа тән ерекшеліктің бірі — ислам факторының геосаяси үдерістерде ықпалының күшеюі. Егер бұрын саяси ислам идеологиясы ұлттық сипатқа ие болып, сол мемлекеттердің тоталитарлық режимдеріне қарсы бағытталған болса, қазір бұл саяси қозғалыс өзгеріске ұшырады. Қазіргі таңда саяси ислам идеологиясы аймақтық шеңберден ауытқып, трансұлттық саяси сипатқа ие болды. Ислам факторының ықпалы биліктің теократиялық негіздемесінде, мемлекет пен саяси үдерістерде көрініс табады. Бәрі де Құдайдың заңына, дін қағидаларына және оның ережелеріне қызмет ету керек. Исламдану желісі биліктің заңдылығын біріктіреді, бұл Құранның ережелеріне сәйкес үкімет тарапынан шарифат заңдарына және әділеттілікке құрметпен қарауды талап етеді.

Араб елдерінде ислам діннің алатын орны ерекше, оның саясаттануы, кейде экстремизмге жетуі соңғы онжылдықта саяси өмірдің маңызды факторына айналып отыр. Исламның алатын орны мен рөлі оның жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің барлық аспектілерін, соның ішінде сыртқы саясатты реттей бастағанынан байқауға болады. Сондай-ақ мұсылмандар әртүрлі мемлекеттерде өмір сүріп жатқандықтарына, тарихына, әртүрлі этносқа жататынына қарамастан, өздерін бірыңғай діни қауымдастыққа жатқызу сенімімен ерекшеленеді, яғни ислам біріктіруші функциясын атқарады. Нәтижесінде, исламдық ынтымақтастық факторы қоғамда да, араб мемлекеттерінің саяси элиталарында да белгілі бір рөл атқарады. Ислам иудаизм мен христиандықтың бұрмалануларынан босатылған ең «таза» және «әділ» дін ретінде түсініледі.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Жумалы Р.Б. Арабский пасьянс. Хроники столетия / Р.Б. Жумалы. — Астана: КИСИ, 2016. — 7 с.
- 2 Сапронова М.А. Политические системы арабских стран: учеб. пособие / М.А. Сапронова. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2015. — 11 с.
- 3 Sadiki L. Popular Uprisings and Arab Democratization / L. Sadiki // International Journal of Middle East Studies. — 2000. — 32. — P. 71–79.

- 4 Totten M.J. Arab Spring or Islamist Winter? /M.J. Totten // World Affairs Journal. — 2012. — 174(5). — 23 p.
- 5 Подгорнова Н.П. Страны Магриба в поисках оптимального пути развития / Н.П. Подгорнова. — М., 2016. — 36 с.
- 6 Arab Human Development Report [Electronic resource]. — 2002. — Access mode: http://hdr.undp.org/sites/default/files/rbas_ahdr2002_en.pdf
- 7 Carothers T. Think again: Middle East democracy / T.Carothers // Foreign policy. — 2009. — Vol. 5. — 26.
- 8 Политическая культура и деловая этика стран Востока. — М.: Ключ-С, 2006. — 300 с.
- 9 Anderson L. Searching Where the Light Shines: Studying Democratization in the Middle East / L. Anderson // Annual Review of Political Science. — 2006. — Vol. 9. — P. 189–214.
- 10 Kordesman E. Clash for civilization [Electronic resource] / E. Kordesman. — 2015. — February 18. — Access mode: <https://www.csis.org/analysis/clash-civilization>.
- 11 Долгов Б.В. Арабский мир в начале XXI в.: между демократией и исламизмом / Б.В. Долгов // Восток-Oriens. — 2009. — № 5. — С. 89–100.
- 12 Касаев Э.О. Тенденции внутренней и региональной политики арабских стран / Э.О. Касаев // Восток-Oriens. — 2010. — № 2. — С. 143–148.
- 13 Труевцев К.М. Арабская весна — ход, акторы и промежуточные итоги / К.М. Труевцев // Политика. — 2012. — № 1(64). — 32 с.
- 14 Лаумулин М.Т. Арабская весна 2011 года: социально-политические изменения на Арабском Востоке и их международные последствия / М.Т. Лаумулин. — Алматы: КИСИ, 2011. — 168 с.

Г.К. Курпебаева

Роль исламского фактора в общественно-политическом развитии арабских стран

Сегодня ислам является одним из важнейших факторов в геополитических процессах мирового сообщества. В статье исследована роль ислама в общественно-политическом развитии арабских стран Ближнего Востока. Описано социально-политическое и идеологическое развитие арабских стран, и изучены исторические причины и социально-политические предпосылки арабских волнений, охвативших Ближневосточный регион. Проанализированы основные тенденции перехода от модели авторитарного управления многих арабских государств к либеральной модели. Автор приходит к выводу, что значительные политические события, которые произошли в последние годы, определили особое место ислама в политическом процессе в арабских странах. Исламский фактор оказывает большое влияние не только на урегулирование и разрешение многих современных социально-политических и экономических вопросов, но и на межгосударственные отношения.

Ключевые слова: арабские страны, исламский фактор, социально-политическое развитие, условия кризиса, этнический и религиозный характер столкновения.

G.K. Kurpebayeva

The role of the Islamic factor in the socio-political development of the Arab countries

The article is devoted to the study of the role of Islam in the socio-political development of the Arab countries. The article analyzes the socio-political and ideological development of the Arab countries and explores the historical causes and socio-political preconditions of the Arab unrest that swept the Middle East region. The main trends of the transition from the authoritarian regime of many Arab states to the liberal regime were analyzed. The author comes to the conclusion that significant political events that occurred in recent years have determined the special place of Islam in the political process in the Arab countries. Today Islam is one of the most important factors in the geopolitical processes of the world community. The Islamic factor has a great influence not only on the settlement and resolution of many contemporary socio-political and economic issues, but also on interstate relations.

Keywords: arab countries, islamic factor, socio-political development, conditions of crisis, ethnic and religious nature of the clash.

References

- 1 Zhumaly, R.B. (2016). *Arabskii pasians. Khroniki stoletia [Arabian solitaire. Chronicles of the Century]*. Astana: KISI [in Russian].
- 2 Saponova, M.A. (2015). *Politicheskie sistemy arabskikh stran [Political systems of the Arab countries]*. Kazan: Izdatelstvo Kazanskogo universiteta [in Russian].
- 3 Sadiki, L. (2000). Popular Uprisings and Arab Democratization. *International Journal of Middle East Studies*, 32, 71–79.
- 4 Totten, M.J. (2012). Arab Spring or Islamist Winter? *World Affairs Journal*, 174(5), 23.
- 5 Podgornova, N.P. (2016). *Strany Mahriba v poiskakh optimalnogo puti razvitiia [The Maghreb countries in search of the best way of development]*. Moscow [in Russian].
- 6 Arab Human Development Report (2002). *hdr.undp.org*. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/rbas_ahdr2002_en.pdf
- 7 Carothers, T. (2009). Think again: Middle East democracy. *Foreign policy*, 5, 26.
- 8 Politicheskaia kultura i delovaia etika stran Vostoka (2006) [Political culture and business ethics of the East]. Moscow: Klyuch-S [in Russian].
- 9 Anderson, L. (2006). Searching Where the Light Shines: Studying Democratization in the Middle East. *Annual Review of Political Science*, 9, 189–214.
- 10 Kordesman, E. (201518). Clash for civilization. *csis.org*. Retrieved from <https://www.csis.org/analysis/clash-civilization>.
- 11 Dolgov, B.V. (2009). Arabskii mir v nachale XXI v.: mezhdru demokratiiei i islamizmom [The Arab World at the Beginning of the 21st Century: Between Democracy and Islamism]. *Vostok-Oriens*, 5, 89–100 [in Russian].
- 12 Kasayev, E.O. (2010). Tendentsii vnutrennei i rehionalnoi politiki arabskikh stran [Trends in domestic and regional policies of Arab countries]. *Vostok-Oriens*, 2, 143–148 [in Russian].
- 13 Truyevtsev, K.M. (2012). Arabskaia vesna — khod, aktory i promezhutochnye itohi [The Arab Spring — the course, actors and subtotals]. *Politika – Politia*, 1(64), 32 [in Russian].
- 14 Laumulin, M.T. (2011). *Arabskaia vesna 2011 hoda: sotsialno-politicheskie izmeneniia na Arabskom Vostoke i ikh mezhdunarodnye posledstviia [Arab Spring 2011: socio-political changes in the Arab East and their international implications]*. Almaty: KISI [in Russian].

А.А. Еремекбаев

*Казахский университет международных отношений и мировых языков, Алматы, Казахстан
(E-mail: adilbeke@gmail.com)*

Изменение внешней политики Турции: от кемализма до неосманизма (основные внутренние и внешние факторы)

В данной статье рассматриваются вопросы изменения внешней политики Турции на рубеже XX–XXI вв. После поражения в Первой мировой войне и установления власти Мустафы Кемалья Ататюрка Турция отказалась от своих геополитических амбиций. Основным приоритетным направлением для Турции долгое время рассматривались отношения со странами Европы и США. Но в 90-е годы прошлого века произошли первые изменения, прежде всего во внутренней политике: приход к власти религиозных групп и постепенное ослабление контроля военными над внешней политикой. Современная Турция не скрывает своих амбиций во внешней политике, она уже зарекомендовала себя как лидер мусульманского мира. Кардинальные изменения внешнеполитических ориентиров произошли с приходом к власти Партии справедливости и развития. В статье также рассматривается электоральный состав сторонников данной партии.

Ключевые слова: Турция, кемализм, неосманизм, Партия справедливости и развития, Эрдоган, Джемаат.

Кемалистская Турция с подозрением относилась к соседним арабским режимам. Правительства республиканцев придерживались мнения о постоянной угрозе арабского «ножа в спину». Этот навязчивый образ, который описывает арабскую поддержку британской цели расчленить Османскую империю во время Первой мировой войны, оказал глубокое влияние на формирование восприятия республикой своих непосредственных соседей. Кемалистская элита и политический класс в Турции более семидесяти лет рассматривали период Османской экспансии на Ближнем Востоке и Балканах как катастрофическую политику, которая почти закончилась крахом турецкого государства.

В своей современной истории Турция была больше нейтральной страной, она отказалась от идеи господства в регионе и от своего имперского прошлого в пользу интеграции с Западом. Более четырех столетий Турция являлась самой главной мусульманской страной; в период доминирования кемалистских идей лидеры республики неохотно демонстрировали свои геополитические интересы.

Однако, несмотря на приверженность Турции западному альянсу и его намерениям присоединиться к Европейскому союзу, турецкие лидеры все больше осознавали, что их страна стремится на Запад в роли регионального лидера Ближнего Востока и представителя мусульманского мира. В частности, в период после окончания холодной войны Турция пыталась спроецировать образ растущей мировой державы, которая стремительно возвращается к своим бывшим имперским амбициям.

Традиционно во внешней политике Турции подчеркивалась склонность к Realpolitik. Вхождение Турции в НАТО в 1952 г. укрепило роль страны в качестве оплота против коммунистической экспансии на Ближнем Востоке и установило основные принципы турецкой внешней политики в годы холодной войны. Однако, несмотря на попытки ранних западных модернизаторов Турции отделить страну от имперской истории, ностальгия по Османской империи как центру мусульманского мира продолжала оказывать влияние на турецкий электорат. Религиозная мотивация большинства турецких граждан всегда была открыта для манипуляций со стороны политических лидеров, исповедующих разнообразную привязанность к ценностям ислама — от бывших премьер-министров Тургута Озала (1983–1989) и Нежмеддина Эрбакана (1996–1997 гг.) до нынешнего президента Эрдогана, однако конец периода холодной войны оказал резкое влияние на геополитику Запада. Классические геополитические рамки холодной войны, основанные на военной безопасности, изменились, что привело к изменению значения Турции в новой архитектуре безопасности.

На региональном уровне факторы, влияющие на внешнюю политику Турции, варьировались от вакуума, сформировавшегося после войны в Ираке в 2003 г., до ухудшения курдской проблемы, с меняющейся динамикой арабо-израильского конфликта. Последний предоставил Турции возможность усилить роль посредника в региональных конфликтах, особенно в период до операции «Литой свинец» в Газе зимой 2008–2009 гг. Что еще более важно, эти факторы включают ослабление влияния Соединенных Штатов в регионе и застопорительные переговоры о членстве Турции в Европейском

союзе. США воспринимались Турцией как менее надежный союзник, потому что американцы усугубляли позиции Турции по курдскому вопросу в 2003–2007 гг. Будучи страной-кандидатом в ЕС в 2004 г., перспектива членства в ЕС превратилась в разочарование, которое усилило поиск важной роли в мусульманском мире. Все эти тенденции в направлении отхода от Запада оказали мощное влияние на внешнюю и внутреннюю политику Турции.

Перемены в политике Турции в отношении ее соседей являются драматическими и объясняются только совокупностью международных, региональных и внутренних факторов. Системные изменения на международном и региональном уровнях после распада Советского Союза несут ответственность за смену общей внешней политики Турции. Когда Вашингтон и его европейские союзники устремились заполнить геополитический вакуум в Евразийском Хартленде, они попытались установить Турцию как модельную страну, которая сочетает модернизированный, или «умеренный», ислам с секуляризмом в этом географическом пространстве [1; 35]. Фактически, политики Вашингтона, в том числе тогдашний президент Джордж Буш-старший, предложили, чтобы Турция с ее суфийской исламской традицией и светскостью режима могла служить прекрасным примером сосуществования современности и ислама; поэтому идея была названа «турецкой моделью». Тем временем отсутствие ясности самой концепции создало политический и социальный хаос глобальных масштабов в этом процессе. Турция была воодушевлена политикой США обратиться к исламистам в других мусульманских странах и поддержать эти движения. По сути, некоторые американские политики, совсем недавно в администрации Обамы, попытались пересмотреть ислам и подчинить его американским интересам в регионе, введя новое поколение так называемых «умеренных» исламистов, главным образом среди арабов [2; 49].

Без надлежащего веса, учитывая внутреннюю трансформацию Турции и, самое главное, появление неоосманистской идеологии, готовность Партия справедливости и развития (ПСР) отменить традиционную политику Турции в отношении региона и продвигать «нулевые проблемы с соседями» на основе прославления Османского прошлого была бы невозможной.

Внутренние контуры внешнеполитического истеблишмента Турции, как известно, были раздроблены, состояли из институциональных субъектов, таких как премьер-министр, генеральный штаб ВС, которые должны работать в соответствии с демократически избранным законодательным органом. В соответствии с конституцией 1981 г. для координации политики был создан Совет национальной безопасности Турции — Милли Гювенлик Курулу (МГК). Учитывая политическую историю Турции в отношении нестабильных коалиционных правительств и коррупционных скандалов, не удивительно, что до того, как к власти пришла ПСР, политический эшелон страны обладал гораздо меньшим общественным доверием и поддержкой, чем военные, которые считались оплотом светской республики Ататюрка. Хотя главную роль в принятии решений в области внешней политики традиционно возлагали на военную и другую государственную бюрократию через механизм МГК, институциональные и конституционные реформы ПСР в Турции сократили полномочия данного совета.

В то время как кемализм и светский истеблишмент являлись основой Турции, появились новые элиты с новым отношением к внешней политике и к управлению государством. Прежде всего, участие общественности во внешнеполитических дискуссиях значительно расширилось. Критический вклад в новое мышление ПСР был сделан Ахмедом Давутоглу в 2001 г., когда он выдвинул концепцию «стратегической глубины». Истоки подхода Давутоглу к геополитике можно отнести к неоосманизму Озала и многомерной внешней политике правительства Эрбакана конца 90-х годов. Его основной тезис заключается в том, что стратегическая глубина основывается как на географической, так и на исторической глубине. Поэтому Турция, в силу своего исторического наследия Османской империи, обладает большой географической глубиной. По мнению Давутоглу, «эта ключевая географическая глубина заставляет Турцию находиться в центре многих геополитических событий» [3; 948]. Его концепция «стратегической глубины» состояла из четырех основ:

- географическая глубина — происходит от географического положения Турции с равным доступом к Балканам, Ближнему Востоку, Центральной Азии и России;
- историческая глубина — связана с общей историей Османской империи в регионе, которая ставит Турцию как государство-преемник Османской империи в уникальное положение, чтобы использовать такую позицию как средство дипломатии;
- геокультурное влияние — связано с нынешними культурными общими чертами с пост-османским миром, который возникает из этого общего наследия;

– геоэкономическое значение положения Турции как страны транзита для поставок энергии в Европу. Это геоэкономическое значение дополняется потенциалом растущего турецкого экспортного рынка не только для Европы и США, но и для России.

Эта «стратегическая глубина» оснащает Турцию уникальными возможностями в мировой политической экономике, которая, по словам Давутоглу, может быть основой более активной внешней политики Турции. Инициативы Давутоглу во внешней политике были направлены на создание сферы нулевых проблем вокруг Турции. Концепция Давутоглу была «самым систематическим, содержательным и всеобъемлющим видением» стратегического положения Турции.

Доктрина стратегической глубины была заложена в новом дискурсе, узаконившем идеологию ПСР. Память о пагубной политике Османской экспансии на Ближнем Востоке и Балканах была отклонена руководством ПСР. Партия стала быстро набирать авторитет среди исламистов и сторонников наследия Османской империи.

Это новое неоосманистское направление является отражением глубоких социальных преобразований и духовно меняющегося состава турецкой элиты и общества. Это также кульминация новых идейных нововведений, возникших в период президентства Тургута Озала (1989–1993). Неоосманизм — это идеология новой турецкой элиты, которая начала формироваться в Центральной Анатолии в конце 1980-х годов. Эта группа элит возникла в основном из представителей консервативного и религиозного низшего класса, т.е. из городских жителей и сельского населения — мигрантов. Возникновение нового предпринимательского среднего класса было неизбежным, так как реформы Озала привели к росту социальной мобильности и миграции в крупные города, особенно в Стамбул, сельских жителей.

«Анатолийские тигры», успешные религиозно-консервативные бизнесмены, популяризировали идеологию, используя цитаты из Корана, и утверждали, что Пророк благословил торговлю и развитие в целом. В то же время население Кайсери, оплота анатолийских тигров, выросло за пятьдесят лет в десять раз — с 65 000 до 600 000 человек. Это движение получило название «исламский кальвинизм» [4; 20]. Сторонники этой идеологии используют дискурс протестантской этики религиозных достоинств работы и необходимость спасти, благословить мирской аскетизм и высшее образование. Новая элита в результате образования и урбанизации привнесла новые взгляды и идеи в политический дискурс. Взгляды растущей политической элиты широко расходились с классическим кемализмом, поддерживаемым Анкарой. Идеология новой элиты, очерченная имперской ностальгией, подчеркивает роль малого бизнеса, политики невмешательства государства в экономику в сочетании с консервативными ценностями турецкого общества. Важный вклад в эту идеологическую тенденцию внесла Хунер Сэнкан, автор книги «Мусульманин в деловой жизни».

Еще одним влиятельным течением среди «турецких кальвинистов», поддержавших ПСР, были последователи турецкого суфийского проповедника Саида Нурси (1876–1960), который призвал своих приверженцев изучать западную науку и современные технологии, не отказываясь от традиционных исламских ценностей. Это были представители низшего среднего класса из Центральной Анатолии, сформировавшие собственный союз исламских бизнесменов, MÜSİAD, который пропагандирует эту религиозную связь между исламом и ценностями свободного рынка. Фактически, членство MÜSİAD представляет собой важную, возможно, решающую, поддержку ПСР на местных и национальных выборах.

Среди исламистских групп, которые поддерживали ПСР, самым влиятельным и самым крупным являлось сообщество Гюлена, известное как Джемаат/хизмет. Движение Гюлена во главе с Фетуллахом Гюленом, который в настоящее время проживает в США, является самым эффективным и сильным сообществом с геополитическими и имперскими амбициями. Община имела тысячи колледжей и средних школ по всей Турции; 75 процентов 2-миллионного контингента учащихся в школах Турции пополняли ряды сторонников Гюлена. Одновременно сообщество имело более сотни средних школ и десятки университетов в 110 странах мира. Сообщество имело заметное влияние в экономической, политической и культурной сферах, что позволяло ему действовать в качестве третьей силы в турецкой политике после ПСР и военных. Хотя Гюлен утверждает, что его партия не является политической и не хочет участвовать в политической сфере, она фактически занималась политикой, затрагивающей турецкую и международную политическую сферу.

Целью движения Гюлена в 1980-х и 1990-х годах было создание широкой сети сообществ, которая позиционировала себя как альтернативу политическому исламу, который отрицал западные ценности. Одновременно сообщество Гюлена выступало против светского кемалистского истеблишмен-

та. Движение неизмеримо усилило свое финансовое, культурное и политическое влияние, на него работало множество издательств, в том числе популярная газета «Заман», журнал «Сизинти» и средства массовой информации «Саманоло ТВ», «Мелтем ТВ» и радио «Дюня». Гюленисты были и в государственных учреждениях, включая жандармерию и полицейские силы. Что еще более важно, многие члены Джемата заняли ключевые позиции в правительственных учреждениях и правящей партии. Фактически, многие члены Джемата занимали посты в министерстве иностранных дел Турции. Всякий раз, когда министр иностранных дел Турции посещал другую страну, он посещал школы Гюлена.

Внутренняя политика Фетуллы Гюлена была направлена против конституционной системы светской Турции, вытекающей из модернизации кемалистов, и исключения ислама из общественной сферы. По словам Гюлена, модернизация кемалистов игнорирует место духовности в жизни человека и ограничивает ислам в частной сфере. Сообщество Гюлена выступало за выход религии из частной в общественную сферу, проводя каждый аспект жизни в соответствии с его учениями. В этом смысле сообщество Гюлена выступало против территориальных определений турецкого национализма, которые преимущественно исходили из кемалистского национализма и государственности. Гюлен — приверженец Османской империи и распространяет среди своих последователей наднациональную модель.

Для достижения этого экспансионистского видения сообщество поддерживает интеграцию Турции в Европейский союз и процесс глобализации, видя Турцию в западной геополитической сфере, превратив ее в мост в исламский мир и в Азию. По мнению Гюлена, гегемония над тюркским миром, над бывшими советскими республиками может снова превратить Турцию в великую державу благодаря трансформации Турции из светского национального государства в Османскую империю. Средством для этой цели являются открытие школ во всем мире для исламизации и «тюркизации» этих регионов, особенно в тюркских республиках бывшего СССР. Эти школы исламизируют общины, в которых они расположены, а также способствуют мягким турецким этнонационалистическим настроениям.

Будучи резидентом США, Фетуллах Гюлен осведомлен о значительном влиянии организованной еврейской общины в американской политике и ее продвижении в качестве экуменического лидера, который чувствителен к еврейским проблемам, в том числе к Израилю. Разнообразные взгляды на турецкую политику в отношении Израиля привели к усилению напряженности между Джематом и правительством Эрдогана.

Острый конфликт вспыхнул в 2010 г., после инцидента с флотилиями Мави-Мармара, когда Гюлен открыто критиковал Эрдогана за его высокомерие в проведении внешней политики. В интервью влиятельной американской газете Гюлен сказал, что организаторы флотилии не смогли договориться с Израилем, прежде чем пытаться оказать помощь, что было «признаком слабости власти». Далее он добавил: «То, что я видел, было нехорошо, и это было уродливо» [5; 3].

Значительная часть турецкой политической элиты, в том числе бывшие президенты Тургут Озал (1989–1993) и Сулейман Демирель (1993–2000), была убеждена, что в эпоху после окончания холодной войны Турции необходимо вернуться в свой исторический дом, т.е. укрепить свою позицию на Ближнем Востоке, улучшить свои исторические связи с вновь независимыми тюркскими государствами и ослабить напряженность с Россией.

Турецкий наблюдатель Киванч Галип Овер, который занимал пост главы Секретариата Президента, Генерального секретаря по вопросам информации и публикаций в Администрации Ахмета Сезара в 2003 г. утверждал, что «недавние события показали, что позиции Турции на Западе будут зависеть от степени турецкого влияния на Востоке» [6].

Евразийское будущее внешней политики Турции как альтернатива членству в ЕС и союзу с Западом также было предложено некоторыми высокопоставленными офицерами ВС, такими как генерал Хюсейн Киврикоглу, глава турецкого генерального штаба (1998–2002 гг.), и генерал Тюнер Клинич, бывший генеральный секретарь Совета национальной безопасности (2002).

Это евразийское измерение внешней политики Турции было подтверждено визитом высокого уровня в тюркские государства, предпринятой Эрдоганом после его первой победы на выборах зимой 2003 г. За ним последовало приглашение президенту Владимиру Путину посетить Анкару. Кемалистский истеблишмент находился в консенсусе с политикой Эрдогана, о чем свидетельствуют заявления, сделанные президентом Ахмедом Сезаром.

Глубоко религиозное османское понятие «Кизил Эльмы» (красное яблоко), которое подразумевает неизбежное мировое господство мусульманской Турции, возродилось как геополитическое ви-

дение Турции в эпоху после окончания холодной войны турецкими националистическими элитами. Поиски «Кизил Эльмы» стали основным мотивом турецкой внешней политики после эпохи Озала, а при «умеренном» исламистском правительстве АКР он перешел в высшую степень.

Одним из основных детерминантов турецкой внешней политики с 1992 г. было стремление стать доминирующей силой на Большом Ближнем Востоке — в регионе, который включает обширную географию, простирающуюся от Центральной Азии до Магриба [7]. Таким образом, Турция ищет роль главного модератора и «куратора» или посредника взаимодействия в регионах, прилегающих к Турции: на Кавказе, Балканах и Ближнем Востоке. Поступая таким образом, политическое руководство Турции сформулировало видение того, как Турция играет ту роль, которую в регионе играла Османская империя. Это новое направление внешней политики Турции противоречит духу основателя республики Ататюрка, который постулировал, что Турция должна воздерживаться от любых грандиозных проектов в своей внешней политике и вместо этого сосредоточить свои ресурсы на национальном развитии в пределах Анатолии. Ататюрк указал, что единственным грандиозным проектом или призванием для Турции должен стать процесс европеизации.

Когда ПСР выиграла всеобщие выборы в ноябре 2002 г. с 35 процентами голосов, она получила 365 мест в парламенте Турции в Меджлисе. Последовательное увеличение депутатских мест укрепило мнение доминирующей стороны о том, что она имеет законное право для влияния Турции на глобальном уровне. В рамках ПСР сфера внешней политики постепенно подпадает под гражданский контроль, в то время как военные были исключены из процесса принятия решений в области внешней политики. Партия избегала прямой конфронтации с Соединенными Штатами и объявила о вступлении в ЕС в качестве своей главной цели. США даже пытались оказать давление на европейские столицы и Брюссель, чтобы ускорить процесс интеграции Турции в Европу в обмен на ее сотрудничество в Ираке. Однако американские усилия не смогли убедить европейских лидеров на саммите в Копенгагене, и это решение было отложено до 2004 г.

Неоднократное разочарование в своих западных союзниках побудило Турцию искать альтернативное направление в своей внешней и внутренней политике. Между тем российский вектор внешней политики Турции стал сильнее, особенно после начала строительства в 2002 г. проекта «Голубой поток», важного для энергетической безопасности Турции. Турция все больше зависит от поставок российского природного газа, а его сектор туризма, источник значительных доходов для национальной экономики, также в значительной степени зависит от России. Кроме того, Россия стала крупным рынком для строительных компаний Турции.

Доктрина стратегической глубины Давутоглу, уделяя меньше внимания национализму, чем традиционная кемалистская идеология, подчеркивает мусульманскую солидарность и транснациональную концепцию уммы — мусульманской общины. Национальный дух может быть как источник гордости для турецких мусульман, за его наследие и традиции. Турецкий народ полон решимости вести другие мусульманские народы на пути к западному уровню жизни, представительной демократии и современности. Эти широкие концепции возрождают дух неосманизма. Политики, представленные внутренним кругом ПСР, которые приняли это видение, имеют долгосрочную глобальную повестку дня с целью превращения Турции в основную державу к 2023 г., — столетию республики. Новая турецкая элита реализует эту программу с усердием, самоотверженностью и изощренностью. Если в период до консолидации власти ПСР (2002-2007 гг.) ни один из этих политиков не провозглашал лозунгов о «восстановлении империи» или «новой великой империи», то Давутоглу открыл свое неосманское видение: «Турция может стать объединением наций, равно как и союз Великобритании с ее бывшими колониями, ... Почему Турция не должна восстанавливать свое руководство на бывших османских землях на Балканах, Ближнем Востоке и в Центральной Азии?» [8].

Существенным для этого возрождения Османского наследия были растущие экономические интересы и региональный динамизм, представленные в результате подъема новых сельских анатолийских предприятий, возглавляемых благочестивыми мусульманами, конкурирующими с традиционными столичными предприятиями Эгейского моря. Эти анатолийские компании стали активными сторонниками дальнейшей экспансии Турции на развивающиеся рынки Ближнего Востока, а не на европейские рынки. Было бы трудно понять внешнюю политику Турции в отношении таких стран, как Объединенные Арабские Эмираты, Иран, Ирак и Сирия, не принимая во внимание эти новые группы деловых интересов. Следовательно, экономические интересы этих групп сыграли важную роль в усилиях правительства по содействию расширению торгово-экономического сотрудничества с Ближним Востоком.

В период с 2002 по 2008 гг. экспорт Турции в арабский мир увеличился в пять раз и достиг 25 млрд долл. США. Со значительным увеличением промышленного производства Турция стремилась к крупным конкурентным рынкам среди своих арабских соседей в таких секторах, как строительство, продукты питания и химия.

В результате своих центральных анатолийских корней и более консервативного мусульманского мировоззрения ПСР сосредоточилась на объединяющем характере Османской империи и мусульманских ценностей, унаследованных Турецкой Республикой в качестве ключевых столпов ее внутренней и внешней политики.

12 июня 2011 г. Эрдоган использовал неоосманскую риторику в другом важном случае, когда он выступил с речью в ночь своей третьей победы на национальном уровне. Он сказал, что «Сараево сегодня выиграл столько же, сколько в Стамбуле. Бейрут выиграл столько же, сколько в Измире. Дамаск выиграл столько же, сколько Анкара. Рамаллах, Наблус, Дженин, Западный берег и Иерусалим выиграла столько же, сколько Диярбакыр» [9].

Эрдоган и Гюль являются проницательными политиками и гибкими дипломатами, которые настроены на дипломатическую деятельность, которую они называют дипломатией «ритмической» или «нулевой проблемой с соседями», приписывают это серьезное изменение в турецкой внешней политике конкретным личностям. Нынешнее турецкое руководство понимает, что в ближайшем будущем оно не сможет усилить свое влияние во всем османском регионе. Таким образом, руководство ПСР предпочло использовать мягкий энергетический подход.

Среднесрочная цель Турции заключается в том, чтобы заработать внутреннюю и международную легитимность, укрепляя отношения с мусульманскими странами, такими как Бангладеш, Египет, Индонезия, Иран, Малайзия, Нигерия, Пакистан. Турецкое руководство предприняло усилия, чтобы стать арбитром и посредником многих региональных конфликтов на Балканах, на Кавказе и на Ближнем Востоке путем участия в межправительственных организациях, таких как ОБСЕ, а также в рамках членства в НАТО. Участие в этих структурах позволяет Турции проявлять большую гибкость и престиж на мировой арене.

В то время как США, Великобритания в Европейской комиссии поддерживали идею членства Турции в ЕС, против выступали Франция и Германия. Последние рассматривают дрейф Турции на Восток как неявное признание принадлежности Турции к другой цивилизации или культуре.

Таким образом, изменения внешней политики Турции произошли в результате прихода власти Партии справедливости и развития во главе с Реджепом Эрдоганом; данная партия получила поддержку сельских жителей и преимущественно религиозных групп. Усиление влияния ПСР — это прежде всего результат неэффективной политики республиканцев-кемалистов. После распада СССР западные страны, в частности США, не рассматривали Турцию как стратегического партнера, проблема Северного Кипра и позиция Греции поставили крест на стремлении Турции к вступлению в ЕС. Неудачи республиканцев-кемалистов во внешней политике, коррупция, сопровождавшаяся сложностями в экономическом развитии, усиление религиозного самосознания Турции стали причиной успехов ПСР и Эрдогана.

Список литературы

- 1 Bal I. Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics: The Rise and Fall of the «Turkish Model» / I.Bal. — Ashgate, 2000. — P. 232.
- 2 Fuller G. The Future of Political Islam / G.Fuller // Foreign Affairs. — March/April. — 2002. — Vol. 8. — P. 48–60.
- 3 Murinson A. The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy / A.Murinson // Middle Eastern Studies. — 42(6). — P. 947–61.
- 4 Yavuz H. Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism / H.Yavuz // Critique. Spring. — 1998. — Vol. 12. — P. 19–43.
- 5 Lauria J. Reclusive Turkish Imam Criticizes Gaza Flotilla / J. Lauria // Wall Street Journal. — 2010. — June 4.
- 6 Торбаков И. Геополитическое давление вынуждает Турцию пересмотреть международные варианты [Электронный ресурс] / И. Торбаков. — Режим доступа: <http://www.eurasianet.org/departments/insight/-articles/eav012203.shtml>.
- 7 Achcar G. Fantasy of a Region that Doesn't Exist: Greater Middle East: the US plan [Electronic resource] / G. Achcar. — Access mode: <http://mondediplo.com/2004/04/04world>.
- 8 Jackson D. How WikiLeaks cables capture 21st-century Turkey [Электронный ресурс] / D. Jackson. — The Washington Post. — December 5. — 2010. — Режим доступа: <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2010/12/05/AR2010120503428.html>.

9 Сайт газеты «The economist» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.economist.com/blogs/newsbook/2011/03/turkey_and_its_-region.

А.А. Еремекбаев

Түркияның сыртқы саясатындағы өзгеріс: кемализмнен неоосманизге (негізгі ішкі және сыртқы факторлар)

Мақалада XX–XXI ғасырлар тоғысында Түркияның сыртқы саясатының өзгеру мәселелері талқыланды. Бірінші дүниежүзілік соғыс нәтижесінде жеңіліске ұшырап және соңынан Мұстафа Кемал Ататүрік билігі орнағаннан кейін, Түркия өзінің геосаяси амбицияларынан бастартты. Түркия үшін басты басымдық ретінде еуропалық елдермен және АҚШ-пен қарым-қатынас орнату алдыңғы орынға шықты. Бірақ өткен ғасырдың 90-жж., ең алдымен, ішкі саясатта бірнеше өзгерістер орын алды, діни топтардың саясатқа араласуы және әскерилер тарапынан сыртқы саясатқа деген бақылаудың әлсіреуі басталды. Қазіргі заманғы Түркия мұсылман әлемінің көшбасшысы ретінде саналады және сыртқы саясатта өзінің амбициясын жасырмайды. Сыртқы саяси басымдылықтардың өзгеріске ұшырауы «Әділеттілік және даму» партиясының билікке келуімен жүзеге асты. Мақалада сондай-ақ осы партияның жақтастарының топтық құрамы қарастырылды.

Кілт сөздер: Түркия, кемализм, неоосманизм, «Әділеттілік және даму» партиясы, Эрдоган, Жамаат.

A.A. Yermekbayev

The change in Turkey's foreign policy: from Kemalism to Neo-Ottomanism (the main internal and external factors)

This article discusses the changes in Turkey's foreign policy at the turn of the 20th and 21st centuries. After the defeat in the WWI and the establishment of the power of Mustafa Kemal Ataturk, Turkey abandoned its geopolitical ambitions, the main priority for Turkey for a long time were considered relations with the countries of Europe and the United States. But in the 90s of the last century, the first changes occurred, primarily in domestic politics, the coming to power of religious groups, and the gradual weakening of military control over foreign policy. Modern Turkey does not hide its ambitions in foreign policy, it has already established itself as the leader of the Muslim world. Coordinated changes in foreign policy landmarks occurred with the coming to power of the Justice and Development Party. The article also examines the electoral composition of the supporters of this party.

Keywords: Turkey, Kemalism, Neo-Ottomanism, Justice and Development Party, Erdogan, Jemaat.

References

- 1 Bal, I. (2000). Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics: The Rise and Fall of the «Turkish Model». Ashgate.
- 2 Fuller, G. (2002). The Future of Political Islam. *Foreign Affairs*, 8, 48–60.
- 3 Murinson, A. The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy. *Middle Eastern Studies*, 42 (6), 947–61.
- 4 Yavuz, H. (1998). Turkish Identity and Foreign Policy in Flux: The Rise of Neo-Ottomanism. *Critique*, 12, 19–43.
- 5 Lauria, J. (2010) Reclusive Turkish Imam Criticizes Gaza Flotilla. *Wall Street Journal*, 4.
- 6 Torbakov, I. Геополитическое давление вынуждает Турцию пересмотреть международные варианты [Geopolitical pressure forces Turkey to reconsider international options]. *eurasianet.org*. Retrieved from <http://www.eurasianet.org/departments/insight/-articles/eav012203.shtml> [in Russian].
- 7 Achcar, G. (2004). Fantasy of a Region that Doesn't Exist: Greater Middle East: the US plan. *mondediplo.com*. Retrieved from <http://mondediplo.com/2004/04/04world>.
- 8 Jackson, D. How WikiLeaks cables capture 21st-century Turkey. *The Washington Post*. (December 5, 2010). *washingtonpost.com*. Retrieved from <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2010/12/05/AR2010120503428.html>.
- 9 Сайт газеты «The economist» [Newspaper site «The economist»]. *economist.com*. Retrieved from http://www.economist.com/blogs/newsbook/2011/03/turkey_and_its_-region

UDC 304.4

V.S. Baturin, Ye.A. Abramovich

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: abramovich1389@mail.ru)*

The role of English in the process of transformation of public consciousness

The article is devoted to the issues connected with the need to understand the importance and necessity of the transformation of public consciousness at the present stage of development of Kazakhstani society. This will in many respects help to resolve the problems connected with the country's desire to enter the top thirty of the most developed countries of the world. Nowadays, the most important condition for the formation of a person's competitiveness is not only his professional knowledge and skills, but also the knowledge of foreign languages. The solution of this task in Kazakhstan is largely connected with the approved policy of introducing trilingualism, which implies mastering English along with Kazakh and Russian. Today, it is the English language that is called upon to play a significant role on the way of Kazakhstanis entering the modern world of business, innovation and technology. The article emphasizes that the mastering English opens up ample opportunities for students to get education in different countries of the world, for the exchange of specialists in various fields of activity. At the same time, this significantly increases the level of requirements for mastering this language. A special role in overcoming the difficulties along this path, in the authors' opinion, is called upon the transition of Kazakh to the Latin alphabet. Since Latin graphics are even more common than English. At the same time, this will also simplify to a certain extent the very process of mastering English. The transition of Kazakhstan to the path of mastering poly-lingualism by its citizens is its adequate response to the objective requirement of the course of modern globalization processes. Simultaneously, this will help the republic to contribute to the development of the treasury of world's human culture.

Keywords: English language, modernization, transformation, culture of thinking, human capital, competitiveness.

Learning English today is one of the main issues on the agenda for residents of Kazakhstan. The Republic is going through an important period of changing social development and radical transformations, striving to reach the road of universal civilizational development, to reach the parameters of a modernized society. A new direction in the development of the state, whose goal is to enter the thirty of the developed countries of the world, was designated by the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev in the program article «Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity», published on April 12, 2017 [1]. The article emphasizes the need to learn English more than once.

Along with political reforms and modernization of the economy, the most important direction for further transformations is the transformation of public consciousness, which must outstrip and predetermine the nature of further changes in virtually all spheres of life in the country. The transition from socialism to a market economy, accompanied by a systemic crisis of the Kazakhstani society, has already caused significant changes in the social structure of society and, as a consequence, changes in the public consciousness. However, if the state's goal is to occupy one of the foremost places in the global world, it is obvious that it is important to understand the importance of solving the emerging problems in the minds of the main part of the country's population.

The transformation of public consciousness, which is a complex spiritual system, becomes the conceptual basis of spiritual modernization in Kazakhstan. As is known, social consciousness, as a rule, is understood to mean the totality of existing in society ideas, theories, views, feelings, moods, habits,

traditions, reflecting the social being of people, the conditions of their life [2]. Hence the diversity of the basic forms of social consciousness - political, moral, legal, religious, aesthetic, historical. The leading role of public consciousness is connected with the scientific and theoretical level of reflection of reality, a deep awareness of the subject's responsibility for the progress of society. The object of transformation can come out as the ordinary-practical level of social consciousness, and scientific-theoretical.

Among the areas of modernization of consciousness identified in the program article of the President of the Republic of Kazakhstan - competitiveness, pragmatism, the preservation of national identity, the cult of knowledge, the evolutionary development of Kazakhstan and the openness of consciousness. The primary object subjected to change in terms of the required modernization of the public consciousness of Kazakhstan is the youth. It is the youth, as N.A. Nazarbayev writes, should understand the importance of the need to implement appropriate changes, since «the internal desire for renewal is the key principle of our development» [1].

In this situation, on the one hand, the targeted impact on the consciousness of every young person, as a unit of the transformation of public consciousness, becomes particularly significant. And on the other hand, the whole system of education as a mediator of changes is of great importance. Education takes on a special status of a social phenomenon that goes far beyond purely pedagogical and teaching activities and predetermines the opportunities for the development of all other spheres of social life, supported by competent human participation [3; 215].

With the help of the education system, a new human capital is created. After all, in this case, such qualities of youth as its professionalism, being in demand, and, most importantly, competitiveness in various fields of activity, represent the basis that should contribute to Kazakhstan's success in the future. Here it should be specially noted that in modern conditions, the most important condition for the formation of a person's competitiveness, as the «work resource», is not only his professional knowledge and skills, but also the knowledge of foreign languages.

Knowledge of foreign languages in general is positioned as one of the factors of the nation's success in the XXI century. Of paramount importance for Kazakhstan is the qualitative growth of human capital, the need for a reorientation of public consciousness to acquire qualitatively new knowledge and skills, the disclosure of the intellectual human potential. The young generation must have at least three languages at the level necessary for life and work, both in the country and in the global world. In this regard, it is the English language that is called upon to play a significant role in the way of entry of Kazakhstan into the modern world of business, innovations and technologies. Knowledge of English can facilitate employment in foreign companies operating in the territory of the Republic of Kazakhstan and national companies that are aimed at international cooperation, as well as gaining experience working abroad. In connection with the growth of business activity of the population and expansion of foreign economic relations in Kazakhstan in recent years, there is a high demand for labor market in specialists who speak English.

No doubt, English became one of the leading languages in the field of international business communication in the twenty first century. Knowledge of English is considered one of the most important conditions for integration into the world community, an indispensable element of positive social change, economic well-being and new technologies. In connection with the expansion of international business contacts, more and more companies of the world began to choose English as their official corporate language, and in most cases, those for whom English is a foreign language become participants in such business communication [4]. The number of speakers in English as a non-native is constantly increasing: currently about a quarter of the world's population speak English, and by 2060 the number of speakers who speak it exceeds significantly the number of native speakers themselves [5; 153]. Thus, English often serves as the lingua franca in intercultural business communication between local and foreign specialists.

Speaking about competitiveness, it is necessary to note the importance of obtaining a quality education. And global competitiveness presupposes a level of education that corresponds to high world standards. Such education today can be obtained both abroad, and already in Kazakhstan itself. As is known, in the Republic the scholarship program «Bolashak» has been operating since 1993. During the 24 years of its implementation this scholarship was awarded to more than 12.5 thousand citizens of Kazakhstan for training in the best universities in the world [6]. Initially, the goal of the program was to train staff and specialists with foreign education for priority sectors of the country's economy, primarily for building quality market relations with the international community.

The result of the purposeful perfection of the mechanisms for the implementation of the Bolashak scholarship was its recognition as the best scholarship program among 11 such organizations in the world in

2014 at the VIII International Going Global Conference in Miami, USA, following the results of the British Council and the German Academic Exchange Service. Special mention was made of the availability of the Bolashak scholarship for the general public, the accuracy of training and post-operation, that is, work with graduates. It should be noted that for many applicants for the Bolashak scholarship, the main difficulty with participation in the program was most often the lack of knowledge of the English language. Moreover, recently the requirements were raised to world standards.

In this connection, by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 19.05.2017, changes were made in the rules for selecting applicants and entry criteria for participation in the competition. Namely, the requirements to the level of knowledge of the English language on the IELTS system have been raised from 5.0 to 5.5 points. At the same time, for the holders of the IELTS certificate 6.5 and above, a new category «general tender» has been introduced, in which there are no requirements for the existence of an employment record and an application from the employer [7].

For many, a high level of education is the main reason for studying abroad. Universities of Western countries occupy the top lines of influential ratings: QS, THE and ARWU. These ratings have for several years put the highest ratings for universities in the United States and Britain [8]. The top 100 also includes the universities of Canada, Japan, Australia and Switzerland, and the main evaluation criteria are the level of scientific research, contribution to innovation, international student and teaching activities, the number of scholarship programs, the citation of scientific articles, the level of educational services and reputation among employers.

Studying at a university abroad gives the experience of interethnic communication and is a universally recognized way to establish international professional contacts. Foreign universities are proud of the multinationality of the student body, and representatives of leading companies come to prestigious universities to get acquainted with the students, classes are often conducted by invited lecturers from all over the world. The main obstacle, in addition to the cost of training, is the language barrier - training and living abroad requires a fairly good starting level of language proficiency.

Many advanced universities offer training programs in both the official language of the country and in English. Therefore, only one sufficient knowledge of English provides a person with ample opportunities to study in any foreign country. In recent years, the term «English as a medium of instruction» (EMI) is increasingly used. In a study conducted by the EMI Oxford Center in 2013-2014 on the basis of 55 countries (including Kazakhstan), an attempt was made to define this rapidly growing global phenomenon: EMI is the use of the English language to teach academic subjects in countries or jurisdictions where the first language (L1) of the majority of the population is not English [9].

At prestigious universities in Kazakhstan, a certain part of the disciplines are already taught in English. Because of this, it can be considered quite justified the worries of Kazakhstani businessmen about the introduction of trilingual education in general education schools. In July 2017, on the eve of the school year and the change scheduled for the 2017-2018 school year, the elite of Kazakhstani businessmen published an appeal on the pages of the social network Facebook, urging to support this innovation [10]. This, in particular, will allow school leavers to experience less difficulties when entering the leading Kazakhstani universities: Nazarbayev University, KBTU, IT-University, where the main language of instruction is English.

In Nazarbayev University, founded in 2010 by the President of the country, most of the classes are conducted by foreign professors. This is dictated by the strategic goal of forming a world-class research system in partnership with the best scientists and research centers in the world. Nazarbayev University aims to train a new generation of leaders of the country in the field of science, technology, entrepreneurship, medicine, public administration. And also those who can provide leadership in reforming the education system in Kazakhstan. Key features of the NU are: legally fixed academic freedom and institutional autonomy, mainly international faculty, English as the main language of teaching and research, strict academic requirements for admission and further education, as well as the integration of education and science from undergraduate programs [11]. Following the example of the NU, the invitation of foreign lecturers to read individual courses, as well as the teaching of selected disciplines in English in master's and doctoral studies is already practiced in a number of Kazakhstan universities.

Knowledge of English is necessary for most studies in the field of both technical and human sciences. After all, the overwhelming part of the results of the latest scientific research is available only in English today. Translations, as a rule, appear when the information already becomes obsolete. Twenty-eight percent of all scientific publications and fiction in the world is also published in the language of Shakespeare [12].

English today is also the language of the Internet, for comparison: the number of articles in the English-language Wikipedia exceeds the corresponding number in German (the closest rival) by more than 2.5 times (5578000 and 2157000 articles respectively).

All of the above plays an important role in the process of convergence and harmonization of the Kazakh system of higher education with the higher education systems of Europe in the framework of the Bologna process. After the Bologna Declaration was signed, Kazakhstan became the first Central Asian state to join the European Higher Education Area, providing much greater mobility to its students, researchers and teachers.

The English language of the beginning of the twenty first century is not just a language of international communication, but today it is the language of global communication in the context of the globalization of geopolitical and socio-cultural processes and the revolutionary development of information technologies. English language today is defined by such terms as lingua franca, bridge language, international English, World English, Global English, although each of these terms has its own specifics and differences. For example, lingua franca is a mediator language used as a means of inter-ethnic communication in a certain field of activity. History already knew examples of the mass application of certain international languages – Latin in the Middle Ages, French as a language of European diplomacy which was used from the 17th century to the middle of the 20th century. Classical Chinese prevailed for the region of Southeast Asia (including Vietnam, China, Mongolia, Korea, Japan) until the beginning of the XX century. Arabic was the language of the Arab Caliphate (733-1492), which stretched from the borders of Northern India and China through Central Asia, Persia, North Africa to Spain and Portugal to the west.

The presence of such an intermediary language, or global language, aims to raise the culture (including the culture of thinking) to a civilizational, global level. So, for example, until the XII-XIII centuries, Latin remained the only literary language and an instrument of artistic creativity and scientific thought in medieval Europe. Fluency of it opened for its bearers the possibility of mutual live communication both in the romanized countries and beyond, uniting the few educated people of that time. Later, for many centuries, Latin perfectly performed the functions of an international language both in science and in art. When, under the influence of the constant growth of national movements, the replacement of the Latin language occurred, this caused a clear damage to the intensity of scientific communication. In 1952, French scientist-mechanic, director of the National Institute of Applied Knowledge, professor Jean Kapel published an article titled «Latin or Babylonian Pandemonium», in which he asserted that in the growing multilingualism of scientific literature, there is a need for an international language [13].

Historically, it happened so, that English has become the language of international communication, a kind of «lingua franca» of the global community of the era of globalization. According to the famous English linguist D. Kristall, the number of people in the world who speak English is more than 1 billion 100 million people, of which only one quarter recognizes English as their mother tongue [14; 3]. The development of English is the command of the processes of globalization. Deepening of integration processes in the world economy, conducting a dialogue with the world community, providing access to world cultural values is accompanied by an increase in the functional capacity of the English language, a universally recognized international language of global dissemination.

Studying English today is an undeniable contribution to the country's own competitiveness in the global market. And at the same time - one of the conditions is its entry as an equal member in the composition of the modern civilization space. Along with this - studying a foreign language makes a significant contribution to changing the model of consciousness and thinking of its immediate carrier, and, consequently, to the process of transformation of the public consciousness as a whole.

For the first time the German philologist and philosopher Wilhelm von Humboldt wrote about the connection between language and culture, language and perception of the surrounding reality. Humboldt was the first to apply the concept of internal form to language, linking it with external forms of language with mental processes. Widely known were his statements that «different languages in their essence, in their influence on different feelings are in fact different world outlooks» and that «the uniqueness of the language affects the essence of the nation, so a careful study of the language should include everything that history and philosophy connect with the inner world of man» [15; 370, 377].

The basic ideas of Humboldt's concept can be summarized as follows: 1) material and spiritual culture is embodied in the language, 2) every culture is national, its national character is reflected in the language through a special vision of the world; 3) the language has a specific internal form for each language, «the national spirit», its cultural competence.

Each language describes around the people to whom it belongs a circle from which a person is allowed to emerge only insofar as he immediately enters into the circle of another language. The mastery of a foreign language could be likened to the conquest of a new position in the previous vision of the world.

As K. Levi-Strauss noted, language is both a product of culture, and its important component, and a condition for the existence of culture. Moreover, language is a specific way of existence of culture, a factor of the formation of cultural codes. Different languages reflect different perceptions of the world's people, embrace their prehistory and subtly shape the national way of thinking [16].

Humboldt first of the researchers linked the content side of the language with the spiritual life, the culture of the people. Humboldt refers the language to the number of those phenomena that reflect the nature of the ethnos, its mental make-up, the way of thinking, art, science, philosophy, ie. the whole complex of intellectual values, which determines the «spirit of the people», their worldview, which is reflected in the language. Appealing to the spiritual beginning of the language, Humboldt simultaneously sees it as a dynamic, creative product, whose activity manifests itself in the impact of language as a social phenomenon on the individual. And the more consciously the individual uses the language in accordance with his internal and external needs, the stronger the language affects the culture of his thinking.

At this point, the transition of the Kazakh language to the Latin alphabet is seen as a particularly important decision. Latin graphics is even more common than the English language, and has become the form in which the global world exchanges information.

Everyone who grows into a language is forced to learn its way of understanding the world of phenomena and the spiritual world. Thus, the study of a foreign language implicitly contributes to a change in the student's consciousness, and also increases the degree of openness and tolerance. The result of any language education should be a formed linguistic personality, and the result of education in the field of foreign languages is a secondary linguistic personality as an indicator of a person's ability to participate fully in intercultural communication [17; 65].

If bilingualism requires fluency in languages, the secondary linguistic personality begins to form from the very first steps in learning a foreign language.

Of particular interest is the model of the secondary linguistic personality developed by I.I. Khaleeva. In a generalized form, the secondary (on the basis of mastering a foreign language) a linguistic personality is defined as «a person's ability to communicate at the intercultural level. This ability consists of mastering the verbal-semantic code of the studied language, that is, the «language picture of the world» of the speakers of this language (the formation of secondary linguistic consciousness) and the «global (conceptual) picture of the world» [17; 68].

This model is based on the developed by Yu.N. Karaulov concept of language personality. The main parameters of the characteristics and the integral structure of the language personality are presented to them in the monograph «The Russian Language and the Language Personality» [18]. A linguistic personality is understood as «the totality of the abilities and characteristics of a person, which determines the creation and perception of speech products (texts), which differ in the degree of structural and linguistic complexity, depth and accuracy of reflection of reality, determined by the target orientation» [18; 104].

So Yu.N. Karaulov distinguishes three levels in the structural model of the language personality.

The first level is verbal-semantic, the units of which are individual words as units of a verbal-associative network. Students master the structural and systemic connections of the studied language in the parameters of the system-forming function of the language aimed at solving communicative problems.

The second level – lingua-cognitive (thesaurus), the units of which are concepts, ideas, concepts that develop in each language personality in a more or less orderly picture of the world, reflecting the hierarchy of values. Stereotypes at this level correspond to stable standard relations between descriptors, which are expressed in generalized utterances, definitions, winged expressions, etc., from the whole variety of which the linguistic personality chooses precisely those that correspond to the connections between the concepts in its thesaurus.

The third level is the motivational (pragmatic) level, the units of which are oriented toward pragmatics and are manifested, in the opinion of Yu.N. Karaulov, «in the communicative and activity needs of the individual» [18; 53].

And here one can fully agree with the existing opinion, for example, S.M. Andreeva [19], that the three-level representation of the model of the language personality of Yu.N. Karaulov correlates with the three-level process of speech activity. By outlining the verbal-semantic, thesaurus and motivational levels of the

linguistic personality, this author puts them in parallel with the isolated stages of the three-phase model of speech activity: motivating, formative and realizing.

The concept of speech activity is also presented in the context of A.N. Leontief's theory. Speech activity is an active, purposeful, motivated, objective (meaningful) process of issuing and (or) receiving the formed and formulated through the language of thought (expression of will, expression of feelings), aimed at satisfying the communicative and cognitive needs of the person in the process of communication [20; 51].

In other words, the adoption of the concept of the secondary linguistic personality as a methodological means that in the current process of teaching foreign languages, special emphasis is placed on comparing different conceptual systems in the context of world and national cultures, and not different linguistic phenomena. Comparison involves students' awareness of their own universal essence as a cultural and historical subject.

Thus, at present, most specialists in the field of teaching foreign languages believe that one of the important tasks in teaching is the formation of a secondary linguistic personality capable of successfully carrying out social interaction with carriers of a different culture.

It should be noted that the scale of the spread of the English language in the world practice by different researchers is perceived rather ambiguously. Thus, in most cases English language proficiency is considered one of the most important conditions for integration into the world community, an indispensable element of positive social changes, economic well-being and new technologies. Others are concerned about the idea that minority languages may face the danger of disappearing as English language spreads as a result of globalization and integration processes in the world.

Thus, undoubtedly, Kazakhstan's transition to the path of mastering poly-lingualism by its citizens is its adequate response to the objective requirement of the course of modern globalization processes. And if the knowledge of the Russian language by its inhabitants for today is a kind of consequence of the answer to those challenges that were set by history in the XX century, then knowing English today is the answer to the challenges of the civilizational development of the century XXI. At the same time, all this will assist to the republic's own contribution to the development of the treasury of the world's human culture.

References

- 1 Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания [Электронный ресурс] / Н.А. Назарбаев. — Режим доступа: http://www.akorda.kz/en/events/akorda_news/press_conferences/course-towards-the-future-modernization-of-kazakhstans-identity.
- 2 Общественное сознание и его структура. Учебные материалы по философии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://studfilosed.ru/uchebnye-materialy-po-filosofii/273-obshhestvennoe-soznanie-i-ego-struktura.html>.
- 3 Гершунский Б.С. Философия образования / Б.С. Гершунский. — М.: Моск. психолого-социальный ин-т, Флинта, 1998. — 432 с.
- 4 Louhiala-Salminen L. English as a lingua franca in Nordic corporate mergers / L. Louhiala-Salminen, M. Charles, A. Kankaanranta // *English for Specific Purposes*. — 2005. — 24. — P. 114–121.
- 5 Crystal D. English as a global language / D. Crystal. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 255 p.
- 6 Центр международных программ «Болашак». История программы [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.bolashak.gov.kz/ru/o-stipendii/istoriya-razvitiya.html>.
- 7 В программу «Болашак» внесли изменения [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.inform.kz/ru/v-programmu-bolashak-vneseny-izmeneniya_a3031441.
- 8 Кейглер А. Плюсы и минусы учебы за границей [Электронный ресурс] / А. Кейглер. — Режим доступа: <https://www.iqconsultancy.ru/articles/plyusy-i-minusy-uchyeby-za-granitsey>.
- 9 Dearden J. English as a medium of instruction – a growing global phenomenon [Электронный ресурс] / J. Dearden. — Режим доступа: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/e484_emi_-_cover_option_3_final_web.pdf.
- 10 Казахстанские олигархи посоветовали школьникам учить по три языка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.nur.kz/1140747-kazakhstanskije-oligarkhi-posovetovali.html>.
- 11 Назарбаев Университет. О нас [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://nu.edu.kz/about-us>.
- 12 United Nations Statistics Division. Statistical Databases [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/default.htm>.
- 13 Алекберова И.Э. Международный статус латинского языка [Электронный ресурс] / И.Э. Алекберова. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/mezhdunarodnyy-status-latinskogo-yazyka>.
- 14 Crystal D. Global Understanding for Global English / D. Crystal // *Summaries of the International Conference*. — Moscow, 2001. — P. 3–7.
- 15 Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон. Гумбольдт. — М.: Прогресс, 1985. — 448 с.

16 Панченко В.А. Вильгельм фон Гумбольдт Внутренняя форма языка как отражение самобытности этнической культуры [Электронный ресурс] / В.А. Панченко. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/vilgelm-fon-gumboldt-vnutrennyaya-forma-yazyka-kak-otrazhenie-samobytnosti-etnicheskoy-kultury>.

17 Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика: учеб. пособие для студ. лингв. ун-тов и фак. ин. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. — М.: Издат. центр «Академия», 2004. — 336 с.

18 Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. — М.: Наука, 1987. — 261 с.

19 Андреева С.М. Формирование коммуникативной культуры «вторичной языковой личности» иностранных студентов-филологов в процессе обучения русскому языку (подготовительный факультет): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – «Теория и методика обучения и воспитания» / С.М. Андреева. — Белгород, 2003.

20 Зимняя И.А. Лингвopsихология речевой деятельности / И.А. Зимняя. — М.: Моск. психолого-социальный ин-т, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. — 432 с.

В.С. Батурич, Е.А. Абрамович

Қоғамдық сананы өзгерту үрдісінде ағылшын тілінің ролі

Мақала қазақстандық қоғамның дамуының қазіргі кезеңінде қоғамдық сананы өзгерту маңыздылығы мен қажеттілігін түсінуге байланысты мәселелерге арналған. Бұл көп жағдайда әлемнің ең дамыған отыз елінің қатарына ену ниетіне тәуелді проблемаларды шешуге көмектеседі. Қазіргі жағдайда адамның бәсекеге қабілеттілік және еңбек нарығында оның сұранысын қалыптастыру үшін ең маңызды шарт кәсіби білім мен дағдылар, сонымен қатар шет тілдерін білу табылады. Қазақстанда осы мәселені шешу негізінен үш тілділікті енгізуді жүзеге асыру туралы саясат қазақ және орыс тілдерімен бірге ағылшын тілін меңгерумен жүзеге асады. Бүгінгі таңда ағылшын тілі қазақстандықтардың бизнестің қазіргі заманғы әлеміне, инновацияларға және технологияға енуінде маңызды рөл атқарады. Мақалада ағылшын тілін меңгеру әлемнің түрлі елдерінде студенттерді оқыту үшін, қызметтің түрлі салаларда мамандар алмасу үшін мүмкіндіктер ашатыны айрықша айтылған. Сонымен қатар бұл тіл меңгеруіне қойылатын талаптардың деңгейін едәуір арттырады. Авторлардың пікірі бойынша, осы жолда қиындықтарды жеңуде ерекше роль қазақ тілінің латын әліпбиіне көшіруге бағытталған. Латын графикасы ағылшын тілінен анағұрлым кең таралған. Бұл процесс ағылшын тілін меңгеру процесін жеңілдетеді. Қазақстанды өз азаматтарының көптілділікті игеру жолына көшуі қазіргі жаһандану үдерістерінің объективті талаптарын қанағаттандыруға барабар жауап болып табылады. Сонымен қатар бұл республиканың әлемдік мәдениет қазынасын дамытуға қосқан үлесі.

Кілт сөздер: ағылшын тілі, жаңғырту, өзгеріс, ойлау мәдениеті, адам капиталы, бәсекеге қабілеттілік.

В.С. Батурич, Е.А. Абрамович

Роль английского языка в процессе трансформации общественного сознания

Статья посвящена вопросам, связанным с пониманием важности и необходимости трансформации общественного сознания на современном этапе развития казахстанского общества. Это во многом будет способствовать разрешению тех проблем, которые связаны со стремлением страны войти в тридцатку наиболее развитых государств мира. Сегодня важнейшим условием формирования конкурентоспособности человека и его востребованности на рынке труда являются не только его профессиональные знания и навыки, но и знание иностранных языков. Решение этой задачи в Казахстане во многом связывают с утверждением политики по внедрению трехязычия, предполагающего овладение наряду с казахским и русским еще и английским языком. Именно английский язык призван сыграть значительную роль на пути вхождения казахстанцев в современный мир бизнеса, инноваций и технологий. В статье особо отмечается, что овладение английским языком открывает широкие возможности для обучения студентов в разных государствах мира, для обмена специалистами в разных сферах деятельности. Одновременно с этим значительно повышается уровень требований к овладению английским языком. Особую роль в преодолении трудности на этом пути, по мнению авторов, призван сыграть переход казахского языка на латинский алфавит, так как латинская графика является еще более распространенной, чем английский язык. Это несколько упростит и сам процесс овладения английским языком. Переход Казахстана на путь овладения полиязычием его гражданами — это его адекватный ответ на объективное требование современных глобализационных процессов. Одновременно это будет способствовать и внесению собственного вклада республики в развитие сокровищницы общемировой человеческой культуры.

Ключевые слова: английский язык, модернизация, трансформация, культура мышления, человеческий капитал, конкурентоспособность.

References

- 1 Nazarbayev, N.A. Vzhliad v budushchee: modernizatsiia obshchestvennogo soznaniia [Course towards the future: modernization of Kazakhstan's identity]. *akorda.kz*. Retrieved from http://www.akorda.kz/en/events/akorda_news/press_conferences/course-towards-the-future-modernization-of-kazakhstan-identity.
- 2 Obshchestvennoe soznanie i ego struktura [Public consciousness and its structure]. *studfilosed.ru*. Retrieved from <https://studfilosed.ru/uchebnye-materialy-po-filosofii/273-obshchestvennoe-soznanie-i-ego-struktura.html> [in Russian].
- 3 Gershunsky, B.S. (1998). *Filosofia obrazovaniia [Philosophy of education]*. Moscow: Flinta [in Russian].
- 4 Louhiala-Salminen, L., Charles, M., & Kankaanranta, A. (2005). English as a lingua franca in Nordic corporate mergers. *English for Specific Purposes*, 24, 114–121.
- 5 Crystal, D. (2003). *English as a global language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 6 Tsentri mezhdunarodnykh programm «Bolashak». Istoriia programmy [Center for International Programs «Bolashak»: History of the program]. *bolashak.gov.kz*. Retrieved from <https://www.bolashak.gov.kz/ru/o-stipendii/istoriya-razvitiya.html> [in Russian].
- 7 V programm «Bolashak» vnesli izmeneniia [The Bolashak program has been amended]. *inform.kz*. Retrieved from http://www.inform.kz/ru/v-programmu-bolashak-vneseny-izmeneniya_a3031441 [in Russian].
- 8 Keigler, A. Pliusy i minusy ucheby za hranitsej [Pros and cons of studying abroad]. *iqconsultancy.ru*. Retrieved from <https://www.iqconsultancy.ru/articles/plyusy-i-minusy-uchyebny-za-granitsey> [in Russian].
- 9 Dearden, J. English as a medium of instruction – a growing global phenomenon. *britishcouncil.org*. Retrieved from https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/e484_emi_-_cover_option_3_final_web.pdf.
- 10 Kazakhstanskii oliharkhi posovetovali shkolnikam učit po tri yazyka [Kazakhstani oligarchs advised school students to learn three languages]. *nur.kz*. Retrieved from <https://www.nur.kz/1140747-kazakhstanskii-oligarkhi-posovetovali.html> [in Russian].
- 11 Nazarbayev universitet. O nas [Nazarbayev University. About us.]. *nu.edu.kz*. Retrieved from <https://nu.edu.kz/about-us> [in Russian].
- 12 United Nations Statistics Division. Statistical Databases. *unstats.un.org*. Retrieved from <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/indwm/default.htm>.
- 13 Alekberova, I.E. (2015). Mezhdunarodnyi status latinskogo yazyka [International status of the Latin language]. *cyberleninka.ru*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/v/mezhdunarodnyy-status-latinskogo-yazyka> [in Russian].
- 14 Crystal, D. (2001). Global Understanding for Global English. Proceedings from Summaries of the International Conference. (pp. 3–7). Moscow.
- 15 Humboldt, V. von. (1985). *Yazyk i filosofia kultury [Language and philosophy of culture]*. Moscow: Prohress [in Russian].
- 16 Panchenko, V.A. Vilhelm fon Humboldt. Vnutrenniaia forma yazyka kak otrazhenie samobytnosti etnicheskoi kultury [Wilhelm von Humboldt. The internal form of language as a reflection of the identity of ethnic culture]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/v/vilgelm-fon-gumboldt-vnutrennyaya-forma-yazyka-kak-otrazhenie-samobytnosti-etnicheskoy-kultury> [in Russian].
- 17 Galskova, N.D., & Gez, N.I. (2004). *Teoriia obucheniia inostrannym yazykam: Lihvodidaktika i metodika [Theory of teaching foreign languages: Linguodidactics and methodology]*. Moscow: Izdatelskii tsentr «Akademiiia» [in Russian].
- 18 Karaulov, Yu.N. (1987). *Russkii yazyk i yazykovaia lichnost [Russian language and language personality]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- 19 Andreeva, S.M. (2003). Formirovanie kommunikativnoi kultury «vtorichnoi yazykovoi lichnosti» inostrannykh studentov-filolohov v protsesse obucheniia russkomu yazyku [Formation of the communicative culture of the «secondary linguistic personality» of foreign students-philologists in the process of teaching the Russian language]. *Candidate's thesis*. Belgorod [in Russian].
- 20 Zimnyaya, I.A. (2001). *Linhvopsikholohiia rechevoi deiatelnosti [Linguopsychology of speech activity]*. Moscow: Moskovskii psikholoho-sotsialnyi institut; Voronezh: NGO «MODEK» [in Russian].

Б.Қоқымбаева¹, Ғ.Теміртон²

¹Павлодар мемлекеттік педагогикалық институты, Қазақстан;

²Қазақстан Республикасы Мемлекеттік орталық музейі, Алматы, Қазақстан
(E-mail: baglan54@mail.ru)

Аналық және ерлік адамзат болмысының кілттік константалары ретінде: логикалық реконструкциялық тәжірибе

Мақалада әйел және ер адамның табиғаты мен болмысының бастамасын адамзат болмысындағы басты тұрақты шама ретінде қарайтын авторлық көзқарас ұсынылған. Екі, дәлірек айтқанда, аналық және ақсақалдық, мәдени-тарихи дәуірлерге ірі көлемде компаративті талдау жүргізілді. Қағида аналық дәуірдің тағдыршешті балалығынан өтіп, ақсақалдық дәуірдің тамаша жастығы арқылы адамзат өткен мәдени-тарихи дәуірлердің рухани тәжірибесін жинақтаған жаңа ақсақалдық дәуірден кейінгі, немесе неоналық, деңгейге көшкендігіне негізделеді. Сонымен қатар мақалада неоматриархат ретінде белгіленген болашаққа бастар жолды анықтау міндеті қалыптастырылып, аталған дәуірлерге өту үрдісі адамның жер бетіндегі өмір жолын зерделеу мен қазіргі заманғы шындықты іздеуге бара-бар өз болмысын іздеу арқылы көрініс табады. Сондай-ақ бүгінгі бифуркациялық (тұрақсыздық) жағдайға жеткен қазіргі заманның қиындықтары мен бір мағынасыздықтығы көрсетіліп түсіндірілген.

Кілт сөздер: матриархат, патриархат, неоматриархат, матрилокалдық мәдени түрі, патрилокалды дәуір.

Kipicne

Адамзат тұтастық ретінде үйлесімділік ғарыштың бөлшегі, күрделі ғарыштық үдерістің қажетті және заңды жасаушысы болып табылады. Қазіргі кезеңде ол матриархат дәуірінен бастап, патриархаттан да өте келе, өзіндік эволюциялық кемелденген кезеңіне шықты. Дәл қазір адамзат өткенге қорытынды жасап, болашақ көрінісінің мәнін ой елегінен өткізіп түсінетін кезеңге жеткендей. Сондықтан қазіргі дәуір болмыстың ақиқаттылығын қажет етеді: адам жер бетіндегі тарихи жолын игере және ұғына отыра, өзінің өмірінің мәнін, тұлғалық болмысын (экзистенциясын) іздейді. Яғни, қазіргі таңда заманауи болмыстың күрделілігі мен мағыналы еместігі белгісіздік туындыратынына (бифуркация нүктесіне) жетті деуге болады.

Жұмыстың тақырыптың өзектілігі қазіргі заман қоғамының басты мәселелерімен байланысты және олардың бірі – сол қоғамның дамуындағы ерлер мен әйелдердің өз-ара қатынасын, болмысын зерттеу және оларды тұтас тарихи-мәдени процестердің даму жолдары контекстінде қарастыру және зерделеу. Бұл мәселенің пайда болуына бірқатар мән-жайлар да себеп: біріншіден, осы күрделі мәселе тақырыптық тұрғыда ғылыми-философиялық көзқарастан пайымдалған емес. Әсіресе ерліктің белгілері патриархат дәуіріне тиісінші шын мәнінде анықталмағандығы және зерттелмегендігі. Екіншіден, теориялық тұрғыдан болсын, күнделікті тәжірибеден болсын, қоғамның (алдыңғы уақыттағы және бүгінгі күнгі десек те болады) әйел болмысын анықтауға көп зейін қойылмағандығы және, үшіншіден, аталған адамзат константаларының жалпы философия және әлеуметтік-гуманитарлық таным жанынан мәселе ретінде көп қарастырылмай жүргені.

Ғылыми жұмыстың негізгі міндеттері мен идеясы бір-бірімен байланысты және осылайша тұжырымдалады: жалпы матриархат және әйелдік бастамасының (женское начало) және болмысының табиғатын түсінудегі тәсілдердің негізін сараптау; матриархат және әйелдік бастамасының антропогенді өркениеттің мәдени-генетикалық негіздері ретінде философиялық-мәдениеттанулық көзқарас аясында талдау.

Әдіснамалық тәсілдері

Ғылыми жұмыс барысында мәдени-тарихи, әлеуметтік-саяси көзқарастарды пайдалана отыра, кешенді түрде талдау әдіснамалық зерттеу әдістерін қолданғандығын айта кету жөн. Атап айтқанда, философиялық-мәдениеттанулық талдау әдістемесі өркениеттік және өңірлік қырынан – қазақ философиясы, тілі және этникалық ділдік мәнмәтінде қолданылды және адамзат болмысына тұтас қарау көзқарас зерттеу тәсілдерінің орын алғанын да айтып кету жөн.

Сонымен қатар адам мен қоғам үйлесімінің әртүрлі әдістерін зерттейтін гносеологиялық қағидасына негізделген тәсіл арқасында адам болмысының және оның эволюциялық даму жолдарын анықтайтын компаративистік зерттеу тәсілі де қолданылды.

Қолданылған әдебиеттер жөнінде

Ғылыми жұмыста адамзат, қоғам даму жолдарын зерттеген неміс ғалымы Гегельден [1] бастап, швейцариялық ғалым И. Бахофеннің [2] адамзат тарихының, оның қоғамдық эволюциясының теориялық негіздемесін анықтайтын ғылыми еңбектеріне сүйене отыра, адамзат болмысындағы басты тұрақты шама ретінде қарайтын авторлық көзқарас жазылды. Сонымен қатар әлемдік елдердің аңыздары [3], отандық және шетелдік ғалымдарының аталмыш тақырыпты ширатудағы, яғни, жанұя, аналық, туыстық және басқа да адамзат өткен мәдени-тарихи дәуірлердің рухани тәжірибесін анықтауға ықпал берген ғылыми жұмыстарда [4–9] кеңінен қолданылды.

Негізгі бөлім

Дәуірлердің болмысының өзгеруі көптеген құбылысқа толы болады және ол адам тұлғалық болмысына да байланысты. Сонымен қатар әлем кезеңдер алмасуы қарсаңында екенінен сансыз көп факторлар дабыл беруде. Тіпті ауаның өзі көрінбейтін, бірақ анық сезілетін қандай да бір вибрациялардан (дірілдерден) тұратын тәрізді. Тағы да бір айтарлықтай ерекшелік – ол осы вибрациялық тоқтардың адамзат болмысының негіздеріне тие отыра, адамзат тарихының өзара имманентті-мазмұндық байланысындағы ең жоғарғы ой бірлігін көрсететін жинақы ортақ кеңістікті (континуум) құруы десек те болады. Осы мағынада әйелдік пен еркектік адамзат болмысының ілкі константасы ретінде жалпыға бірдей, ортақ болып табылатын мән мен тіршілігінің әмбебап бірлігі. Гегельдің сөзімен айтқанда, «тіршілік мәнінің айырмашылықтары дербес нысанын қабылдайды» (Энциклопедия философских наук. 1974. Т. 1) [1].

Адамзат тарихының басталуы мен дамуы жөнінде. Жалпы адамзат өркениеті тарихында бұл тағдыршешті бастамалары – «патриархат» («еркектік») және «матриархат» («әйелдік») анықтамасында (ұғымдарына) тіркелген. Адамзат тарихының матриархат кезеңінен, мәдениеттің матрилокальды түрінен басталуы мәселесін швейцар (неміс) ғалымы И. Бахофен зерттегендігі мәлім: «Адамзат болмысының дамуының ең алғашқы сатысынан бастап өмірдің жалғыз жарқын сәті, бақытсыздықтың тұңғық тереңінен суырып алатын бірден бір сәт – ол әйелдің жаратылу табиғатына, денесіне сай өзінің ұрпағына деген аналық махаббаты <...> адамзаттың қаншалықты зорлық-зомбылыққа толған өмірдің ортасында болса да жақсылыққа дамуының алғашқы қадамына, адам өмірінің жарқын күндерінің қалыптасуына, жалпы өркениетке жетуіне, ол, әрине, сүйіспеншілікке, бірлік пен бейбітшілік қағидаларына толы ананың адамзат тегін жалғастыратын аналық қабілетіне байланысты. Өйткені өз құрсағынан шыққан ұрығын, өз баласын мәпелеп өсіргенде, әйел еркектен бұрын өзінің махаббаты мен қамқоршылығы жеке өзінің «Мен» дегізгерлігінің шегінен шыға алатынын және өзге жаратылысқа таралып, өз рухының қай шамаға дейін қабілеті келетін шығармашылығы осы жаратылыстың болмысын сақтауға және әдемі етуге бағыттала алатынын сезінген» (Материнское право классики мирового религиоведения. 1861) [2].

Сөйтіп, адамзат тарихының бұл кезеңіндегі әйелдік бастаудың мәні макрокосмостың көрінбейтін о дүниеден көрінетін бұ дүниеге өтуін (экелуін) жүзеге асыра отырып, Ананың өмірдің бастауында тұра алатындығымен анықталады. Бұл ерекше оқиға, яғни адамзаттың мәдени тарихының бастауы матриархат кезеңінен басталатыны туралы деректер көптеген артефактілерден көрініс тапқан. Бұл жерде, ең алдымен, «өзінің жылуымен әлемдік жұмыртқаны жылытқан» Құс Ана туралы тотемдік түсінікті келтіруге әбден болады (Мифы народов мира. 1992) [3].

Матриархат адамзат рухани эволюциясының бірінші саты ретінде. Қасиетті Құс бейнесімен қатар әйел-ана культі палеолит «Венераларынан» мүсіндерінде де қалыптасқан. «Венералар» – палеолит кезеңіндегі әйелдің бала тууға қабілеттілігін көрсету арқылы Ана культінің асқанының белгісі ретіндегі скульптуралық мүсіндер еді. Біздің ойымызша, бұл сәтсіз қойылған атау, өйткені әйел денесінің сұлулық культі ретіндегі «Венералар» – басқа, дәлірек айтқанда, антика заманындағы тарихи-мәдени жағдайдағы құбылыс.

Адамзат тарихындағы Ана бастауы (негізі) жер бетіндегі барлық халықтардың алғашқы музыкалық жанры – бесік жырларынан да көрініс табады. Бесік жырын әлемдік мәдениеттің әмбебап жанры ретінде сипаттауға болады. Өйткені ана бесік жырын қай тілде айтса да, ол, басқа жанрларға қарағанда түсінікті, әрі оны тану қиындық тудырмайды. Бұл бесік жырының әуендік (музыкалық)

тілінің – махаббатқа, еркелетуге, сезім мен қамқорлыққа толы дауыс ырғағының ерекшелігімен сезініледі. Сондықтан да бесік жыры – адамзат тарихындағы махаббат сезіміне арналған алғашқы лирикалық әнұран. Атап айтсақ, ананың балаға деген махаббат сезімін жырлаған саз сыры. Осы себептен де болар, әлемдік мәдениетте музыканың тілі ешқандай аударуды (тәржімалауды) қажет етпейді және ол барлық адамдарға түсінікті (Кочевники. Эстетика: Познание мира традиционным казахским искусством. 1993) [4].

Сондықтан болар, әйел адамның мәртебесі, оның салдары ретінде матриархат ұғымының тарихи мәні асқақ. Өйткені бұл – жалпыадамзаттық өркениеттің қалыптасуының бастауы.

Біздің ата-бабаларымыз өте қиын әрі мекені табиғи орта болып табылатын бірегей жағдайда ғұмыр кешкені барымызға мәлім. Ежелгі адам табиғаттың көптеген қатаңдығынан өтті, жабайы жануарлар мен түсініксіз өсімдіктер әлемі арасында өмір сүрді. Дегенмен, осындай тәлкек пен айырылуларды бастан өткере отырып, адам бәріне шыдай алды.

Мұндай қиын жағдайда тек қана тірі қалып қоймай, ежелгі адам өзінің саналы ғұмырының алғашқы қадамынан бастап табиғат пен ру-тайпасымен және өз-өзімен үйлесімді өмір сүруге тырысты. Бұл кезеңнен бастап рухани-тәжірибелік болмыстың аясында қалыптасатын жалпыадамзаттық константалар – тіл мен этикалық ұстаным, аңыз бен дін, өнер мен философия, ғылым және т.б. қалыптасады (Аязбекова С. 1999) [5]. Басқаша айтқанда, адамзаттың келешекте ойдағыдай дамуы үшін негіз бастамалары пайда болған. Ал енді адамзат даму жолын матриархат саласынан қарастырсақ, бұл феномен осы кезеңнің маңызды да, мағыналы ерекшелігі. Оның мәні – осы кезде болмыстың және оған тиісті мойындаудың дискурсының басты сұрақтарына жол ашу. Бұл контекстте антропо-социо-культурогенезі рухани эволюцияның тағдыршешті кезеңі деуге болады, яғни, адамзат әрі қарай тарихи-мәдени дамуына ие болып табылады.

Патриархат адамзат рухани эволюциясының бірінші саты ретінде. Келесі кезеңнің, дәлірек айтқанда, патриархат кезеңінің типологиялық ерекшелігі мен өзгешелігі шынайы онтологиялық тұрғыдан қарағанда «өзіндік алқымды даму туғызатын тұрақты қайшылық арқылы анықталатын дәуір», — деп келтіреді қазақстандық философ А. Хамидов «Категории и культура» атты кітабында (1992) [6]. Бұл кезеңнің қалыптасуы мен дамуының басты ерекшелігінің негіздемесі ол – әлемнің (*Бұл жерде: адамзаттың.* – Авт.) бұған дейін болмаған жаңа жағдайларға жетуі болып табылады. Ол материалдық өркениет жолында жетістіктерге жетуі. Мұндай дүниеге көзқарастың мақсатында қала, экономикалық фактор, экономиканың дамуы алады. Сондықтан жетістіктердің нәтижесі қалалардың пайда болуы мен дамуы, яғни адами қоғамының қалалануы (урбанизация) берекелі-материалдықпен негізделуі кездейсоқ емес. Олай болса, осы дәуірдің заңдылықтарының объективтік бейнелеуі марксизмнің тарихи материализмнің казуалдық экономикасы арқылы экспликациясы тән деп табылды. Сондықтан да болар, тарихи материализм қоғамдық ойда әмбебап әдіснама ретінде қабылданды. Ал құлиеленушілік формацияны қарастырсақ, алғашқы тұрмыстық қоғаммен салыстырғанда дамудың жоғарғы сатысы ретінде барлық адамзат мәдениеті тарихына кеңінен таралды. Осыдан келе, қазіргі күнге дейін қолданылып келе жатқан парадоксалдық түсінік: мәдени-рухани құбылыстың, рухани дамудың құлшылықпен байланыстырылуы ...

Енді талдауды әрі қарай жалғастырсақ, кейінгі кезең бойында ерлердің қолтаңбасы айқын сезіледі және де, мамандардың түсіндіруінде, ол – қарсы тұру, жауласқан екі жақтың қарсыласуы, соғыс тарихы, жеңіс пен жеңіліс, халықтар мен мемлекеттер арасындағы тайталас ретінде көрініс тапты. Тіпті бұл әлі де толық айтылмады-ау: тек ұлы еркектік бастау ғана адамды жоғары тұғырға көтеріп, оны жаратылыстың ең жоғары дәрежесі деп жариялауға қауқарлығы. Содан-соң, күшке толы ерлер культы, олардың логикалық ақыл-ой-қисын бастауы әлемдік мәдениетте, тарихта көптеген (әртүрлі) рухани-діни жүйелер, ағымдар аланында қанды идеологиялық қақтығыстармен де көрініс алуы. Мұнда да күрес, жеңіс және мәдени прогресс деп талқыланатын «әлемдік» экспансия, әрине, кезекті рухани кезең, жетістіктер... Ақын сөзімен айтқанда, «мәңгілік күрес» рухы ғылымның болмысын да жаулады: көп жағдайда ғылыми жаңалықтар оның авторына өмір бойы қайғы әкеледі және ол әлеумет тарапынан психологиялық қысымды бастан кешіреді. Тек автор өмірден өткеннен кейін ғана оған құрмет көрсетіледі. Сондықтан да болар, бұл жағдай үлкен қайғы мен «жоғары» трагедияға толы өнер мен философия тарихында жиі кездесіп жатады.

Аталмыш кезеңнің барлық әлеуметтік мәдени өрісі – адамзат баласының өмір мектебінен, матриархат кезеңіне қарағанда, қатаңдық танытып, барлық күш-жігер күрес пен екі жақтың қарсыласуынан тұратын еркектік бастауға тиеселі. Бұл ағым жаңа еуропалық философияда, яғни сыни рефлексияда, дәлірек айтқанда, Гегель терістеу қағидасы деп аталған философиядан логикалық

жалғасын табады. Және де бұл сыни рефлексия (күмән, күдік) еркектік бастауының көрінісі ретінде терістеу ишараты сияқты бүлдіргіш күш (деструктивтік) мағынасында емес, керісінше, П.П. Гайденоның көзқарасымен келісе отыра, әлемдік тарихтың заңды кезеңі және оңтайлы әдіснамасы ретінде қарау керектігін арнайы атап өткеніміз қажет. Яғни, бұл көзқарас арқылы адамзаттың қозғалыс бағытындағы (жолындағы), қазақша айтқанда, аталмыш кезеңнің «жол торабының» шынайы да айқын «қиылысын» анықтай отыра, өзінің орнын алатын және бұрын сынға ұшыраған барлық құбылыстарға жауап табатын «іргетасын» анықтау және осы «кері жолда» заманауи қоғам ақиқаттығын мойындай бастаған «ескіліктің қалдықтары» ақтала түседі (Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века. 1997) [7]. Сондықтан бұл жерде дәл осы шынайылық болашақты құруға көмек болатын адамзаттың дәл іздегені десек те болады.

Біздің пайымдауымызша, патриархат дәуірінің тағы да бір ерекшелігі — дүниеге көзқарастың бағдарларына, атап айтқанда, антропоорталықтыққа байланыстығы. Мұндай дүниеге көзқарастың терең мағынасын қазақстандық философтар «Трансформация системы образования: взгляд философов» атты кітапта (Абишев К.А., Дунаев В.Ю., Закаева З.А. т.б. 2000), [8] «қарапайым дене күші мен ептіліктен бастап түрлі артықшылықтарға ие қасиеттер мен құралдар сияқты түрлі нұсқадағы күш категориясы арқылы жеткізеді. Егер жеке адам логикалық пайымдауды дамыту, қабілет пен білім, байлық, атак, билік және тағы басқа болса, ол осы күштің кейбір түрлері ғана. Ал бұған қарама-қарсы, әрине, әлсіздіктің түрлі нұсқалары мен түрлері болып табылады. Екінші кезекте, тіпті кейде осындай құндылықтар жүйесінде жеке адам үшін жағымды қасиеттер – мейірімділік, әдептілік, мейірбандылық және тағы басқа дамиды. Олар әлсіздік категориясына жатады», — дейді.

Патрилокальдық дәуірінің тағы да бір ерекшелігі — ол дене кемеліне жету сатысынан, дене (тән) культінен басталады. Пластика жағынан әсем, мүсіні келісті дене-болмыстың мәнін ұғуда үлгі және оның өлшемі болды.

Қоршаған әлемді тану және қабылдау құралы ретінде физикалық денені жетілдіру қағидасы ежелгі гректер және олардың мирасқорлары римдіктер тарапынан толық орындалды. Келесі – бесінші — сатысында еуропалықтар ақыл-ой қағидасын жоғары дамытты (Жиһан Желтоқсан. 2014) [9]. Осы уақытта Ақыл — Логика сатысы өзіндік даму жолының биік шыңына жетті деуге болады: біріншіден, адам ақыл-ойдың мүмкіндігі шектеулі екенін түсінді; екіншіден, болмыстың жанды сұрағына жауап іздеуде енді жүрекке жүгінетінін аңғарды; үшіншіден – енді тек парасатты мағынаға ғана жүгінбей, ақыл-ой мен жүректің бірлесуін (одақтасуын) абзал (дұрыс деп) екендігін түсінді.

Түйін

Сонымен, патрилокальдық кезеңнің ең жоғарғы жетістігі – философиялық рефлекстеу арқылы адамзат жаңа мәдени-тарихи сатыны қалыптастырды. Рухани-тәжірибелік тұрғыда осы миссияны тікелей жүзеге асыратын болмыстың континуумдығын қамтамасыз ететін жалғастырушылық, динамикалық тұтастық болашақтың ажырамас бөлігін матрилокальды саты құрайтындығынан көрінеді. Сәйкесінше, матриархат пен патриархаттың рухани тәжірибесінің бірлігі (синтез) ғана келесі жоғары саты – постпатриархатты, басқаша айтқанда, неоматриархаттың қалыптасуының және дамуының алғышарты бола алады деуге негізі бар.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Гегель Г.Ф. Энциклопедия философских наук / Г.Ф. Гегель. — Т. 1. Наука логики. — М.: Мысль, 1974. — 452 с.
- 2 Бахофен И. Материнское право. Классики мирового религиоведения / Пер. Е. Рязановой по изданию: Bachofen I. Das Mutterrecht. Stuttgart, 1861. — [Электронный ресурс] / И. Бахофен. — Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/klass/04.php (дата обращения 10.06.2017).
- 3 Мифы народов мира: энциклопедия. — М.: Сов. энцикл., 1992. — 719 с.
- 4 Кочевники. Эстетика: Познание мира традиционным казахским искусством. — Алматы: Ғылым, 1993. — 264 с.
- 5 Аязбекова С.Ш. Картина мира этноса: Коркут-ата и философия музыки казахов / С.Ш. Аязбекова. — Алматы: Институт философии и политологии МОН РК, 1999. — 285 с.
- 6 Хамидов А.А. Категории и культура / А.А. Хамидов. — Алма-Ата: Ғылым, 1992. — 240 с.
- 7 Гайдено П.П. Прорыв к трансцендентному: новая онтология XX века / П.П. Гайдено. — М.: Республика, 1997. — 495 с.
- 8 Абишев К.А. Трансформация системы образования: взгляд философов / К.А. Абишев, В.Ю. Дунаев, З.А. Закаева, А.З. Камалиденова, В.Д. Курганская, У.Д. Муналбаева, Г.Г. Соловьева, А.А. Хамидов. — Алматы: Арыс, 2000. — 250 с.
- 9 Жиһан Желтоқсан. Ақ Сарбаз. — Алматы, 2014. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://xn--80aaa1brkt0a3m.xn--80ao21a/catalog/140616/htm> (дата обращения 15.10.2017).

Б.Кокумбаева, Ғ.Темиртон

Женское и мужское как ключевые константы человеческого бытия: опыт логической реконструкции

В статье природа и сущность женского и мужского начал как ключевых констант человеческого бытия представлена через призму авторского видения вопроса. В этом смысле проводится компаративный анализ двух форм социальной организации, иначе говоря, двух культурно-исторических эпох в крупном масштабе, а именно матриархата и патриархата. Обосновывается положение о том, пройдя от судьбоносного детства матриархата и через прекрасную молодость патриархата, человечество вступило в новую ступень — в постпатриархат, или неоматриархат, призванную синтезировать духовный опыт предыдущих культурно-исторических эпох. Формулируется задача определения пути в будущее, обозначенное как неоматриархат. Процессы перехода данных эпох показаны через осмысливание человеком земного пути и поиск своей экзистенции, что является своего рода поиском истины в современную эпоху. Показана и объяснена также сложность и неоднозначность современной эпохи, пребывающей ныне в точке бифуркации.

Ключевые слова: матриархат, патриархат, неоматриархат, матрилокальный тип культуры, патрилокальная эпоха.

B. Kokumbaeva, G. Temirton

Female and Male as key constants of human existence: the experience of logical reconstruction

The author's vision onto nature and essence of the Female's and Male's begins as a key constants of people's being, is shown in article. A comparative analysis of the two cultural eras on a large scale, namely, matriarchy and patriarchy, is carrying out. It substantiates the position that the passing from the fateful childhood through the beautiful youth, humanity has entered a new stage, namely post-patriarchy or neomatriarchy, that synthesizes the spiritual experience of the previous cultural and historical eras. The problem of determining the path to the future formulates as neo matriarchy. Processes of transition of these eras are shown through comprehension by the person of a terrestrial way and search of the existence that is some kind of search of the truth in present period. Also complexity and ambiguity are shown and explained of the modern era staying nowadays in a bifurcation

Keywords: matriarchy, patriarchy, neomatriarhat, matriloal type of culture, the patriloal era.

References

- 1 Hegel, G.Ph. (1974). Entsiklopediia filosofskikh nauk [The Encyclopaedia of the Philosophical Sciences]. Nauka lohiki. (Vol. 1). Moscow: Mysl [in Russian].
- 2 Bachofen, J. (1861). Materinskoe pravo. Klassiki mirovoho relihiovedeniia [Maternal right. Classics of world religious studies]. (E.V. Ryazanova pub.: Bachofen I. Das Mutterrecht. Stuttgart, Trans.). *gumer.info*. Retrived from www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/klass/04.php [in Russian].
- 3 Mify narodov mira [Myths of the Peoples of the World]. Moscow: Sovetskaia entsiklopediia [in Russian].
- 4 Kochevnik. Estetika: Poznanie mira traditsionnym kazahskim iskusstvom [Nomads. Aesthetics: Learning the World by traditional Kazakh art]. Almaty: Hylym [in Kazakhstan].
- 5 Ayazbekova, S.Sh. (1999). Kartina mira etnosa: Korkut-ata i filosofiia muzyki kazakhov [Picture of the world of ethnos: Korkut-ata and the philosophy of Kazakh music]. Almaty: Institut filosofii i politolohii MON R [in Kazakhstan].
- 6 Hamidov, A.A. Katehorii i kultura [The cathegory of culture]. Alma-Ata: Hylym [in Kazakhstan].
- 7 Gaidenko, P.P. (1997). Proryv k transtendentnomu: novaia ontolohiia XX veka [Breakthrough to the transcendent: the New ontology of the XX century]. Moscow: Respublika [in Russian].
- 8 Abishev, K.A., Dunaev, V.Yu., Zakaeva, Z.A., Kamalidenova, A.Z., Kurganskaya, V.D., Munalbaeva, U.D., Solov'eva, G.G., & Hamidov, A.A. (2000). Transformatsiia sistemy obrazovaniia: vzhliad filosofov. Almaty: Arys [in Kazakh].
- 9 Zhihan Zheltoksan. Ak Sarbaz [Zhihan Zheltoksan. White warrior]. *xn--80aaa1brkt0a3m.xn*. Retrived from <http://xn--80aaa1brkt0a3m.xn--80ao21a/catalog/140616/140616-001.htm> [in Kazakh].

N.Yu. Fetalieva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: nadin.1301@mail.ru)***Problems of Abai's philosophy**

In this article, the main problems of the philosophy of the great Kazakh thinker Abai Kunanbaev are considered. A philosophical analysis of the main problems of the teaching was conducted: the problems of man, love, knowledge, the problem of faith, freedom and responsibility, the problem of the correlation of knowledge and wealth. The existential foundations of the philosopher's philosophy are revealed. The idea of characterizing the worldview of the philosopher as a Sufi one is substantiated. Two types of knowledge are distinguished: Naqlia as a traditional, known, written knowledge and Ğaqlia understood as wisdom, philosophical truth, an open power of understanding the world, which has its own usefulness to benefit humanity. The idea according to which for the first time in the Kazakh philosophy Abay formulated the concept of a perfect, a full-fledged mature human (Tolyq adam) is outlined.

Keywords: knowledge, faith, love, concept of perfect human, philosophy of existence.

Summing up a certain result of any stage of a person's life or the life of society, the state, we necessarily look back to understand whether we did everything right? Passing the 25-year-old line of Independence of Kazakhstan, again we try to understand all the richness of the spiritual heritage of our country. In this sense, ideas, views, problems of Abai's philosophy acquire a special relevance and sound. So one Kazakh researcher Nauanova K.M. noted in her article: «The Spanish philosopher and writer Unamuno said»: All Spanish philosophy is in the «Don Quixote» of Cervantes «and in the same manner it can be said that the entire Kazakh philosophy is in the Abai's «Book of Words» ... is also an appeal to our consciousness, our conscience, this is a reminder to us about how we live and how to live, so that in the bustle and cares of everyday life we do not forget about the main thing, about spirituality» [1].

Reflecting on the problem of the man, philosopher formulates a call: «Adam bol!» – «Be a human!» But what does it mean? According to Abai, unlike to the animal, which is only attracted by carnal desires (instincts), the human is also immanent in spiritual needs. They are main measures of the human. Therefore, the main enemy of the human is ignorance, because search for knowledge is exactly what drives a person, make them think, act, «... search for a pillar of existence...» [2; 174] in order to understand the meaning of life. Otherwise, limited only to the needs of food, drink, sleep, how the human is different from animal, how is him better than it? Same, if he only content with watching the world without trying to understand it, to see through it.

Another important idea of the thinker in the problem of cognition and knowledge is the development of the category of love. According to the Sufi worldview, the God created man with love. Man, being God's likeness, can only repay with love. Al-Ghazali in his work, «The Resurrection of the Sciences of Faith», writes that only one who is able of cognition can love, so trees and stones cannot love. Hence, love is closely associated with cognition. And in the whole universe, only man is endowed with cognitive ability. Full heartedly agreeing with these ideas, the philosopher deduces the following maxima: «Love is the humanity of man», i.e. here we are talking about the human self, an essence of human. It manifests through the mind of man, through what he cognizes.

Other reasons for the birth of love for knowledge depend on good parents, peers, and good teachers. According to Abai, the child can't independently find the knowledge, therefore, in the beginning it is necessary to attach the child to it. Initially, they are born with two needs: the needs of the body (food, sleep, etc.) and spiritual needs (this is the pursuit of knowledge). In the beginning, the spiritual needs are so strong, and master the whole being of the child that they often forget their another needs. However, while growing up a person, on the contrary, often forgets about the spiritual needs and devotes his life to satisfying only the needs of the body.

Abai asks in his Seventh Word: «But why do we lose this sublime desire to know the world while growing up? Why we do not forget about food and sleep when we meet with something unknown just like in childhood, why we do not follow those who create science and discover the unknown? We should've expand our horizons, multiply the treasures accumulated at the beginning of life ... But we failed to do it. We made

our souls mundane, stopped believing to our own feelings, we content ourselves with contemplation, without delving into the essence of phenomena. We justified it by the fact that with others who lived like us, nothing bad has happened yet. We reduced everything to the fact that everything is predetermined in life ... How are we better than animals, who see the world and do not understand it?» [3; 19]

So, it is in childhood that spiritual needs are stronger, that is why it is important to instill a love for knowledge from infancy and then they can be called a human. After all, the love for knowledge is the essence of man, as a microcosm, because there is a great pattern, the standard of humanity - God, as a macrocosm. And only then will knowledge of God, of oneself and of the world become possible. And only then can we hope that the child will not lose his humanity and will understand what is good and what is bad. The reason for the non-birth of love for knowledge is that the child's parents at early age do not teach him anything, and then, when they give him to the mullah, there is no use. For Abai such person is «half-mullah», «half-Muslim», «half-educated», «half-human».

It is appropriate to talk about the problem of responsibility, responsibility to descendants, according to Abai

Who does not dream of having children? This is a sacred parental duty. But if the child is foolish, then your whole future life will turn into hell. A good child will be the treasure of your life. But is there a human who has not experienced hardship and deprivation? All life passes in search of daily bread, in the struggle for existence. There is always something missing, lacking, and he rushes around in search for the solution. But can you be sure that your child will avoid such a fate? Why would he then be born? Is it just in order to survive agonizing years, granted him by fate? Yes, this is something we must thoroughly reflect on. But there is no time for reflecting-children are born, and your parental problems begin. And nobody can avoid these problems. This is the law of life. There has always been conflict between fathers and children, at all times. In that case, you, the parent, should be prepared for this, since you oneself wanted to have a child.

Parents want to have a child, dreaming that he will pray for them after their death. This is one of the main provisions of the Sharia. But, in our opinion, reading the surah of the Koran in memory of the deceased is not only the privilege of a devout Muslim, but an inherent to all humans, tribute to the ancestors.

Abai expresses very deep thoughts on this matter. Are prayers of son really so needed? If you have acted good in life, then even without a son there will be enough people saddened by your death. But if you have done a lot of evil, then the prayers of your son are in vain anyway. And to dream of a son for the sake of glorifying you after death, is this not to wish the death of a son still in his youth? Can a son save you from death, from the circles of hell? A good person is honored in life, and loved after death, not only by close ones, but by all the clansmen. Therefore, the good that you failed to accomplish is unlikely to be completed by your heir.

And the last. You dream of a son to have a breadwinner in old age. These are empty words, as Abay notes, and confirms it with the following arguments: «We have to live to old age first, and it only depends on yourself. Also, will your son outlive you? And if, God forbid, he will be taken by an accidental death? This, in the first place. Secondly, it is good if the son will provide you. But what if he grows up selfish, greedy, cruel? Thirdly, who would refuse to take care of you, if you prosper? But even a loving son won't be able to feed you if he is poor himself. It's not written in stone, whether he will be prodigal spender, or grow up as a diligent master who knows how to earn daily bread».

Reasoning in this way, Abai comes to the conclusion that parents should use all their acquired fortune to teach their child to the sciences. Without education, there is neither death nor life, therefore every child must have a literacy, if he has parents who think about the future. In this Word Abai repeats his idea that the main meaning of life is not in wealth, but in education [4; 136, 137].

Such thoughts can be found in a lot of his poems. For example, in the following:

Foolishly learning, I missed the whole
life

He noticed it, but too late. Here it is,
stopline!

Half-witted, I thought myself wise

And waited arrogantly for rewards and praise [2; 75].

When old age comes and it will be time to sum up the life, to collect the fruits so to say, it may turn out that you have nothing to collect. Life has passed, but you have not learned anything, you are spiritually poor, you have lived in vain and you should be ashamed of yourself, for you were born without knowing anything, and you will die the same, having never acquired anything. You're empty, despite the rich clothes.

Furthermore, Abai analyzes the problem of the relationship between knowledge and wealth.

So, knowledge is one of the attributes of Allah. The love for knowledge is love for Allah. This is the truth. The love for knowledge is truth and humanity. Knowledge without faith leads to trouble, because through the love for wealth, social status, the truth of knowledge can never be found. This is a false path that will lead to the loss of humanity, since by bowing before wealth and position, a human will become their slave. From the poem «Acquisitor's soul is only glad to cattle», it can be argued that the mind and honesty, being truly human qualities, mean the actual human wealth in human himself. This is your spiritual wealth, which, if acquired, will never be lost, but only multiply, in contrast to material wealth, which you can lose irrevocably. But knowledge is not easily obtained. It is necessary to work hard to find «grains of gold» in the «dung heap» [2; 96].

Indeed, in fact, wealth, honor, position themselves are not essential human qualities, they are the result of the substantial internal growth of man. And if a person loves knowledge, then it opens itself to him (only loved things are revealed), and a person becomes a professional, an expert in any branch of knowledge, and wealth, honor, respect comes to him. In this case, they decorate a person.

Abai even believes that renouncing wealth can lead a person to an animal state. A noble way to achieve material wealth is hard work. Hence, a person must be rich in order not to lose his dignity, since only a human is able to work.

In the poem «The Suffice Decorates Life...» Abay notes that if a person does not have wealth, then he is not a free man, and he can not respect himself, because he lives with handouts from someone else's table. If you want to be independent, do not be lazy, do not refuse any work [4; 105].

«It is not easy for a hungry person to keep prudence and honor, and even more difficult to keep a constant striving for the sciences. Poverty leads a person to trouble: he is drawn to stealing, resorts to violence and cunning, gets used to cheating. Only when a person is free from caring for a piece of bread does he himself feel the need for knowledge and culture and instills this thirst for his children» [3; 48].

The existing wealth, according to Abai, needs to be used either for the purpose of acquiring knowledge, or for independence, or for the purpose of realizing the possibility of helping others.

But the most true wealth is art (óner). In Word 25 we can read: «We need to master the Russian language. The Russian people have reason and wealth, developed science and a high culture. Studying the Russian language, studying in Russian schools, mastering Russian science will help us to adopt all the best qualities of this people, for it has unraveled the secrets of nature before others, and to avoid its vices. To know Russian means to open our eyes to the world ... Russian science and culture are the key to understanding the world, and by acquiring it, one can facilitate the life of our people» [3; 49, 50].

The aim of the thinker is to indicate the way to achieve perfection, to become a «complete man». Hence the problem of «tolyq adam».

According to Abai, the perfect man (Tolyq adam) possesses three qualities: knowledge or power (ǵylym - qudiret), mercy (rahim) and justice (ádilet). These qualities are inherent in prophets, saints, hakims or sages (philosophers) and a true Muslim. Consider the image of Hakim. Abay distinguishes two types of knowledgeable — Hakim and Ǵalym. They correspond to each other as synonyms, for both have knowledge, but differ in the principle of cognition (gnosis). There are two types of knowledge. The first - naqlia - traditional knowledge, already known, written. The holders of this knowledge are, according to Abayu, scientists (ǵalym). And those people who are not content with ready-made knowledge, but search for the cause and principles of the universe, call the Hakims. Each Hakim can be a ǵalym, but not every ǵalym can be a Hakim.

In that instance Abai's views are close to M. Heidegger, according to which, science does not think. But in fact, this is not a flaw for science, but its merit, because if a scientist thought about every molecule, then science would not reach those heights that it has reached. Hakim is engaged in comprehension.

Naqlia is what is transmitted. It is some amount of knowledge. And those things that Hakim creates at the cost of his own comprehension, remaining one on one with the world, are called ǵaqlia - the second kind of knowledge.

Ǵaqlia - there is wisdom, philosophical knowledge. It is what benefits humanity.

But modern mullahs bear hostility belong to the Hakims. After studying languages, they imagined themselves to be experts, although they themselves are ignorant at the same time [3; 96-100].

The philosopher points out three qualities that lead to the death of man and mankind, humiliate his dignity. This ignorance, laziness and villainy. According to Abai, ignorance is the absence of knowledge. In

the world nothing can be comprehended without knowledge. A man without knowledge, how is he different from the animal?

Laziness is the enemy of all creativity in the world. Inertness, lack of will, dishonesty, poverty - all this is a product of laziness. Crime is antihuman. He who is obsessed with doing evil to people, loses his human essence and turns into a wild beast. It is possible to resist these vices and root them out with the love for your native people, the desire for universal prosperity, the strength of spirit and knowledge that will help you achieve justice [3; 106]. In a word, we come to the already designated maxims of the thinker: «Love is the humanity of man». It is the essence of a real human.

But back to the image of Hakim. One of his attributes is rational thinking. But Abai does not stop there. E. Garifolla interprets the meaning of Abai's lines: «A sharp mind is pure, like an ice sheet ...». Abai spoke a lot about his mind.

Using the terminology of Western European philosophy, one can say that the Abai's rationalism has deep roots, that it is very informative. Comparison of the mind to the ice sheet is not accidental. A sharp mind must be cold. Reason is inherent only in man, and it is not necessary to argue about it. The human is measured by it, for comprehension is the lot of a person. And Abai makes special emphasis on this function of the mind. There is no single branch of science, education that would exist without mind. The power of man is in the comprehension of truth through reason. Allah has endowed man with reason, and the right to develop, perfect this gift. This is his appointment his mission on earth. A reasonable person has knowledge, is able to perceive and to feel. There were many people of bright minds in the world, they exist even now, they will remain in the future. Historically, their number increases. This is due to the onset of civilization. But this idea is not new, many thinkers talked about this. Abay goes further in his reasoning. He puts the problem wider. Saying «Sharp mind is pure, like an ice sheet», in the second line creates an unexpected opposite image of the heart: «and a warm heart will warm you». The question arises: why do we add a hot heart to the icy mind?

For science, for research, the result, the moment of truth, is also important, for this is the main goal. But the researcher with cold mind doesn't care for these sentiments. In this case, his mind is a danger to humanity. That's why Abai believes that the cold mind must necessarily side with the hot heart, which gives light to the mind and directs it to the path of good deeds.

Abay, affirming the unity of mind and heart, continues to develop the topic further. Cold mind and a warm heart, according to the poet's deep conviction, «need rationality, balance, patience, which come from the will».

Many foreign researchers call Abay an existential thinker. Indeed, the Abai's forty-five reflections in prose constitute a philosophy of existence. Hence the existential problems.

Kierkegaard and Abai are brought together by the very sources of their philosophical aspirations. In the First Word, Abai says that he was exhausted, convinced of the futility of his good intentions, in the vanity and frailty of human life. «I discovered the frailty and futility of my actions in the humiliation of my being», says Abay, and Kierkegaard asserts in one of his works: «The world disgusts me, it is tasteless, bleak, and meaningless».

Such a statement of vanity and futility of world and human life leads both Abai and Kierkegaard to the same fundamental issue. Abai is tormented by the thought: «What to do now, how to live the rest of your life? Puzzling that I do not find an answer to my question» (Word 1). And Kierkegaard frankly argues in his «Diary» in August 1835: «In business, I lack clarity with myself ... I must discover the truth for myself, find an idea for which I could live and die».

Like Kierkegaard, Abai calls his contemporaries to cheer up and, according to the requirements of the era, make a moral leap. It is necessary to find the true meaning of existence, genuine values, and not to waste your life in a frenzied pursuit of false values. In this sense, his following ideas are exposing: «A man is born into the world crying and passes with grief. In the interval between these two events, he thoughtlessly burns it in humiliating quarrels and unworthy disputes, without real happiness, not recognizing to the end the value and uniqueness of the life given to him. We understand when life is already running out. And only then does he begin to understand that it is impossible to extend it even for a day with any treasure of the world» (Word 4); «... when a person pursues self-serving and low aims, he loses his human form» (Word 38).

Only moral transformation will allow to avoid such a society in which rivalry and internal strife prevail, where A man is a wolf to another man, instead of becoming a friend for everyone else: «Man is a friend to man. Because everything in life ... is the same, we all are mortal ...». «All people visit each other, the human

himself is a guest in this life, so is it worth to curse each other, antagonising because of wealth, envying someone else's happiness, glancing at each other for trifles?» (Word 34).

This idea of an inevitable friendship that closely connects all living beings in this world, leads Abai to the assertion of absolute responsibility: «Man is the child of his time. If he is bad, then his contemporaries are to blame» (Word 37). Immediately the concept of absolute responsibility, developed by Sartre in the book «Being and Nothing» comes to mind, but this time in a different context, where the embodiment of hell are other people. However, if Sartre develops atheistic existentialism, then Abai and Kierkegaard also brought together by their respect for faith. Thus, Abai develops the problem of faith.

In conclusion, we emphasize the thought expressed by Abay in Word 6: «existence, life is the basis of prosperity». Asking about the meaning of the concept of «life», Abai replies: «... this is a life when the soul is alive and the mind is clear».

Abay testifies to the birth of that idea of life and existence, the forerunner of which was Kierkegaard, and which, emerging in the XIX century, continued to develop in the next century. Abai was a man of his era, a thinker who challenged centuries, and that's why today we call ourselves Abay's disciples, remembering the idea that «a teacher without a disciple is futile and useless» (Word 37), and thus recognizing his philosophical teaching. We can say that Abai has many followers [5; 74-77].

Chingiz Aitmatov wrote: «The image of Abai, behind which lies the fate of a whole nation, turned out to be a key one not only in the plot-ideological sense, but also in the philosophical prediction of the coming epoch. Abai was an eye in the world, his soul perceived distant flashes of the future renewal of the world with that high sensitivity of the romantic and at the same time with desperation that a thunderstorm can bypass his land, with great compassion for human destinies, to which only a poet is capable, only an enlightened mind, hungering for changes in the life of the people as the main and difficult social being. And so he speaks, because of his potentiality, as a steppe brother-humanist of many outstanding natures of the eighteenth and nineteenth centuries, such as Goethe and Tolstoy» [6; 96].

References

- 1 Науанова К.М. «Книга слов» Абая как проявление самосознания казахской духовной культуры [Электронный ресурс] / К.М. Науанова. — Режим доступа: <http://e-history.kz/ru/contents/view/1652>.
- 2 Абай. Стихи. Переводы русских поэтов / Сост. Л. Степанова, Г. Бергер. — Алматы: Ғылым, 1995. — 207 с.
- 3 Абай. Слова назидания. — Алматы: Өнер, 2005. — 134 с.
- 4 Есимов Г. Хаким Абай. — Алматы: Білім, 1995. — 192 с.
- 5 Мир Абая / Сост. и ред. М. Маданова, А.К. Машекова. — Алматы, 2004. — 168 с.
- 6 Слова об Абаяе / Сост. С. Корабаев. — Алматы: Өнер, 1994. — 192 с.

Н.Ю. Феталиева

Абай философиясының мәселелері

Мақалада қазақтың ұлы ойшылы Абай Құнанбаев философиясының негізгі мәселелері қарастырылған. Адам, махаббат, білім, сенім, еркіндік пен жауапкершілік, білім мен байлықтың мәселелеріне философиялық талдау жасалды. Ойшыл философиясының экзистенциалдық негіздері ашылды. Философияны сопылық тұрғыда сипаттау идеясы негізделді. Білімнің екі түрі қарастырылды: нақлия – дәстүрлі, белгілі, жазбаша білім және ғақлия – даналық ретінде түсіндірілетін философиялық ақиқатпен ұштастырылған, әлемді өзіндік түрде танумен бірге, адамзатқа пайдасын тигізетін білім. Қазақ философиясындағы алғаш рет Абай тұжырымдаған концепция бойынша жетілген тұлғаны (толық адам) қалыптастыру ойы айтылды.

Кілт сөздер: білім, сенім, махаббат, мінсіз адам концепциясы, өмір сүру философиясы, нақлия, ғақлия.

Н.Ю. Феталиева

Проблемы философии Абая

В статье рассмотрены основные проблемы философии великого казахского мыслителя Абая Кунанбаева. Проведен философский анализ основных проблем учения: проблемы человека, любви, знания, проблемы веры, свободы и ответственности, проблемы соотношения знания и богатства. Раскрыты экзистенциальные основы философии мыслителя. Обосновывается идея характеристики мировоззрения философа как суфийского. Различаются два типа знания: наклиа — как традиционное, известное, написанное знание и ғаклия — понимаемое как мудрость, философская истина, открытая собственным осмыслением мира, задача которого принести пользу человечеству. Обозначается идея, согласно которой впервые в казахской философии Абаем была сформулирована концепция совершенного человека, полноценной зрелой личности (толык адам).

Ключевые слова: знание, вера, любовь, концепция совершенного человека, философия существования.

References

- 1 Nauanova, K.M. (2013). «Книга слов» Abai kak proiavlenie samosoznaniia kazakhskoi dukhovnoi kultury [«Book of Words» of Abai as manifestation of self-awareness of Kazakh spiritual culture]. *e-historu.kz*. Retrieved from <http://e-historu.kz/ru/contents/view/1652> [in Russian].
- 2 Stepanova, L., & Berger, G. (1995). Abai. Stikhi. Perevody russkikh poetov [Abai. Poems. Translations of Russian poets]. Almaty: Hylım [in Russian].
- 3 Abay. (2005). Slova nazidaniy [Words of edification]. Almaty: Oner [in Russian].
- 4 Esimov, G. (1995). Hakim Abai [Abai the Hakim]. Almaty: Bilim [in Russian].
- 5 Madanova, M., & Maheкова, A.K. (2004). Mir Abaia [World of Abai]. Almaty [in Russian].
- 6 Korabaev, S. (1994). Slovo ob Abae [Words about Abai]. Almaty: Oner [in Russian].

ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИИ

ACTUAL PROBLEMS OF PSYCHOLOGY

UDC 316:378:61

A.A. Injigolyan, A.S. Lamanova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: anzhela_i2002@mail.ru)*

The experience of the using of sociological method «feedback» on the realization of the tasks of the educational quality's increasing in the medical university

The article is devoted to the analysis of the practice of the problems' solving in the improvement of the quality of educational services provided by higher educational institutions of the Republic of Kazakhstan on the example of the Karaganda Medical University. One of the aspects of effective implementation of improving the quality of education is the introduction of elements of sociological monitoring of ongoing reforms in the university management system, through the method of studying «feedback». The authors of the article describe the results of the sociological research conducted at the university, draw conclusions about the heuristic and scientific possibilities of using this method for solving the issues of obtaining an assessment of the quality of education by the participants in the educational process, analyzing the advantages and disadvantages, the «strong» and «weak» sides of the educational process, summarizing and correction of individual elements of the management of the learning process. There is written the conclusion in the article that in Karaganda State University the possibility of using the sociological method of obtaining «feedback» is used as widely and effectively as possible.

Keywords: education, quality of education, sociological research, educational process, research methods, «feedback».

The question of the quality of education has always been one of the fundamental issues in the system of higher education. Education is a dynamic process what needs to be adapted to the ever-changing conditions of time. The professional market, including the medical, requires high demands on the quality of the graduated specialists. The future of a young doctor, his competitiveness, directly depends on the knowledge, skills and abilities what he receives in the process of studying at a university.

If the definition of the concept of the education quality is found out, we can say that the quality of education is the degree of satisfaction of all participants' expectations in the educational process. The quality of education is the demand for the knowledge acquired in specific conditions and applying them to achieve the goals. The criteria for quality education are:

- the work of the teacher aimed at improving the quality of knowledge;
- rationalization of the educational process;
- using the information technology in the educational process;
- motivation of students, aimed at obtaining quality education;
- personal-oriented approach;
- constant monitoring of students' knowledge.

We can also note that the quality of education depends on improving the organization of the educational process, the results of training and improving the pedagogical competence of the teacher [2].

Karaganda Medical University created an effective system of «feedback» between the faculty, students and administration. The purpose of the sociological monitoring system is to study the public opinion of med-

ical university teachers about methods of improving the quality of future specialists' education in the field of medicine and public health [1].

During the year several sociological studies were conducted at the university. The sociological survey was conducted to study the quality of educational services. In this study, the method of focus-group research was used - interviews with university professors, along with the questioning of faculty and students, because qualitative studies are elaborated with the critical values of equally important evaluative judgments of the survey participants.

During the research, a number of issues on internal and external life of university departments were discussed in order to obtain an objective assessment of the assumed measures, to improve the quality of education and further improvement of the educational process.

In the course of the study, the quality level was determined by the following criteria, after studying which the following results were obtained:

1. *The ability to evoke interest to the subject.* All respondents noted that interest is generated through non-traditional forms of conducting classes. To improve the effectiveness of the learning process, new methods of teaching are widely introduced, such as research methods - RTB and command - TBL. Participants of the focus group noted that in their departments there are student circles, in which there is a constant work of teachers with students to prepare reports, articles for participation in various conferences. An additional factor, maintaining high motivation for learning and improving the quality of teaching, as noted by the teachers, is the timely introduction of problem-oriented learning and case studies. As a result, the teachers noted, «we do not impose them, but they want to get knowledge».

2. *Differentiated approach in teaching.* Differentiated training provides a learning process at the level of each learner's capabilities. This method makes it possible to get maximum knowledge for each student based on his individual abilities, which allows to get a more effective educational process. In the process of forming student groups, a random selection method is used. As a result, teachers receive a student audience with different learning abilities due to the specific conditions of development, individual characteristics and abilities.

There is a need for individual and differentiated approach to control students' knowledge and using of variational tasks of different levels. So for effective and objective evaluation of the final control of students' knowledge in some universities, test tasks of a multi-level nature are developed. According to the assessment received during the study, both students and teachers speak in favor of this technique. And they also expressed their wishes for the application of this technique in conducting the intermediate control of students.

According to the majority of the surveyed teachers, such qualities as the horizon and the general culture are developed in 90 % of the students, and creativity, critical thinking, leadership - in 30 % of students, in each group of such students 3-4 people.

3. *Strict control of students' knowledge.* This criterion of effective education is a logical continuation of the second criterion. Respondents repeatedly noted in the course of the conversation that students of medical schools are highly motivated to learn, a healthy atmosphere of struggle for rating is created in the student's environment, practically all students studying on the grant try not to lose the scholarship, the system of workings through which integrity is not violated study of discipline, assessments are displayed consistently, for each section. The control of knowledge is carried out in several stages. Based on the obtained data, the following types of control can be distinguished: current, interm, final. Each type of control is monitored by departments, deans, and university administrations. Monitoring makes it possible to give practical recommendations for improving the quality of students' knowledge and criteria for knowledge assessment. A positive moment in using of the system of accounting electronic knowledge, an electronic journal, was noted. Each university chooses its own electronic journal.

4. *Level of professional skill of the teacher.* Participants of the research noted that in recent years the requirements have been increased to the teacher as a participant in the educational process, in particular, in such forms as the development of problem lectures, multimedia presentations. The quality of textbooks' translations has been improved in the Republic, which can not but be reflected in improvement of the quality of teaching in the Kazakh language, the library fund has significantly increased.

Teachers were highly appreciated by the system of professional development of teachers created in medical universities. The emphasis in the system of retraining of staff pays attention to the improvement of the general teaching skills and updating the basic specialized knowledge, the participation of teachers in various trainings and master classes both inside and outside of the university, with the opportunity to receive a

certificate, was noted by the participants of the groups. Universities actively encourage the manifestation of personal initiative of teachers who independently seek opportunities for their professional growth. The professional development, according to the teachers' evaluations, has acquired a systematic character - once in 5 years the teachers undergo further professional development, and twice a year the teachers are given the opportunity to pass the qualification to improve their pedagogical competence at the beginning of the academic year and at the end. All forms of advanced training, according to the participants' assessments, are held at a high level and allow to obtain the desired result. Participants of the focus group study evaluated highly the quality of certain aspects of the learning process in general, and in particular such as the content of curricula and plans. As the teachers noted, the constant work is being done to improve the curricula, the curricula are fully updated once every 5 years in accordance with the requirements of the time. Teachers assessed the content of the curricula in compulsory, core and elective disciplines for an assessment of 90 score A-.

Methods of educational work with students are worked out, each curator knows his duties well, there is an interesting form of holding joint competitions between students and teachers.

Some teachers expressed a desire to use the opportunities of academic mobility to go abroad, to the leading scientific centers. However, another part of the teachers objected that it is also necessary to use their own initiative to find a host university abroad and apply for academic mobility.

Some young teachers expressed the interest in raising their professional level through admission to doctoral studies and expressed hope for the help of the leadership.

5. *Educational and methodological support of the educational process.* This is one of the fundamental factors in solving the issue of improvement the quality of education. In the course of the survey, the respondents were unanimous and named the «strength» the replenishment of the library fund, including the literature of leading foreign publishers in English.

Some recommendations were made for improving the teaching, for example, by increasing the number and quality of textbooks in the Kazakh language. Also, some respondents recommended more active using of the application for textbooks through the library. Teachers offered to officially authorize the using of electronic textbooks.

6. *Traditions and innovations in teaching.* The following data were obtained on this issue. Teachers as a positive moment thoughtful and balanced policy of universities, expressed absolute support for its main areas updating and modernization of the educational process, development and updating of training programs, the creation of a powerful technical base.

The issues of increasing the effectiveness of the educational and research process were discussed in the process of conducting focus groups. In particular, the teachers noted the good security and condition of the classrooms, the continuous updating of computer equipment and equipping the auditorium with everything necessary for multimedia presentations, the availability of the Internet («everywhere wi-fi»). However, according to teachers, there is still a shortage of laptops in the departments («who did not have time, he was late»). There is also a necessity to strengthen the work at the university in the direction of creating more favorable conditions for conducting scientific research by both students and teachers. Low interest in participating in scientific research is explained by teachers owing to the lack of time, and students have low motivation, lack of material encouragement. At some departments scientific laboratories are opened, however, as teachers mark this practice it is necessary to extend to all.

Some teachers noted that there is a problem of server hangup and overload, especially towards the end of the school year, on testing days, which negatively affects the learning process.

According to teachers' evaluations, modern technical means and information technologies of teaching are actively used in the university process, including multimedia presentations, interactive whiteboards, simulators, films, electronic textbooks and manuals. In many universities there are active centers of practical skills.

The formation of a corporate culture of a modern type has the great importance for the successful implementation of educational activities. In our study, we paid attention to the question of the formation of a corporate culture in a medical college. Before turning to the results of the study, we will clarify the concepts of social monitoring and the corporate culture itself. Let's start with the definition of social monitoring, so as the sociological monitoring is an important tool for the formation of corporate culture.

Sociological monitoring is a form of organizing a diagnostic study that provides constant information about the state of a particular social process or social situation that allows it to be defined as an instrument of a strategy of sustainability, maneuverability, and flexibility. Under the social culture (which is part of the

corporate culture), we mean a qualitative description of people's socialization, the organization of social life within the constantly changing field of social patterns, norms, rules, roles, conventions, etc. Sociological monitoring of positive and negative trends in dynamics of corporate culture allows improving the manageability of organizations, enterprises, corporations. Diagnosis is a means of conscious management of changes occurring in a corporate culture that allows defining priority directions in the development strategy, as a result of which problems are identified, their capabilities, the main directions of their implementation. The task of sociological monitoring is to warn about this or that trouble, the dangers for effective management of corporate culture, which helps to prevent or minimize possible destructive development of events.

The processes that form the monitoring system are defined as the collection, processing, analysis and storage of information to improve the efficiency of corporate culture management. Let us distinguish the following characteristics of a corporate culture: it is created by people; is the result of human actions, thoughts, desires; its formation is influenced by the members of the organization, especially the leaders; has the property of universality, since it determines the way the organization works; formally informal, in connection with which the parameters and effects can not be measured quantitatively; is not subject to significant changes; shared by all or almost all members of a social group; is passed by the senior members of the organization to the younger ones; forms behavior (morality, laws, customs) and the structure of perception and vision of the world; is multifaceted and, depending on the method used, can be revealed in different ways. Increased competition forces management to study the processes taking place in the company, improve and use modern management principles.

As a result of the focus group survey, we received the following answers from the respondents.

Throughout the conversation, the respondents repeatedly stressed the effectiveness of the management policy at the university in preserving and reproducing the best traditions of the university, the high quality composition of the teaching and student corps, the effectiveness of the established system of recruiting entrants, a high level of awareness of the internal life of the university, departments and divisions, thereby confirming the high level of corporate culture that has developed in the teaching environment.

In particular, in response to the question «What are the main motivations, in your opinion, the applicants coming to Karaganda Medical University are guided by» the teachers identified a whole complex of interconnected, in their opinion, motivators:

- the demand for a profession;
- the influence of parents - the continuation of family traditions;
- job security;
- availability of a large number of grants.

In the conversation, all teachers, without exception, were unanimous and highly appreciated the breadth and scope of the changes in the university in such areas as improving the quality of teaching, improving the effectiveness of the learning process, and building a consistent system of teacher training. Teachers appreciated the introduction of internal corporate e-mail at the university, which resulted in increased interaction between participants in the educational process, improved feedback, and the promptness of information. The university's website works well, the information is updated promptly, and each employee has access to all necessary documents. The system of stimulating the creative activity of teachers through the moral (letters of thanks, letters of letters at the end of each academic year and on the Day of the Medic) and a material incentive - bonuses are implemented and well functioned at the university, all teachers strive to formalize intellectual property for their articles, allowances, apply to the category. There is and successfully operates a system of interaction and feedback with employers through questionnaires. As the results of the research showed, the university has a well-established system of interaction between teachers and management - according to the participants' assessments, the regularity of meetings with the university management - twice a year and the meetings of the departments once a month - is quite sufficient, which allows solving all the accumulated problems. There is a practice of extraordinary meetings with management in connection with the solution of various emerging production problems.

Based on the above, it can be concluded that the conscious management of changes in the corporate culture, the implementation of transformations aimed at the development of the university, continuous sociological monitoring is a priority in the strategy of successful development of the university.

In conclusion, we should note that in Kazakhstan medical schools today, there is a tendency to receive high-quality specialists in the field of medicine and healthcare, by improving the quality of education.

In conclusion, we can draw the following conclusions. One of the most important methods for ensuring the effectiveness of solving problems in the improving the quality of higher education is the sociological

support of educational reforms. Including by providing the «feedback» between all participants of the educational process with the help of sociological research.«Feedback» is allowed to get an assessment of the reforms by public opinion, to analyze the advantages and disadvantages, «strong» and «weak» aspects of the educational process, summarize and correct some of the process control elements. In Karaganda State University, the possibility of using the sociological method of obtaining «feedback» is used as widely and effectively as possible.

References

- 1 William C. Cockerham (Eds.). (2001). The new Blackwell companion to medical sociology. Blackwell.
- 2 Chloe, E. Bird, Peter Conrad, Allen M. Freemont, & Stefan Timmermans. (Eds.). (2009). The handbook of medical sociology. Nashville: Vanderbilt Univ. Press.

А.А. Инджиголян, А.С. Ламанова

Медициналық жоғарғы оқу орынында білім беру сапасын арттыру міндеттерін жүзеге асыруда «кері байланыс» әлеуметтік әдістемені қолдану тәжірибесі

Мақала Қарағанды мемлекеттік медициналық университеті мысалында Қазақстан Республикасының жоғарғы оқу орындары ұсынатын білім беру қызметтерінің сапасын көтеру мәселелерін шешу тәжірибесін талдауға арналған. Білім беру сапасын арттырудың тиімді аспектілерінің бірі «кері байланысты» зерттеу әдісі арқылы университеттің басқару жүйесінде жүргізіліп жатқан реформалардың әлеуметтану мониторингінің элементтерін енгізу болып табылады. Авторлар университетте өткізілген әлеуметтік зерттеулердің нәтижелерін сипаттап, білім беру үрдісіне қатысушылардың білім сапасын бағалауды, артықшылықтары мен кемшіліктерін, оқу процесінің «күшті» және «әлсіз» қырларын талдау, жинақтау және оқу үрдісінің нәтижелерін талдау, білім беру процесінің қатысушылары туралы білім беру сапасын бағалау мәселелерін шешудің эвристикалық және ғылыми мүмкіндіктері туралы тұжырымдар жасайды. Оқу үрдісін басқарудың жекелеген элементтерін түзетуді ұсынды. Сондай-ақ авторлар Қарағанды мемлекеттік медициналық университеті «кері байланыс» алудың әлеуметтану әдісін қолдану мүмкіндігін барынша кең және тиімді қолдануға болады деген қорытындыға келді.

Кілт сөздер: білім беру, білім сапасы, әлеуметтік зерттеулер, оқу үрдісі, зерттеу әдістері, «кері байланыс».

А.А. Инджиголян, А.С. Ламанова

Опыт использования социологической методики «обратной связи» при реализации задач повышения качества образования в медицинском вузе

Статья посвящена анализу практики решения задач повышения качества предоставляемых образовательных услуг высшими учебными заведениями Республики Казахстан на примере Карагандинского государственного медицинского университета. Одним из аспектов эффективной реализации повышения качества образования является внедрение в систему управления университетами элементов социологического мониторинга проводимых реформ посредством методики изучения «обратной связи». Авторы статьи излагают результаты проводимых в университете социологических исследований, делают выводы об эвристических и научных возможностях использования этого метода для решения вопросов получения оценки качества образования участниками образовательного процесса, анализа преимуществ и недостатков, «сильных» и «слабых» сторон образовательного процесса, подведения итогов и корректирования отдельных элементов управления учебным процессом. В статье сделан вывод о том, что в Карагандинском государственном медицинском университете возможности использования социологической методики получения «обратной связи» используются максимально широко и эффективно.

Ключевые слова: образование, качество образования, социологическое исследование, учебный процесс, методы исследования, «обратная связь».

Н.К. Мағзұмова¹, С. Бенчич², К.С. Игембаева¹

¹Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазқстан;

²Pan-European University, Bratislava, Slovakia
(E-mail: nazmag@mail.ru)

Студенттердің оқу үрдісіне бейімделуінің психологиялық ерекшеліктері

Мақалада студенттердің оқу процесінің барысында көрінетін психологиялық ерекшеліктері жайлы айтылған. Зерттеу процесінде студенттердің бойындағы психологиялық жай-күйлерінің ерекшеліктері зерттелген. Зерттеу барысында студенттерге қатысты психологиялық арнайы әдістер жүргізілген. Студенттердің үрейлену сезімдерінің деңгейлік көрсеткіштеріне жекеленген психологиялық талдау жасалған. Сонымен қатар студенттік кездегі байқалатын ерекшеліктер, күйлер және маңызды ерекшеліктерге психологиялық теориялық талдау жасалған. Зерттеу нәтижелері салыстырмалы диаграмма түрінде көрсетілген. Студенттердің бейімделу процесінде бойларында психологиялық өзгешеліктер байқалады. Авторлар студенттік шақ және жоғарғы оқу жағдайларына бейімделудің теориялық сипаттамаларын берген.

Кілт сөздер: студент, жоғарғы оқу орны, бейімделу процесі, үрейлену сезімі, жағдайлық үрейлену, тұлғалық үрейлену.

Көптеген елдерде білім беру жүйесі қоғамдық әлеуметтік дамудың жетекші рөлін атқарады. Сондай-ақ оны әрі қарай айқындай түседі. Қазіргі мамандар алған білімдерін жадында сақтап қана қоймай, сонымен бірге шығармашылық қызметке де, кеңінен ойлауға да қабілетті болуы тиіс. Сондықтан жоғары оқу орнындағы оқу процесі студенттердің әлеуметтік жан-жақты дамуына жол ашуы тиіс.

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында қазіргі заман жағдайында жоғары білім беру жүйесінде бірінші кезектегі міндеті ретінде, жоғары, білікті мамандарды оздыра даярлау болып табылады. Қазақстан Республикасының 50 алдыңғы қатарлы мемлекеттер қатарына қосылуы, ең алдымен, сапалы мамандардың болуымен анықталады, яғни біздің мамандарымыз бәсекеге қабілетті болуы тиіс, сонда ғана еліміз алдына қойған мақсаттарына ойдағыдай жете алады. Бүгінгі студент ол ертеңгі маман, сондықтан қазіргі студент жастарды болашақта бәсекеге қабілетті маман етіп тәрбиелеу, дамыту жоғары оқу орнының алдында тұрған аса маңызды міндет болуы, тақырыбымыздың өзектілігін анықтайды.

Жаңа ортада, жаңа жағдайда жас маманның қалыптасуы жоғары оқу орнында қандай білім алғанына, қандай іскерлік пен дағдыларды меңгергеніне ғана тәуелді емес. Ең маңыздысы, өндірісте, жаңа ортада болашақ маманның бейімделуіне байланысты.

Студенттердің психологиясының қалыптасуы, алдымен, олардың басты еңбегі — оқуына, болашақ мамандығына деген ниеті мен ықыласына, микроортасына, қоғамдық белсенділігіне байланысты болады [1; 22]. Осыған орай, бұл жұмыстың барысында жоғары оқу орнына түскен студенттердің, жаңа оқу жағдайына бейімделуінің ерекшеліктерін зерттеуді мақсат ретінде қойдық.

Бүгінгі маман — ілімнің негіздерін жетік игерген, еліміздің саяси мақсаттарын айқын көретін, ғылыми және практикалық мол даярлығы-тәжірибесі бар, өз мамандығын жақсы, жоғары деңгейде меңгерген адам [2; 41].

Қазіргі таңда жоғары оқу орнында студенттің, алдымен, мамандықты игеру іс-әрекетінің ерекшеліктеріне, оның қалыптасуында оқу-тәрбие процесінің атқаратын рөліне баса назар аударады. Өйткені жоғарғы оқу орнында оқу кезінде студенттердің ғылыми көзқарас негіздерінің, кәсіптік білімі мен дағдыларының, идеялық саяси сенімдерінің, адамгершілік және эстетикалық идеяларының қалыптасу процесі шапшаң жүріп жатады [3; 19].

Э.Эльконин бойынша, студенттік жастың бастапқы нүктесі, ерте жастық шақтан бастау алады. Автордың көрсетуінше, бұл кезеңнің негізгі іс-әрекеті ретінде, кәсіби оқу іс-әрекеті жатады және жастар тұлғалық қарым-қатынасқа да ерекше мән бере отырып, болашаққа бағдар жасап, нақтылы мақсаттар қоя бастайды. Студенттік кезең, Э.Эльконин бойынша, адамның дүниетанымының кеңеюін, кәсіби қызығушылықтың пайда болып және де өзіндік санасының қалыптасуымен сипатталады [4; 35].

Студенттік кезеңде оқу процесінің ең басты қызметі бұл оқыту процесінің субъектілерінің танымдық өрісін арттыру мен дамыту болып табылады.

Оқу іс-әрекеті дегеніміз – оқытушылық және тәрбиелік қызметтерді атқаратын, оқытушы мен студент арасындағы өзара тығыз қарым-қатынас. Жоғары оқу орнындағы оқу іс-әрекеті оқу материалын және жаңа ғылыми түсініктерді игеруге бағытталады. Кез келген әрекет сияқты оқу іс-әрекетінде субъективтілікпен, белсенділікпен, пәнділікпен, мақсаттылықпен, саналылықпен сипатталады.

Адам іс-әрекеттің субъектісі ретінде жоспарлайды, ұйымдастырады, бағыттайды, оған түзетулер жасайды. Сол мезгілдің өзінде іс-әрекеттің өзі адамды субъект, тұлға ретінде қалыптастырады. Субъект пен оның іс-әрекетінің байланысын осылайша түсіну, С.Л. Рубинштейн бойынша, сана мен іс-әрекеттің біртұтастығы қағидасын айқындайды. Іс-әрекеттің субъектілігі (В.И. Слободчиковтың, А.В. Петровскийдің түсініктемесіндегі субъект феноменінің ортақ контекстінде) оның негізгі сипаттамасының бірі ретінде қарастырылады (С.Л. Рубинштейн, К.А. Абульханова, А.В. Брушлинский, В.А. Лекторский, В.В. Давыдов және т.б.). А.Г. Асмоловтың анықтамасы бойынша, «іс-әрекет дегеніміз субъекттің қоршаған ортамен қарқынды түрде, өзін-өзі айқындаушы өзара әрекеттесуінің иерархиялық жүйесі болып табылады, бұл процесс барысында психикалық бейне туып, оның объектке көрініс табуы, субъекттің өзін қоршаған заттық ортамен психикалық бейнелер арқылы көрініс тапқан қатынастарының жүзеге асырылуы және қайта жаңғыртылуы жүреді» [5; 52].

Білім беру процесінде басқарудың, бағдарламалаудың басымдылығы ой-еңбегі әрекеттерін сатылап қалыптастырудың психологиялық теориясына негізделген. П.Я. Гальперин «психикалық процестің пайда болу құпиясын ашу» міндетін қойып, яғни, материалдық, заттық идеалды, психикалыққа қалай өзгеретінінің құпиясын ашу үшін, осы қайта өзгерудің тұтас схемасын әзірледі. Н.Ф. Талызнамен бірлесіп, бұл теория оқыту процесінде іс жүзінде жүзеге асырылды [6; 36].

Студенттердің оқу іс-әрекетінің қалыптасуында П.Я. Гальпериннің ақыл-ойдың кезеңдік қалыптасу теориясында негізге алуға болады. П.Я. Гальпериннің көрсетуінше, оқу іс-әрекетінде ақпаратты материалды меңгеру, тікелей ақыл-ойдық операциялардың кезеңдік қалыптасуына негізделеді. Нақтырақ айтқанда, әуелі арнайы білімдер, сосын дағдылар және ептіліктердің қалыптасатындығын көрсеткен.

С.М. Джакуповтың теориясына сәйкес, адамның өмір іс-әрекетінің басым бөлігін қамтитын іс-әрекеті ретінде, адамның танымдық іс-әрекетін қарастырады. Танымдық іс-әрекет адам өмірінің әр кезеңінде әртүрлі сипатта көрініс береді. Дегенмен де танымдық іс-әрекеттің мазмұны көбінесе, оқу іс-әрекетінің барысында жан-жақты ашыла түсіп, біріккен диалогтық танымдық іс-әрекеттің әртүрлі формаларында айқын көрініс береді [7; 55].

Әлеуметтік тәжірибені меңгерген жас маман тұлғасын қалыптастыру автоматты түрде жүзеге аспайды, барлық тәжірибелік әсерлер, ішкі ұстанымның, ішкі әлемнің өзгеруі жолымен жүреді.

Студенттік кезеңнің ерекшеліктерін ерекше әлеуметтік-психологиялық және жас ерекшелік категориялар ретінде қою еңбегі Б.Г. Ананьевтің психологиялық мектебінің. Б.Г. Ананьевтің өзінің, Н.В. Кузьминаның, Ю.Н. Кулюткинның, А.А. Реанның, Е.И. Степанованың зерттеулерінде, сондай-ақ П.А. Просецкий, Е.М. Никиреев, В.А. Слостенин, В.А. Якунин және т.б. еңбектерінде осы мәселе бойынша бақылаулардың үлкен эмпирикалық материалдары жинақталған, эксперименттер мен теоретикалық жалпылаудың нәтижелері келтіріледі. Осы көптеген зерттеулердің мәліметтері студентті әлеуметтік-психологиялық және психологиялық-педагогикалық позициялы оқу іс-әрекетінің ерекше субъектісі ретінде сипаттауға мүмкіндік береді [8; 13].

Әлеуметтік-психологиялық бейімделу — бұл жас адамның студенттік өмір нормасын меңгеру, оның топтың тұлғааралық қатынастар жүйесіне қосылуы, қоғамдағы рөлдік функцияларды игеру процесі. Әлеуметтік-психологиялық бейімделу процесінде тұлға өмір мен іс-әрекеттің ішкі және сыртқы жағдайлары арасында үйлесімге қолжеткізуге ұмтылады. Оның жүзеге асуына қарай тұлға бейімделуі жоғарылайды. Толық бейімделу барысында адамның психикалық іс-әрекетінің орта шарттарына адекваттылығы жүзеге асады.

Әдебиеттерді талдау барысында психоәлеуметтік бейімделуді зерттеу мәселесіне жазылған жұмыстар аз емес, солардың ішінде В.Г. Чайка, В.А. Ядов, Г. Селье, А.Г. Маклаков және т.б. авторлар қарастырған. Студенттердің жоғары оқу орнындағы, жаңа оқу жағдайына бейімделу процестері олардың тікелей оқу мотивациясымен, тұлғалық ерекшеліктерімен байланысты болады. Жоғарғы оқу орнында студенттің психоәлеуметтік аспектілер базасын зерттеу толық емес. Қазіргі таңда теориялық талдаудың нәтижесінде студенттер бейімделуінің әлі күнге дейін өзекті мәселе болғанымен, бұл құбылысты түсіндіретін бір ғана теориялық ұғым жоқтың қасы.

А.Г. Маклаковтың көрсетуінше, әлеуметтік-психологиялық бейімделуді келесідей көрсеткіштер арқылы бағалауға болады: жүйке-психикалық тұрақтылығы, қарым-қатынасшылдық, адамгершіліктік бағдары, топтық біртектілену [9; 64].

В.Г. Чайка студенттердің жоғарғы оқу орнына бейімделуінің критерийлері ретінде келесілерді есептейді:

- 1) оқу іс-әрекетінің объективті нәтижелері;
- 2) студенттердің топтағы мәртебесі және қоғамдық белсенділігі;
- 3) ішкі тұлғалық потенциалды жүзеге асыру деңгейі;
- 4) эмоционалдық өрістің көрініс беруі.

Психологияда В.А. Ядов бейімделудің әлеуметтік-психологиялық теориясын, тұлғаның әлеуметтік жүріс-тұрысын диспозициялық реттеу теориясының негізінде түсіндірген. Бұл теорияға сәйкес, адамның қажеттіліктерінің және орта талаптарының арасындағы күрделі сәйкессіздік ретінде қарастырылады [10; 14].

Студенттің жаңа оқу жағдайына бейімделіп, белсенді оқуына, әлеуметтік дамуына бірге оқитын тобы ерекше әсер етеді. Адамның оқуға деген ықыласына, ғылымға, қоғамдық мәселелерге қызығушылығының дамуына ұжымда қалыптасқан атмосфера, оның рухани байлығы, топтағы қарым-қатынастың қағидалары да ықпал жасайды.

Тұлғаның әлеуметтік жаңа орта мен оның жағдайларына бейімделуі оның өзіндік функциялар және психикалық механизмдерінің арқасында жүзеге асырылады. Т.Шибутани: «Әрбір жеке адамның бойында қиыншылықтарды жеңуге мүмкіндік беретін тәсілдер жиынтығымен сипатталады, бұл тәсілдерді бейімделу формалары ретінде қарастыруға болады», — деп жазады [11; 25].

Студенттердің жоғарғы оқу орнындағы жаңа оқу жағдайына бейімделуінің ерекшеліктерін анықтауға байланысты зерттеу жұмысының барысында Ч.Д. Спилбергер мен Ю.Л. Ханиннің үрейленуді анықтауға арналған сұрақнамасы жүргізілді. Бұл әдістеменің мақсаты адамның бойындағы тұлғалық және жағдайлық үрейленулерді анықтауға негізделеді. Бұл әдістеме біздің зерттеуімізге студенттердің жоғарғы оқу орнындағы жаңа орта жағдайына бейімделу процесінде туындайтын сезімді, яғни, үрейленуді анықтау мақсатында қолданылды. Зерттеу жұмысына барлығы қазақ бөлімінің I-курсының студенттерінен 40 адам қатысты.

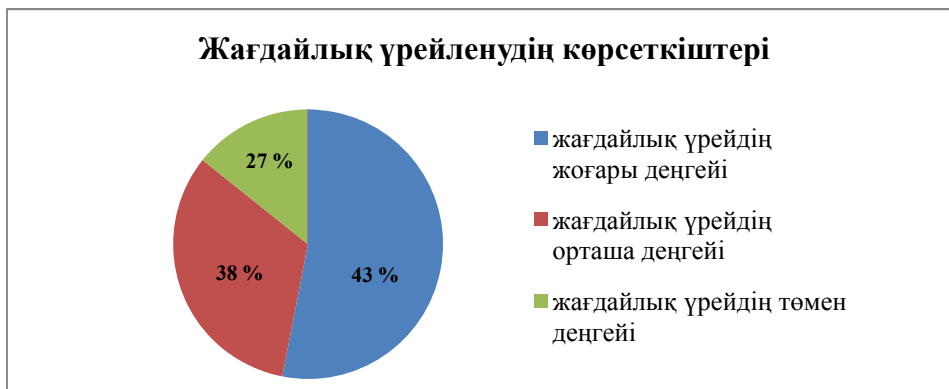
Адамның бейімделуі қоршаған ортаның жағдайларына, биологиялық тірі ағза ретінде, түрлі реакциялар арқылы көрініс береді. Себебі бұл процестің барысында туындайтын реакциялар, адамның өмір сүруінің динамикасын білдіреді. Осыған орай, бейімделудің барысында, адамның бойында пайда болатын сезімдердің бірі, бұл үрейлену сезімі. Адамның бойында үрей сезімі қандай да бір қауіпті сезіну, оның себебі мен туындау уақытын нақты іштей анықтай алмаушылықтың болуы арқылы көрініс береді.

Әдістеменің негізінде алынған нәтижелерді тұлғалық және жағдайлық үрейлену бойынша жеке-жеке есептедік. Әдістемеге сәйкес, жағдайлық үрейлену ретінде студенттердің жоғарғы оқу орнындағы жаңа оқу жағдайына бейімделу жағдайын алдық. Алынған сандық көрсеткіштердің сапалық талдауына келетін болсақ, тұлғалық үрейлену шкаласына байланысты үш деңгей анықталды: 25 % сыналұшылардың бойында бұл жоғары деңгейде, 35 % сыналұшыларда орташа деңгейде, 40 % сыналұшыларда төмен деңгейде екендігі анықталды. Тұлғалық үрейлену шкаласы, адамның тұрақты жеке сипаттамасын білдіреді. Көрсеткіштерді 1-суреттен көруге болады.

1-сурет. Ч.Д.Спилбергер мен Ю.Л.Ханиннің үрейленуді анықтауға арналған сұрақнамасы бойынша тұлғалық үрейленудің көрсеткіштері

Әдістеменің екінші шкаласы адамның бойындағы жағдайлық үрейдің деңгейін анықтап берді. Алынған көрсеткіштерді үш деңгейге бөліп алдық. Нақтырақ айтқанда, 43 % сыналушылардың бойында үрейленудің жоғары деңгейде кездесетіндігі анықталды. Бұл сыналушылардың бойында, мұндай күйдің, әдетте, оның құзыреттілігі тексерілетін жағдайда туындайтындығын білдіреді. Бұл сыналушылардың оқу процесіндегі бейімделу процесінде адамның тез шаршағыштығы, әсерленгіштігі, уайымшылдығы, сенімсіздігі, алаңдағыштығымен сипатталады. Мұндай сыналушылар үшін туындайтын жағдайдың, нақтырақ айтқанда, жаңаша оқу процесіне бейімделу барысында, бұл жағдайдың мәнділік деңгейін төмендету және атқаратын іс-әрекетінің мағыналық жағына, жетістікке жетуге деген сенімділігін арттыру ұсынылады. Сонымен қатар бұл студенттердің қоршаған орта тарапынан туындаған қауіп жағдайды өз-өзін бағалауға және өзіндік өмір іс-әрекетіне қатысты қабылдайтындығын білдіреді. Әдістемеге байланысты, 27 % сыналушылардың бойында үрейлену сезімінің орташа деңгейде екендігін көруге болады. Бұл адамның бейімделу процесіне байланысты өз бойындағы жағымсыз күйлерді, іштей, дербес түрде реттей алу мүмкіндігімен байланысты болуы мүмкін. Дегенменде, бұл сыналушылардың бойында, үрейленудің деңгейі әрі қарай өсуі немесе төмендеуі мүмкіндігінде білдіреді. Ал 38 % сыналушыларда, үрейлену сезімінің төмен деңгейде екендігі анықталды. Бұл сыналушылардың бейімделу процесінің ешбір қиындықтар туындайтындығын, кейбір жағдайда жауапкершілік сезімінің төмендігін білдіреді. Сонымен қатар бұл атқаратын іс-әрекеттерінің мотивациялық жағын тереңірек түсіну, қызығушылықта белсенді ету ұсынылады. Көрсеткіштерді 2-суреттен көруге болады.

2-сурет. Ч.Д.Спилбергер мен Ю.Л.Ханиннің үрейленуді анықтауға арналған сұрақнамасы бойынша жағдайлық үрейленудің көрсеткіштері

Қорыта келгенде, сыналушылардың бойындағы үрейлену сезімі бұл ағзаның жаңа ортаға бейімделуінде көрінетін, жауап ретіндегі эмоционалдық күйді білдіреді. Жағдайлық үрей сезімі біздің тақырыбымызға байланысты, студенттік топтың жаңа оқу жағдайымен байланысты бола отырып, адамның мазасыздығы, кернеулік сезімі мен тынышсыздығымен сипатталады. Осыған орай, тұлғалық үрейленудің басым көпшілік сыналушылардың бойында төмен деңгейде екендігі, олардың темперамент типтерінің бір көрінісі болуы мүмкін. Себебі тұлғалық үрей, бұл адам ағзасына тән эмоционалдық көрініс болып табылады.

Бұл тақырыптың эксперименталдық бөлімін алда оқу мотивациясы феноменімен байланыстыруды жөн көріп отырмыз. Нақтырақ айтқанда, студенттердің жаңа оқу жағдайына бейімделуінің көрсеткіші, біздің ойымызша, тікелей олардың оқу мотивациясынан айқынырақ көрінуі мүмкін.

Жұмыстың практикалық құндылығы, біздің ойымызша, алынған нәтижелер мен соның негізінде жасалған қорытындылар, жоғары оқу орнындағы студенттер үшін, әсересе, I-курс студенттері үшін жаңа оқу жағдайын ұйымдастыратын мамандар үшін қажетті және көмегін тигізеді деген ойдамыз. Себебі оқу процесінің алғашқы уақыттарында, оқытушылар мен оқу процесін ұйымдастырушылардың тарапынан зерттеу мәліметтері негізге алынатын болса, әлеуметтік-психологиялық бейімделу процесі жетістікпен, ешбір қиындықсыз өтеді деп ойлаймыз. Ал бұл студенттердің оқу мотивациясына, оқу үлгеріміне тікелей әсер ететін ерекшеліктер болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. — М.: Просвещение, 1988. — 464 с.
- 2 Антропов В.А. Интеграция академической науки, высшей школы и производства как фактор совершенствования качества подготовки специалистов: сб. науч. ст. / В.А. Антропов, С.Ю. Юрпалов, О.Е. Петренко. — Омск: ОмГУПС, 2000. — С. 333.
- 3 Тодер Г.Б. Проблема психологической адаптации студентов-первокурсников к учебному процессу в вузе: сб. науч. ст. / Г.Б. Тодер. — Омск: ОмГУПС, 2000. — С. 608.
- 4 Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин. — М.: Педагогика, 1989. — 215 с.
- 5 Асмолов А.Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. — М., 1990. — 302 с.
- 6 Гальперин П.Я. Актуальные проблемы возрастной психологии / П.Я. Гальперин, А.В. Запорожец, С.Н. Карпова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. — 414 с.
- 7 Джакупов С.М. Управление познавательной деятельностью студентов в процессе обучения / С.М. Джакупов. — Алматы, 2002. — 98 с.
- 8 Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / под ред. И.И. Ильева, В.Я. Ляудис. — М., 1986. — 256 с.
- 9 Маклаков А.Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А.Г. Маклаков // Психологический журнал. — 2001. — Т. 22. — № 1. — С. 16–24.
- 10 Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме / Г. Селье. — М.: Медгиз, 1960. — 254 с.
- 11 Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. — М.: Мысль, 1991. — 198 с.

Н.К. Магзумова, С. Бенчич, К.С. Игембаева

Психологические особенности адаптации к учебному процессу у студентов

В статье подробно рассматриваются психологические особенности студентов, которые проявляются в учебном процессе. В исследовании использовались специальные психологические методики, направленные на определение эмоционального состояния, которые проявляются в процессе адаптации. Были проанализированы показатели по уровням тревожности у студентов. Проведен теоретический анализ психологических особенностей, состояний и важнейших новообразований в студенческом возрасте. Результаты исследований приведены в виде диаграммы. В процессе адаптации у студентов проявляются различные психологические особенности.

Ключевые слова: студент, высшее учебное заведение, процесс адаптации, чувство тревоги, ситуационная тревога, личностная тревога.

N.K. Magzumova, S. Bencic, K.S. Igembayeva

Psychological features of adaptation to the learning process of students

The article examines in detail the psychological characteristics of students, which manifest themselves in the learning process. In the process of research, the problem of the psychological characteristics of students was considered. The study used special psychological techniques aimed at determining the emotional state that manifested itself in the process of adaptation. The article analyzed the indicator of anxiety levels among students. The theoretical analysis of psychological features, states and major neoplasms in the student age is given. The results of the studies are presented in the form of a diagram. In the process of adaptation, students have different psychological characteristics. The article provides a theoretical description of the student age and adaptation to educational activities.

Key words: student, higher education institution, adaptation process, sense of anxiety, situational anxiety, personal anxiety.

References

- 1 Bozhovich, L.I. (1988). *Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste [Personality and its formation in childhood]*. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].
- 2 Antropov, V.A., Yurpalov, S.Yu., & Petrenko, O.E. (2000). *Intehratsiia akademicheskoi nauki, vysshei shkoly i proizvodstva kak faktor sovershenstvovaniia kachestva podgotovki spetsialistov [Integration of academic science, higher school and production as a factor in improving the quality of training specialists]*. Omsk: OmHUPS [in Russian].

- 3 Toder, G.B. (2000). *Problema psihologicheskoi adaptatsii studentov-pervokursnikov k uchebnomu protsessu v vuze [The problem of psychological adaptation of first-year students to the educational process in the university]*. Omsk: OmHUPS [in Russian].
- 4 El'konin, D.B. (1989). *Izbrannye psihologicheskie trudy [Selected psychological works]*. Moscow [in Russian].
- 5 Asmolov, A.G. (1990). *Psiholohiia lichnosti [Psychology of Personality]*. Moscow [in Russian].
- 6 Galperin, P.Ya., Zaporozhets, A.V., & Karpova, S.N. (1978). *Aktualnye problemy vozrastnoi psihologii [Actual problems of age psychology]*. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta [in Russian].
- 7 Jakupov, S.M. (2002). *Upravlenie poznavatelnoi deiatel'nostiu studentov v protsesse obucheniia [Management of cognitive activity of students in the learning process]*. Almaty [in Kazakh].
- 8 П'ясова, И.И., Ляудис, В.Я. (Eds.). (1986). *Hrestomatiiia po vozrastnoi i pedagogicheskoi psihologii [Reader on the age and pedagogical psychology]*. Moscow [in Russian].
- 9 Maklakov, A.G. (2001). Lichnostnyi adaptatsionnyi potentsial: ego mobilizatsiia i prognozirovanie v ekstremal'nykh usloviiah [Personality adaptive potential: its mobilization and prognostication in extreme conditions]. *Psiholohicheskii zhurnal – Psychological magazine, Vol. 22, 1, 16–24* [in Russian].
- 10 Selye, G. (1960). *Ocherki ob adaptatsionnom sindrome [Essays on the Adaptation Syndrome]*. Moscow: Medhiz [in Russian].
- 11 Abulkhanova-Slavskaya, K.A. (1991). *Stratehiia zhizni [Strategy of life]*. Moscow: Mysl [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Abdrakhmanova, K.K.** — Candidate of history sciences, Associate professor of the Department of archeology, ethnology and Kazakhstan history, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Ablazhey, N.N.** — Doctor of history sciences, Professor of the Institute of History, SB RAS, Novosibirsk State University, Russia.
- Abou Таам, К.** — PhD, Lebanese International University, Beirut, Lebanon.
- Abramovich, Ye.A.** — Master student of the Department of philosophy and theory of culture, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Abylkhozhin, Zh.B.** — Doctor of history sciences, Professor, chief researcher of the Sh.Sh. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Almaty, Kazakhstan.
- Adambek, B.K.** — Candidate of history sciences, Professor of the Department of world history and international relations, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Alzhanova, E.E.** — Candidate of historical science, Associate professor of the Department of history, Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.
- Amanzholova, D.A.** — Doctor of history sciences, Professor, Institute of Russian history, Institute of Russian History, Moscow, Russia.
- Baigozhina, G.M.** — Master of history, Senior lecturer of the Department of world economy and international relations, Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz, Kazakhstan.
- Baturin, V.S.** — Doctor of philosophical sciences, Professor of the Department of philosophy and theory of culture, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Bencic, S.** — PhD, Pan-European University, Bratislava, Slovakia.
- Bodeev, K.T.** — PhD student of the Department of archeology, ethnology and Kazakhstan history, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Burkhanov, B.** — Researcher of the Sh.Sh. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Almaty, Kazakhstan.
- Dosova, B.A.** — Candidate of history sciences, Associate professor of the Department of world history and international relations, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Fetaliyeva, N.Yu.** — Master of philosophy, Senior lecturer of the Department of philosophy and theory of culture, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Igembaeva, K.S.** — Master of psychology, Senior lecturer of the Department of psychology, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Injigolyan, A.A.** — Candidate of social sciences, Associate professor of the Department of political and sociology science, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kasymbekov, A.S.** — Candidate of technical science, Associate professor of the Department of Computer science, Kh.A. Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan.
- Kokumbaeva, B.** — Doctor of philosophical sciences, Professor of the Pavlodar State Pedagogical Institute, Kazakhstan.
- Kubeyev, R.** — PhD student, Researcher of the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, Almaty, Kazakhstan.
- Kurpebayeva, G.K.** — PhD student, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.

- Lamanova, A.S.** — Master student of the Department of political and sociology science, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Magzumova, N.K.** — PhD student, Senior lecturer of the Department of psychology, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Raiymbekova, A.A.** — PhD student, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.
- Saktaganova, Z.G.** — Doctor of history sciences, Professor of the Department of archeology, ethnology and Kazakhstan history, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Smagulov, A.S.** — Master student of the Department of archeology, ethnology and Kazakhstan history, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Syzdykova, Zh.S.** — Doctor of history sciences, Professor of the Institute of Asian and African Countries at M.V. Lomonosov Moscow State University, Russia.
- Temirton, G.** — PhD, deputy director for scientific research of the Central State Museum of Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan.
- Yedgina, G.T.** — PhD student of the Department of archeology, ethnology and Kazakhstan history, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Yermekbayev, A.A.** — PhD student, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.
- Zhabina, Zh.R.** — Doctor of political sciences, Professor of the Department of International relations, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.